

Szerkesztőbizottság: *Jókai Anna* (elnök),
Báger Gusztáv, Csontos János, Horváth Antal,
Kalász Márton, Kő Pál, Nemes Attila,
Salamon Konrád, Szakály Sándor, Vasy Géza

Főszerkesztő: *Oláh János*
E-mail: foszerkeszto@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7035

Olvasószerkesztő, tanulmány: *Rosonczy Ildikó*
E-mail: tanulmany@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7033

Vers: *Szentmártoni János*
E-mail: vers@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7032

Proza: *Biró Gergely*
E-mail: proza@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7031

Nyitott Műhely: *Ekler Andrea*
E-mail: andrea.ekler@gmail.com

Európai Figyelő, Lapszemle: *Falusi Márton*
E-mail: europaenobszerver@magyarnaplo.hu

Könyvszemle: *Erős Kinga*
E-mail: kritika@magyarnaplo.hu

Tördelőszerkesztő: *Molnár Csenge-Hajna*

Borító: *Zách Eszter*

Ügyintézők: *Cech Vilmosné,*
Nagyné Nespor Gabriella, Nagyné Paládi Judit

Terjesztés: *Zsiga Kristóf*
E-mail: elofizetes@magyarnaplo.hu

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)

1092 Bp., Ferenc krt. 14.

Levelezési cím:

1450 Budapest, Pf. 77.

Számlázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**

Telefon/fax: **413-6672; 413-6673**

Szerkesztőségi mobil:

(70) 388-7034

Elektronikus levélcímünk:

info@magyarnaplo.hu

Elérhetőségünk a világhálón:

www.magyarnaplo.hu

Kiadja az Írott Szó Alapítvány (1092 Bp., Ferenc krt. 14.) és a Magyar Napló Kiadó Kft. (1062 Bp., Bajza utca 18.). Terjeszti a Nemzeti Hírlap-kereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága (1080 Bp., Orczy tér 1.) Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, emailen (hirlapelofizetes@posta.hu), faxon (303-3440) egy évre 7390 Ft, fél évre 3865 Ft. További információ: 06-80-444-444 Külföldi előfizetés: a szerkesztőség címén. Az előfizetési díj egy évre postaköltséggel együtt 60 USD vagy 50 EURO, mely átutalható a HVB-Bank Hungary Rt. (1065 Bp., Nagymező utca 44.) 10918001-00000421-10290001 számu számlára, vagy bankcsekkben elküldhető a szerkesztőség címére. Nyomda: Pannónia Print Kft. 1139 Bp., Frangepán utca 16.

Meg nem rendelt kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett, válaszborítékkal ellátott levélre válaszolunk. Mutatópéldány kérhető a szerkesztőségben.

Címlapon

a Nyitott Műhely vendége: **Jelenits István**
és a Nézőpont szerzője: **Hermann Róbert**
(*Tuba István felvétele, Tuba Reklámstúdió Kft.*)

A hazafiságról...

Vasárnap van. Kint ólmos szürkeség borul a tájra – a fák ágain már virágzik a zúzmará – téblábolok az ablak és a könyvespolc között a lakásban. Keresem, mit lehetne olvasni. Az Agria egy régebbi száma kerül a kezembe. Megpörgetem a lapokat, itt is, ott is beleolvasok, megtorpanok. Ni-ni, hát ilyen is van, ez a szó nincs az avított szavak gyűjteményében?

A folyóiratból Igor Safarevics, orosz matematikus és filozófus esszéje tekint rám. *Mi a hazafiság?** – kérdi a cím. Rácsodálkozva arra gondolok: én ezt a kérdést, így, ilyen egyértelműen, félelem és szorongás nélkül feltehetném-e? Nem sérteném-e mások érzékenységét? Nem válnék-e rögtön gyanússá?

Safarevics miért fogalmazhat ilyen fesztelennül? Egyértelműen! Ő nem sérti mások érzékenységét? Én, kisebbségi léthelyzetben, nyilvánosan egyáltalán feltehetném-e ezt a kérdést?

Régi, megkövült érzés, szinte beteges meggyőződés kerít hatalmába, hogy a hazát azok szeretik a leginkább, akiknek nincs. Akik nap mint nap szembetalálkoznak hiányával. S akit, akiket, így vagy úgy, nap mint nap figyelmeztetnek arra, hogy nekik nincs hazájuk.

Persze kérdés az is, lehet-e szeretni, ami nincs. Én, aki egyike vagyok azoknak, akiknek nincs – az állam, amelyben élek, s amelynek lojális polgára vagyok, nem hazám, s az ország, amelyet hazaként szeretek, nem az én országom –, vallom, igen. Önzetlenül is! Vagy talán úgy a leginkább! Önzetlenül, de keserű érzéssel. Sokszor eljátszom a gondolattal, mi lenne, hogyha volna? Ha volna! Ha birtokolnám? Mert birtokolnám, már rögtön nem is jelentene annyit? Megszűnne az a gondolatfájdalom, amit a hiány okoz? Kisebbségi magyarként nemegyszer szembesültem azzal a gondolattal, a haza hiánya, mint a csonkolt kéz, a csonkolt láb hiánya – viszket, fáj. S persze, tudom azt is, mi, kisebbségiek hogyan próbáltuk megélni mindezt, őrizni veszendő értékeinket: „nyelv-haza”, „szülőföld-haza”, „haza a magasban” fogalmakba kapaszkodtunk, burkolóztunk – miközben a távoli hazára gondoltunk. „Édes anyanyelvről”, a „sajátosság méltóságáról” beszélünk, miközben magyarságunkra gondoltunk. Miközben „összevillant” a tekintetünk.

Tehát, avított dolog-e a hazaszeretet?

Nézzük, mit is mond Safarevics: „... a hazafiság az érték érzése, minden ember számára életszükséglet, hogy bekapcsolódhasson a nép nagy egyéniségébe. Vagy másrészt: a hazafiság a népi egyéniséget őrző ösztön. Energiatöltet, a nép egységét megőrizni hivatott számtalan eszközt – nyelvet, nemzeti kultúrát, a történelmi hagyomány érzését, a vallás nemzeti vonásait – mozgásba hozó motor. Ezért a hazafiúi érzés kihunyása a legbiztosabb jele, hogy egy nép a végét járja: élőlényből halott géppé válik, amelyet lekapcsoltak az őt hajtó energiaforrásról. A hazafiúi érzés mesterseges tönkretétele pedig egy nép kiirtásának a legbiztosabb útja... A hazafiúi érzés hiánya a nép szervezetét roncsoló betegséghez hasonlítható, de nem közönséges betegséghez, hanem az AIDS lelki megfelelője, mert nem valamelyik szervet teszi tönkre, hanem a központi védekező rendszert.”

Lőrincz György

* II. évfolyam. 2. szám, Babus Antal fordítása

Lőrincz György: <i>A hazafiságról...</i>	1
--	---

LÁTHATÁR

Nagy Gábor: <i>Havazás; Fénykép; Vers óra</i>	3
Jámborné Balog Tünde: <i>Árnyékhuszárok</i>	5
Ágoston Csilla: <i>Élő anyag</i>	10
Czigány György: <i>Capriccio; E-mail</i>	11
Leonyid Volodarszkij: <i>Orosz parsifal; Karácsony fényköre; Krisztus homokszemei</i> (Cseh Károly fordításai) ..	12
<i>Voronyezs alatt</i> (Marosi Lajos fordítása)	13
Dalos Margit: <i>Vákuum</i>	14
Szauer Ágoston: <i>Költözés után; Kapcsolódás</i>	20
Kollarits Krisztina: <i>„Szereplője lettem a halálos, komor tragédiának”</i> (Tormay Cécile Bujdosó könyve)	21
Vasadi Péter: <i>Könnyű igában</i>	30

NYITOTT MŰHELY

Csábi Domonkos: <i>„A feladatok találtak meg”</i> (Beszélgetés Jelenits Istvánnal)	31
--	----

NÉZŐPONT

Hermann Róbert: <i>Negyvennyolcas történetünk mai állásáról (I. rész)</i>	43
---	----

KÖNYVSZEMLE

Kovács István: <i>A rendszerváltás szaggatott regénye</i> (Alexa Károly: <i>Hírnapló</i>)	64
Hegedűs Imre János: <i>A Vízjel sorozat újabb köteteiről</i> (Ködöböcz Gábor: <i>Megtartó párbeszéd; Nagy Gábor: Az értelmezésig és tovább; Pomogáts Béla: Példázatos krónikák; Vincze Ferenc: Hagyományok terhe</i>)	66
Ferdinandy György: <i>Nyugati magyar irodalom?</i> (Arday Géza: <i>Írók az emigrációban</i>)	69
<i>Szerzőink</i>	70

**Lapszámunk 1848–49-es képmellékleteit
Hermann Róbert saját gyűjteményéből bocsátotta rendelkezésünkre**

NAGY GÁBOR

Havazás

*Ebben az országos havazásban
amikor kiszakadnak az ég rosszul
összecsomózott lepei és csak dől
csak dől az összefüggő fehérség
mintha meszelt falak omlanának
szédítő függőleges zuhanásban
és vissza nehéz vakolat-felhők
hömpölyögnek hó hó földtől az édig
ebben a föld szívét nyomó lélegzetet
szegő roppant súlyban van-e még valami
a pelyhek menüett-könnyűségéből
a gyónóra kiszabott üdvözlégek
megkönnyebbüléséből vagy megint csak
mint annyiszor már a történelem telein
lehorgadt fejű málhás ló s
takarodót fújó katona szobrát
bádogzengésű fagyömbbe dermesztő
folyóba lőttek tetemét jégkoporsóba záró
százados tölgyek üvegrúdját összeroppantó
csigolyákat fogakat csikorgató
bibliai átkot kiröhögő telein
csak a mindent befedő lepel
föld-ég szegetlen szemfedője
a betemetés élve-eltemetés
jutott a megszegett szó
mandulagyulladásos hideglelésben
amikor égő szemek lázálma csupán
hogy a sívó szélben hó-hullámok
fehér sörénye leng.*

Fénykép

*Ami fény villódzás
az éjszakai égbolton
az mind az ember műve
retusálva a csillagok
Isten a látható egek
mögött sötétkamrában
elfeledett kópia
előhívásra vár*

Vers óra

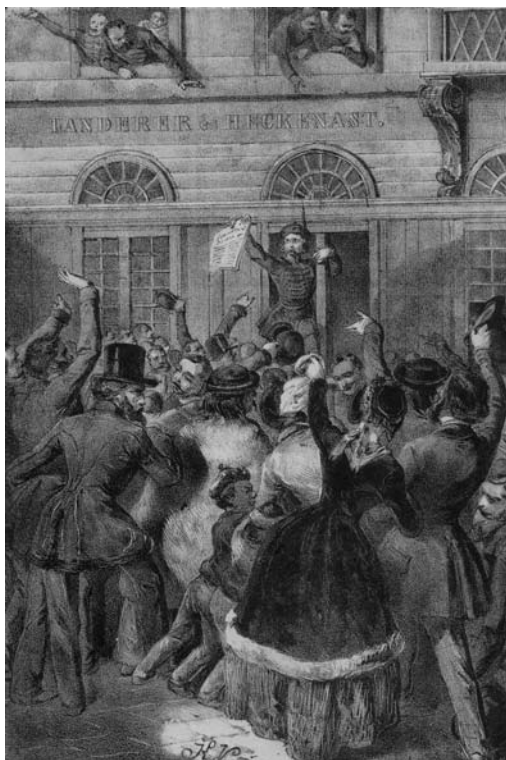
*Nem élet ez csak másolat
alkony-ég indigója
kopírozza át arcomat
a szűz reggeli óra*

*meg kéne valahogy szökni
egy üres hátizsákkal
a szomszédnak sem köszönni
Perint hídján kacsákkal*

*bámulni a nemes kócsag
rezzenéstelen röptét
városszéli csavargónak
jeges szelek kilökték*

*gondoltam még délután a
Perint partján merengve
amikor a kócsag szárnya
széthullott száz pehelyre*

*most az éj reggellel ámit
de az is csak másolat
földtől égi hóhatárig
fúj a szél hó-tollakat*

1848. március 15-én a Landerer és Heckenast nyomda előtt a szabad sajtó első termékeinek szétosztása (Vinzenz Katzler litográfiája)

JÁMBORNÉ BALOG TÜNDE Árnyékhuszárok

*Sírjaikat régen földülták,
csontjaikat padmalyba kaparták,
és másokat temettek helyükbe.*
Szenti Tibor

1.

Dédapám háza – a református eklézsia egykori ispotálya – úgy állt az ótemplom vaskos tornyával átellenben, mint valami szélesen elterpeszkedő földvár. A meszelés megkopott rajta, lemezesen hámlott a sárból rakott, kövekkel megerősített falakról, és a boglyas zsúptető alól lőrészszerűen keskeny ablakok lesték az úton elporzó szekereket, amelyeket feltartóztatni nem volt képes semmiféle erő. Jöhettek tatárok, törökök, osztrákok, muszkák, rácok vagy éhes és elcsigázott menekültek, a végtelen szekérsorok egyre áradtak a dús Bánátból búzás zsákokkal, hagymával, zöldséggel és baromfival megrakodva, mintha maga a bőség tartott volna dáridót a városba vezető utakon, fittyet hányva a fenyegető veszedelmeknek, háborúnak és éhínségnek. Lehetett aszály, pusztíthatott árvíz, kolera, az országos vásárokat juszt is megtartották, és hitetlenkedve, de azért babonás borzongással hallgatták a szikár és komor pusztai embereket, akik Sűrútanyán, Hatrongyoson vagy a vetyeháti csárda környékén találkoztak a Teknyőkaparóval, és suttogva adták tovább jóslatait. *Azt mondta, nemsokára lőcstelen, ló nélküli szekerek szaladgálnak majd az utakon, nem húzza ló, oszt szalad. Lösznek vasparipák, a nagy fehér ló sügüvig jár a vérbe, össze lösz fűzve dróttal a világ. A gyerökeink mög majd látják a vasmadarakat röpülni.*

A szorgos város lakói legfeljebb télen tartottak pihenőt, adventtől Bőjtelő haváig, de a lovak – kényesen táncoló sárgák, nehézkes almásderesek, szilaj feketék – akkor sem nyughattak: könnyű szánokat vontak a síkosra taposott havon. Tág orrlyukaikból párafelhők törtek elő, mintha ők fűjták volna a kertekbe, a pajták közé a befészkelődő ködöt, és ha bele is olvadtak a sötétségbe, nyakukon szüntelenül szólt a csengő, jelezve, hogy ott vannak láthatatlanul is. Jelenlétük csak a kijárási tilalmak heteiben szünetelt, például a betyárok összefogdosása idején. Jó alkalom volt az a hamu alatt lappangó parázs elfojtására: a zsványokkal együtt kifüstölték a bujdosó honvédeket, akik csupán a jelre vártak, hogy újra fellobbantsák a lángot.

Az új század elején, apám gyermekkorában azonban már alig emlékezett valaki erre, legkevésbé az öreg király, talán még ő is kokárdát tűzött a rendjelei mellé,

ha nem is március tizenötödikén, de a helyette ünneppé kinevezett áprilisi napon. Azon a ködös, hollószárnyon leereszkedő november eleji délutánon azonban, amikor újra érkezett az Árnyékhuszárok látogatásának ideje, rajtuk kívül egy árva lélek sem gondolt azokra a gyászos időkre. Sőt, ők sem jutottak eszébe senkinek, kivéve dédanyámat, neki is csak azért, mert meg kellett sütni a holtak cipóját, mint ahogy eddig is minden esztendőben, a koldusoknak, akik felekezetre való tekintet nélkül mondtak imát a család halottaiért. Dédanyám azonban nem csupán a kéregetőkre gondolt, az ő szívében jutott hely ezeknek a nyomorultaknak is, akiket úgy elfelejtett a világ, mintha soha nem is éltek volna.

Mert igaza lett a mindenható kancellárnak. *Ennek az egész felfordulásnak az emléke addig él, amíg az utolsó honvédet ki nem viszik a temetőbe,* mondta, azután kortyolt egyet illatos kávéjából, és elővette a burnótszelencéjét.

Apám – alacsony sámli állva, orrát a tenyérnyi ablak üvegéhez nyomva – naphosszat figyelte a szekereket, csupán annyi időre hagyva el őrhelyét, amíg megette a csülökkel elbolondított paszulylevest – sütéskor mindig ez volt az ebéd nagy karéj friss kenyérrel –, azután tovább folytatta a strázsálást, míg a korán leereszkedő éjszaka karanténba nem zárta a várost, közepén a két utcára néző, alacsony sarokházzal, ezzel a biztonságos szigettel, benne a meleget ontó, terebélyes kemencékkel. Dédapám ekkorra már leoldotta magáról a kék vászonkötőt, amit mindig magára vett, ha kiment a jószághoz, leült tölgyfából ácsolt karosszékebe, és a kupica törkölypálínkátoól megeredő nyelvvel mesélni kezdett a mellé húzódó kisfiúnak az ántivilágról, de leginkább katonáékról.

Dédapám *Ferenc Jóska* koronázása után két évvel kapta meg az obsitot, és katonaidejének hét esztendeje alatt bejárta a birodalom minden zegét-zugát Galiciától az Enns-folyón túlig, az *óperenciáig*, Königrätztoól Milánóig, a magyar bakák *Majlandjáig*, közben azonban koptatta a császárváros kikövezett utcáit is fényesre suvikszolt, sarkantyús csizmájával, de leginkább lóháton járt, mert lovasezredben szolgált, és alföldi parasztgyerek lévén úgy értett a lovakhoz, mint senki más.

Dédapád huszár volt Bécsben, mondta Mária nagynénem, a legkisebb lánya, és megajándékozott az öreg szironyos bőrözésű, birodalmat bejárta fakulacsával. *Úri dolga volt, vitte a hadnagya leveleit a jószágú bécsi fraj-láknak, és a kulacsából soha nem fogyott ki a Grinzingből való fehér burgundi. Az ám a bor; a többi csak löre.*

Hétéves katonáskodásának legemlékezetesebb eseménye minden bizonnyal a császárral való találkozás volt: egy díszszemlén néhány pillanatra szemtől szembe kerültek egymással. És bár azelőtt gyakran fogadkozott földijének, a szentlőrinci őrmesternek, hogyha ő

egyszer, egyetlenegyszer Ferenc Jóskával beszélhetne, úgy a fejére olvasná, mennyi igazságtalanságot kellett miatta a szegény magyaroknak elszenvedni, hogy a fölséges császár belepirulna és elszégyellené magát. Talán bocsánatot is kérne, mert annyi derék ember vérét ontatta ki hóhéraival.

Dédapám jól emlékezett gyerekkorából a mindig feketében járó hölgyre, ama tizenhárom közül a legvittezebbnek, a rác tábornoknak az özvegyére. Férje iszonytató halála után a mi városunkban, rokonainál talált menedéket, és vasárnaponként kisírt szemmel, de büszkén fölsegett fölvel ment a misére. A járókelők kalaplevévé álltak sorfalat az út két oldalán, amerre elhaladt. Ezt még úgy-ahogy eltűrték a csendbiztosok, behunyták a fél szemüket, de a gyásznap éjszakáján elkövetett rendbontásból, a tizenhárom facsemete sóház elé ültetéséből nagy kalamajka lett. Lefogtak vagy két tucat gyanúsítottat; vándorló mesterlegénytől nagyszakállú zsidó bőrkereskedőig, tanyai bérestől városi polgárig mindenféle rendű és rangú személy volt közöttük – dédapám testvérbátyját is bevitték –, de a tettesek soha nem kerültek elő.

Amikor a nem remélt esemény bekövetkezett, és dédapám olyan közel került Ferenc Jóskához, hogy egy kard-suhintással a fejét vehette volna, csak állt némán, mint a partra vetett hal, és egy szó nem sok, annyi sem hagyta el a száját. A császár nagycsontú, fehér lovon ült, fél fejjel kimagasodva kísérei közül. Hosszúra növesztett pofaszakállal dúsan és szőkén göndörödött, mellén gyémántokkal és rubintokkal kirakott arany rendjelek szikráztak vakító fényvel. Peckesen léptetett el a huszárok sorfala előtt, szemét valami távoli pontra szegezve, ám dédapámhoz érve megtorpant, jól megnézte magának, azután – apám története szerint – így szólt: *lépjen elő, katona, szep nagy bajusz fan kendnek*, s mivel éppen nem volt nála a buk-szája, a szárnységdjével adatott egy aranyat dédapámnak. Az arany forró volt, mintha egyenesen a pokolból került volna abba a kétféjű sasokkal telehímzett erszénybe, ahonnan dédapám tiltakozó tenyerébe pottyant, de arany volt, sárarany a császár babérkoszorús képmásával. Apám látta a legendás érmét – gyerekkorában még megvolt, dédapám halála után tűnt el kézen-közön –, és emlékezett két kis horpadásra is a peremén, a gyanakvó tűzérőrmester foga hagyott nyomot rajta.

Dédapám hadi tevékenysége nem merült ki a levélhordásban és bajuszpödrésben, s bár arról nem szólt a fáma, hogy a königgrázi csatában az első vagy az utolsó közt járt-e a megfutamodásban, a lovakhoz módfelett értett, és rövid, térdben görbülő lábán látszott, hogy az Isten is huszárnak teremtette. Ezért történhetett, hogy amikor Ferenc József végre elszánta magát a rebellis magyarokkal való kiegyezésre – többek

közt a fent említett csúfos csatavesztés miatt –, rá esett a választás, hogy Milánóban állomásozó ezrede ajándékát, egy pompás fehér mént Budára, a koronázásra elvigen. Akkora volt a belé vetett bizalom, hogy rábízta a ló kiválasztását és előkészítését is, *nálad, fiam, senki se tudja jobban elvégezni*, veregette meg vállát az őrnagy. Dédapám mellét büszkeség dagasztotta, és ki is piperázta azt a paripát úgy, hogy fénylett minden szőrszál rajta, s éjjel-nappal vigyázta, le ne heveredjen az alomra, ahol tündöklő tisztaságát sárga húgyfoltok szennyezhetnék volna be. *Szép idők vótak azok, mikor én a császár lovát lovagoltam!*, sóhajtott dédapám, és apám ragyogó szemmel hallgatta, mert ilyen nagyapja biztosan senkinek sincs a világon.

Azok a lovak azonban, a birodalomban sokféle állomásozó magyar huszárezredek ajándékai, soha nem jutottak el Budára. Az indulás utáni napon izenet jött Bécsből, s mindet visszaparancsolták; az osztrák hadvezetés nem volt olyan bölcs, mint a kancellár, húsz év alatt sem felejtette el a forradalmat és a sebtében összeverbuvált szedett-vedett sereg, az *Árnyékhuszárok* vitézségét, dehogy mertek volna magyar katonákat – még hozzá lovasokat – engedni a császáruk közelébe.

2.

Dédapám háza – tele lik-luk szobákkal, kamrákkal – olyan volt, mint valami labirintus. Hosszú, oszlopos gangjáról számtalan helyiség nyílt, belül zezugos járatokkal, sötét odúkkal, titkos kaminokkal, rejtett fülkékkel, otthont adva az egész családnak, és néhány idegennek is. Az utcára nyíló nagy sarokszoba valaha kocsmá volt, később vegyeskereskedés lett. Sót és süvegcsukrot, petróleumot és kocsikenőcsöt árult benne a boldogtalan Irlanda Lujza néni. Mondták, Lujzika korábban szép, vidám leány volt – haragudott is dédanyám, ha az ura maga ment a boltjába marhasóért a teheneknek –, de ennek már a nyoma sem látszott rajta. Puffadtan és komoran ült a pult mögött, évről évre kövérebben a tömérdek kacsahústól, amit a cselédlánya süttött neki, és hozott utána nap mint nap egy fedeles cseréptálban. Abban az időben, amikor apámék is dédapám házában laktak, járt se nagyon tudott. Ízületeiben és a szívében lerakódott a zsír, nem járt már táncmulatságba, és nem indította meg a mások baja, mint fiatal korában. Hiába szólt a zene a Korona Kertben, és hiába botorkáltak be boltjába a sánta, béna és vak koldusok, a dallamok leperegtek róla, akár rucák tolláról a víz, a kéregetőket meg elzavarta, nem kaptak tőle egy piculát se. Apám láttán azonban feltámadt benne valami bizsergés. Pár szem promeneli vagy savanyú cukrot adott neki, és asztmán kapkodva a levegőt azt motyogta, hogy ilyen takaros fiacskája neki is lehetett volna, ha... de soha nem

fejezte be. Ki tudja, mi járt ilyenkor az eszében. Mári szerint a Prédikátor Fiával szövődő románca jutott eszébe, amely szertefoszlott, mielőtt bármi is lett volna belőle. A Szabadság nemtője, az a nagymellű, szárnyas nőszemély vonzóbbnak bizonyult nála, és Írlanda Lujza mindig azt hitte, hogy a Prédikátor Fia éjjel-nappal csak arról álmodozik. Elhessegette hát a még most is előtolakodó képét, akár egy zümmögő legyet, és kezébe vett egy újabb kacsacombot.

Arrébb, a tornác dereka körül a Mandl kisasszonyok laktak, a hagymával kereskedő Mandl Izsák szegény nővérei. Nem állhatta őket a sógorasszonyuk, ezért költöztették el őket az Úri utcai emeletes házból. Bátyjuk inkább árendát fizetett értük, csak ne kelljen a felesége apprehendálását hallgatni a testvérei miatt. Apámat a Mandl kisasszonyok is kedvelték. Ha Krausz bácsi, a sakter levágta a tömött libájukat, a nyakából libakolbászt csináltak, és mikor megsült, behívták a kisfiút, *olyan helyes kisgyerek, egy kis kóstolóra.*

Az országos vásárookra összesereglett mutatóványosok közül is megszálltak néhányan a régi ispotályban, a Tűznyelő meg a Planétás Ember, de ők csupán rövid időre jöttek. Igaz, hogy az a pár nap szerfölött érdekes volt: a Tűznyelő egy-két kupica pálinkáért bemutatót tartott a szomszédságnak, és apám egészen közletről gyönyörködhetett a kunsztokban, a Platénás Embernél meg palacsintáért húzhatott cédulát a házban lakó asszony-nép. A legjobb azonban az volt, mikor nyitva maradt a kalitka ajtaja, és a Planétás összes fehér egere elszökött. Dédanyám macskája hetekig vadászott rájuk, de egyet sem sikerült megfognia, és Csáki Zsuzsika néni szerint – ő volt dédapám házában utolsó, bontás előtti lakója – még a második világháború után is fogott világosabb színű, majdnem fehér példányokat az egérfogója.

Végül ott élt a Prédikátor Fia. Öreg volt már, közel járt a kilencvenhez. Évekkel a szabadságharc bukása után, még az apja jussán került ide. Sokáig rejtőzött itt, majd hognem befalazva élt a füstös konyha mögötti kamrában, a falon át is hallgatva az ispotálybéli haldoklók átkait és fohászait. Beszélték, hogy néhányszor valóban berakták a nyílást – tartottak erre a pajtában vályogtéglát –, amikor razziázni kezdtek a városban betyárok vagy szökött honvédek után, be is tapasztalták-meszelték, és máglyát raktak a tűzhelyen, hogy feketére fesse a füst és a korom. Csupán egy szellőző lyukat hagytak a falon, napokig azon át adták be az enivalót. A veszély elmúltával kibontották a falat, és a Prédikátor Fia visszatérhetett megrögzött szokásaihoz: nappal aludt, éjszaka pedig járkált az udvaron, vagy kiült egy tuskóra nézni a csillagokat és hagymázos terveket szőni a szabadság kivívására.

Dédapám vele együtt vette meg az ispotályt, mert az eklézsia az apja érdemeire való tekintettel kikötötte, hogy *Prédikátorunk Fija hóttáig maradhasson*, bár akkor már nem volt oka a bujdosásra, önként folytatta a raboskodást. Ennek fejében a presbiterek elengedtek valamit a vételárból, de rossz vásár volt, mert fél tucat öreg hadfi is járt a bujdosóval. Azok már régóta szabadon jártak-keltek, ám gyakran ott lebzseltek körülötte, dédanyám meg etette mindet, *mert nem bírt azzal az áldott jó szívével*, főzött rájuk is, míg lassacskán el nem maradtak. Az új század hajnalán egymásután költöztek ki a temetőbe. A millenniumot valamennyien megérték, de attól fogva minden esztendő elvitt egyet közülük. Azóta csak látogatóba jönnek vissza halottak napja táján a nekik járó cipócskáért, meg hogy beköszönjenek a hadnagyukhoz.

Dédapám házában, ahol annyi különös ember megfordult, fel sem tűntek, pedig elég furcsa szerzetek voltak, dédapám *Árnyékhuszároknak* nevezte el őket. Horpadt, forgóját vesztett csákójuk sötét árnyékot vetett elmosódó, szürke arcukra; rongyos, pecsétes atillájukon lógott, lifegett a megfeketedett zsinórozás, beesett mellükön rozsdás medáliák csüngtek, vásott csizmájukra vastag kérget vont a temetői sár. Amint megérkeztek, a Prédikátor Fia elővette az ajtó mögötti sarokból a golyó lyuggatta zászlót, és kitűzte a veranda egyik oszlopára, ott cibálta, tépte aztán a bánatos őszi szél.

Dédapám leszalajtotta Tónit, a legkisebb fiát a pincébe borért, *vigyél nekik két kancsóval a csigerbül*, morogta a bajsza alatt, dédanyám meg szakajtóba rakta a hajnalban kisült cipókat, és kiküldte Édesvicát a hátsó kamrába egy kis szalonáért, *a tavalyibül, amék mög van sárgulva, jó lősz az avas is nekik, szövényöknek, úgyse érzik mán az ízit sömminek.*

Apám kíváncsian ólalkodott Tóni mögött, de bemenni nem mert vele oda, ahol *azok* ültek az asztal körül. Kíváncsi volt rá, miről beszélnek, de eleinte nem szűrődött ki semmi, az Árnyékhuszárok leszoktak a hangos szóról még azokban az időkben, amikor mindegyikükre két-három titkosrendőr jutott. Azok a kopók mindenütt ott voltak, *a nagy összeborulás* után is, ahogy a Prédikátor Fia emlegette a kiegyezést, mindenütt összeesküvést orrontottak, s ahová mégse jutott belőlük, ott a csendbiztosok egykori üldöző legényei füleltek utánuk.

Ezök a szövény Árnyékhuszárok mind ott vótak Világosnál, magyarázta dédapám a fiainak, *ahun le költöttön tönni a fegyvert a muszkák előtt. A Maroson gyüttek le aztán, egyenkint vagy kettesivel, a tutajosok elbújtatták őket a kalyibába és a só közé rissz-rossz zsákokkal letakarva, aztán mielőtt kikötöttek rakodni, a szövényök partra úsztak.*

Volt, aki ősszel ért ide, volt, aki tél elején. Majd megvette őket az isten hidege, de nem mehettek be a városba, odaki meg nem találtak födelet a fejük fölé. Végül bevettek magukat a lelei rétbe, a mocsárba a többi szegénylegénnyel. Volt egy-kettő, aki beállt közjűk, de az igazi huszárok nem közösködtek a Babáj Gyurkákkal meg a Marsi Miskákkal, bármit fogtak is később rájuk, nem lett útonálló belőlük. Nádból raktak kunyhót maguknak, mint a vízi madarak, a zombékon. Megtanultak fegyver nélkül halászni meg vadászni, mert féltek, hogy a lövések elárulják őket – a puskák egyébként is hasznavehetetlenek voltak, a mocsár nyirkos levegőjétől mind berozsdásodtak. A bujdosók pusztá kézzel kifogták a lékből a halat, hálót vetettek a vízen úszó vadkacsákra, s ha kijebb merészkedtek a megművelt földekre, leütötték kövel az alvó fácánkakast. Csak amikor már durrogni kezdtek a fák a fagytól, és megjelentek a hegyekből lehúzódo, portyázó farkasok, akkor kéredeztek be éjszakára valamelyik tanyai csárdába. S ha fiatal volt a csárdásné, a csárdás meg öreg, még az is megesett, hogy egyik-másikuknak patyolat ágyat vetettek.

Persze az ilyesminek híre ment. A tanyákban és a városban pusmogtak róluk az emberek, és a betyárok sem nyughattak. Hiába akartak a bujdosók észrevétlenek maradni, azok a zsványok folyton fölhívták magukra a figyelmet. Hol a pátfalvai plébánost rabolták ki, hol a szegvári vásárból hazafelé tartó zsidó kereskedőket, hol meg az aradi postakocsit. A pandúrokból gúnyt űztek, lökupakért üzengettek nekik, s az egyik csendbiztost éjszaka kirángatták az ágyából, hogy mulasson velük a lelei csárdában, hajnalig. Citerásokat is hoztak, akiknek addig kellett játszani, míg másnapra megjött a katonaság, és kimentette a csendbiztost a muzsikussal együtt.

Ezzel betelt a pohár, erre már nem volt pardon. Az eddig tiltakozó főispán ellenvetés nélkül hozzájárult még egy svadron osztrák lovaskatona városba hozatalához, bevezették a kijárási tilalmat, elrendelték a statáriumot, lerontottak két tucatnyi csárdát, és hozzákezdtek a szegénylegények összefogásához.

3.

A Prédikátor Fiát négy év bujdosás után embervadászaton fogták el. Tél volt, a mocsár fenéig befagyott, és az aranyárgára öszült nádas – amely eleddig menedéket adott – most ellenük támadt; vízszintesen suhogó éles és szűrős levelei úgy vagdalták össze a menekülők arcát és kezét, mint a frissen fent kaszapenge. Az időjárás sem kedvezett nekik. Tiszta, derült idő volt, és a hold fölhagyott az alakoskodással, nyíltan megmutatta, kinek a pártján áll: napali fénnel árasztotta el a rétséget, a legeldugottabb zugokat is bevilágította. Az üldözők láncot alkotva fésülték át a

nádrengeteget, és kétszáznál többen fennakadtak a hálón, de nem a zsványok ám, azok most is fülest kaptak egy kikapós csendőrfeleségtől, és lopott lovaikon már a szomszéd megyén is túl jártak, hanem a szegény honvédek. A vadászat végén a katonák és a csendőrök összeterelték a foglyokat, és még ott kint lajstromba vették a zsákmányt, azután láncra fűzve a városba hajtották őket, mint a vágóhidra kiválogatott marhákat. Tudták, hogy mi lesz a soruk: az elfogott honvédeket, hacsak nem voltak rokkantak vagy túl öregek, besorozták az osztrák ármádiába, de volt, akire börtön várt, hosszú, keserves fogság Aradon vagy valamelyik másik várbörtönben.

A szolgabíró – a Prédikátor öregebb fia – a megyeháza pincéjében talált rá az öccsére. A kisebbik fiú egykedvűen támasztotta a falat, az arcát összeszabdalo éles vágásokból itt-ott szivárgott a vér, és a szeme se rebtent a testvére láttán. Talán meg sem ismerte a sötétben. *Maga ott, jöjjön velem*, szólt rá a szolgabíró parancsoló hangszúllyal, de ő mozdulatlanul állt tovább, mintha nem hallaná, és csak akkor moccant meg, amikor a bátyja elvesztve türelmét, rákiáltott: *Gyere már, az istenedet!*

Fölérve a fáklyákkal kivilágított árkaos folyosóra, a szolgabíró odaszólt az örködő pandúroknak: *Kihallgatom ezt az embert, soká tart majd, ne engedjenek be senkit hozzám!* Hivatali szobájában először elvágta az öccse kezét összegúzódo kötelet – a háta mögött volt szorosra kötve –, azután lépett vissza az ajtóhoz, hogy bezárja maguk mögött. Kattant a zár, és a szolgabíró az ablakhoz sietett, hogy kinyissa. Némán ereszkedtek le a kihalt utcára, a város csöndes volt, mint a temető. *Pedig farsang van*, gondolta a Prédikátor Fia, *hová lettek a csengős szánok, a vidám kompániák?*, de nem szólt egy szót se. Aztán mint valami jelenés, fölbukkant előttük a vaskos, bátyyszerű torony és mögötte a templom fehér hajója. A Prédikátor Fia nem emlékezett rá, hogy ilyen nagy, de most óriásinak látszott az éjszaka tengerén úszva. *Leviathán*, mormolta, és az a különös gondolata támadt, hogy ez a Cet el fogja nyelni, és ott sínlyódik majd síkos gyomrában az idők végeztéig.

A templomkerítés kapuja nem volt bezárva. A szolgabíró belökte az egyik szárnyat – nesztelenül mozgott, nem csikorgott, mint régen, valaki nyilván készült a jövetelükre, beolajozta a sarokvasakat –, és elindultak a torony felé. Még oda sem értek, amikor oldalán kinyílt a kisajtó, és kivált belőle egy árnyék. Az arca nem látszott, ahhoz túl sötét volt, de görnyedt, botra támaszkodó alakja ismerősnek tetszett. A Fiút készületlenül érte a látvány, idáig valahogy nem gondolt rá, hogy találkozhat az apjával, a Prédikátor azonban tartotta magát, és szilárd hangon megszólalt: *Az Úr elvette, az Úr viszszaadta, legyen áldott az Úr neve.*

Most nincs idő prédikációra, apám, szólt rá nyersen a szolgabíró, vigye föl gyorsan a szószékre a foglyát, az a falba épített belső járat jó rejték leszén valameddig, azután siessen haza, hogy otthon találják az embereim, mert kiküldöm őket a szökevény után.

Így történt, hogy a Prédikátor Fia megmenekedett a rá váró öt év várfogságtól. Helyette azonban holtig tartó rabság várt rá, mert mire kijöhetett az ispotályban elfalazott kamrából, elment mellette, eliramlott az élet.

4.

Az Árnýékhuszárok az asztal körül ültek, mind a heten. Alig látták egymást a félhomályban, mert az olajmécs lángja nem bírta a kamrát betöltő sötétséggel, de nem is sok látnivaló akadt rajtuk, pedig de szép szál legények voltak egykor, bizony, megakadt a lányok szeme rajtuk. Szőkék, barnák, délcegek és még délcegebbek akadtak közöttük, mostanra azonban az idő lekoptatta róluk a különbségeket, a halálban olyan egyformák lettek, akár dédanyám szakajtójában a cipők. Hátuk megdőbölt, mint a roskadozó honvédi

házak tetőgerince; arcuk besüppedt, mint a sírjukra rakott halom; csapzott, szürke üstökük, kócos Kossuth-szakálluk ott lent tovább nőtt, mellüket, hátukat verte, csimbókos szálai közé falevél, madártoll akadt. Esetlenül ültek az asztal körül, és mímelték, mintha falatoznának, de nemigen ment le a torkukon semmi, régen elszoktak már az evéstől. Lassan forgatták fogatlan szájukban a friss kenyeret a tavalyi szalonnával, kortyolták rá a savanyú bort, és közben nagyokat hallgattak. Az ital azonban, ha rossz volt is, megoldotta a nyelvüket, az órák múlásával mind hangosabbak lettek.

Nem kéne szólni nekik?, jött be a konyhából dédanyám. *Hadd rá,* nyugtatta az ura, *nem köll félni tőlük, nem ártanak azok a légynek sé. Mire mögyszólnak a kakasok, úgyis eltűnnek, mintha itt se löttek volna. Aztán ki tudja, lehet ám, hogy utoljára gyűttek össze. Nagy változások vannak készülöben. Mostanában kétször is dudásokkal álmodtam, az pedig*

háborút jegyöz. A Teknyőkaparót is látták Hatrongyoson. Akkora vihart támasztott, hogy lévitte a csárda tetejét. Emléköztök? Azt is mögjósolta, hogy ha lócstelen kocsik szaladgálnak az utakon, a fehér ló mög szügyig vérbe gázol, vége lősz a világnak. Hát az a szekér mán itt van, láttátok tik is Mandl Izsákot az automobilján, a fehér ló is biztosan möggyün hamarosan. Ezök a szögény

huszárok mög mulassanak egy utolsót, úgyse sok örömük vót az életbe.

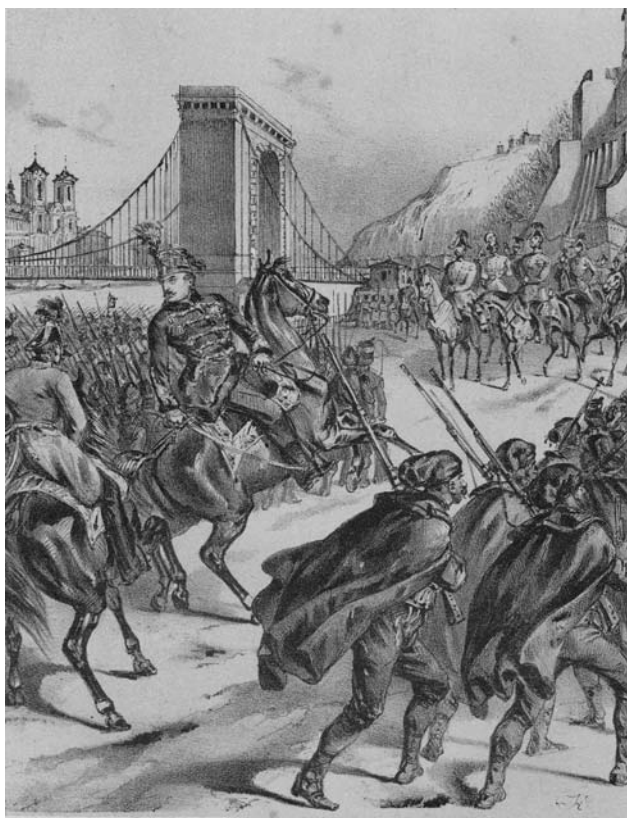
Kint sűrűbb lett a köd, nyirkos homály telepedett a városra, és a lámpagyújtogató elindult szokásos körútjára, fellobbantani a gázlámpák lángját, hogy elkésett szentjánosbogárként bevilágítsák a késő őszi estét.

Bent a nagyszobában is leengedték a lámpát. Szép, porcelánernyős jószág volt, vékony láncon lógott az asztal fölött a mestergerendáról, és előbb pislákoló, majd fokozatosan föl erősödő fénye körbevándorolt a berendezésen, a sarokpad és a fali téka festett szegfüvein és tulipánjain, a terebélyes búboskemencén, a fölébe

szerelt apróhagymaszárítón, végül megállapodott a szublót díszein: a *Palicsi* és *Pöstyéni emlék* feliratú poharakon szélről, és a két öblös porceláncsupron közepén, egyikén Ferenc József, a másikon Kossuth Lajos arcával. Apám már ki tudta betűzni a nevüket, és ismerte a bögrékben rejlő kincseket is: a császár ajándékozta aranypénzt és a szabadságharcból maradt relikviát, egy összehajtogatott, véráztatta Kossuth-bankót.

Dédapám kivételesen öntött még egy kupicával magának a tavalyi eperpálinkából, hogy kiűzze csontjaiból a didergést. Átfázott kint a lovagnál, és nem tudott átmelegedni.

Apám megbújt a kemencesutban. Máskor aludni küldték ilyenkor, de most elfelejtkeztek róla. Összehúzta magát kicsire, és remélte, hogy nem veszik észre. Kintről, a Prédikátor Fiának kamrája felől ugyancsak különös hangok hallatszottak. *Mi ez?,* riadt fel dédanyám a kemence melletti szunyókálásból, *halljátok tik is?*

Jellačić bevonulása Pestre 1849. január 5-én

(Vinzenz Katzler litográfiája)

Csak nem danolnak? Van ezöknök jó dögük? A falakon átszűrődő dallam ismerős volt, az Árnýékhuszárok a Kossuth-nótát énekelték. Hadd danoljanak. Más örömkünk sincsen, morogta dédapám, és a pohár után nyúlt.

Vásárhelyön legalább lefotografálták őket, nézett föl újságjából a legöregebb fiú. Városi díjnok volt, az első tanult ember a családban. Behítták őket a városházára, aztán szép sorjába leültették őket a masina elé. A felinek elfelejtették odairni a nevit – jelzöm, mög sé kérdezték –, de legalább az arcuk ott van. Mögnézhetik őket száz év múlva is. Ezekbül itt ennyi sé marad. Ha a temetőbe elkorhad a fejfájuk, még jel se lösz utánuk. Pedig mindenüket odaadták a hazáért!

Mög sé hívták őket, mikor a Kossuth-szobrot avatták, morfondírozott tovább dédapám. Akkor még mind mög-vótak. Aztán, hogy mégis odamöntenek, elküdték őket utol-sónak, hátra. Hogy mit akarnak itt ebbe a vásott gúnyába? Csak a végin töhették oda a koszorújukat.

Még azt mondják, hogy nem felejtötték el őket; házhelyet is kaptak a várostól!, szólalt meg újra a legöregebb fiú, és hangjában olyan keserű gúny érzett, hogy a sutban megbújt kisfiú is észrevette. Kaptak ám, kimérték nekik jutalmul a Csürhejárást, ahová a disznókat hajtották a nagyapánk idejében, mer még aszálykor is vótak ott pocsolyák. Mög nád is nőtt rajta, jó magos, oda jártunk gyerekkorunkba bibictójást cserkészni.

Hirtelen zaj támadt kint, lábdobogás, ajtócsapkodás. Tóni, a legkisebb kifutott a gangra és a többiek is utána, de ott már nem volt senki. Egyedül apám maradt bent, és az ablakon át látta, hogy az Árnýékhuszárok végigmasíroznak az úton. Elöl a Prédikátor Fia bicegett, vállán a szétlőtt zászlóval, utána a többi, de nem sokáig látszottak, néhány lépés után beleolvadtak a ködbe. Semmi nem maradt utánuk, csupán a kiürült boroskan-csó és az avas szalonna bőre a szúrágta asztalon.

5.

A Teknyőkaparó jóslatai mind beteljesedtek, és dédapámnak igaza lett, az álmában látott dudások nem jót jelentettek, a következő évben kitört a világháború. Három fia a balkáni frontra került, ahol kitanulták a katonáskodás mesterségét; lövészárokban, pergőtűzben, rohamban helytálltak, és tizennyolcban szerencsésen hazatértek, még időben, hogy spanyolnáthában haldokló dédanyám szemét lefogják.

Apám a második világháborút járta meg. Neki sem esett baja, és híven megőrizte az Árnýékhuszárok emléket. Halálos ágyán is emlegette őket, hagymázos látomásában gyakorta megjelentek. Akkor azonban már nem heten voltak. Mögöttük sorakoztak a mankóval bicegő első világháborús veteránok, a lefagyott lábú doni katonák és a megnyomorított lelkű ötvenhatosok.

Egy egész Árnýékhadsereg.

ÁGOSTON CSILLA

Élő anyag

*Egy „necsináld” és egy „vigyázzrám” közt
hagyom, hogy nehéz izmaid rám kösd,
inakból megszótt ünneplő ruhát,
cipelem csontjaid kalciumát,
karodban élő anyagként rezgek,
bennem az angyalok is véreznek,
ha megfogsz. És szorítasz, mert tudod,
neked csak a lélek, nem a test jutott.*

CZIGÁNY GYÖRGY

Capriccio

Vén medve szívében kamaszkor ujjong.
 Elhagytuk beszédünk nyári ruháit,
 szó-dallamaink vízpart suhogását,
 elég mámor nekünk a lehetetlen.
 Mindig is vereségben, engedékeny
 bakfis, aláveted magad szülő, vagy
 jó szomszéd, útitárs ítéletének:
 hordjuk egymás boldog szégyenét, mégis
 téged „tündér cinkosa képtelennek”
 öröm szólít, mezítlén suttogás a
 személyes névmás extázisából: Te!
 Mohó kislány-mozdulatod irigylem,
 amint csörrenő mobilod után nyúlsz.
 Kerékpár küllők makacs ritmusát is:
 napfény hullámok törnek térdeidre,
 a fölhevült játékban nincs szemérem,
 lihegve állsz meg. E virág-tekintet
 nélkülem nyílt s készül már ismeretlen
 percek elé. Féltlek s ez megfélemlít.
 Félre ver szívem. Nem vagy? Mégis hozzád,
 levert harang csöndjébe lépek,
 hogy csupasz bizalmunkból fogantassék
 áldás, hogy elmúlásom órájában
 te leheld rám a már fölöslegessé
 vált levegőt. Nélküled csak a nóta!
 „Meghal ez a szegény medve
 ha nem hajolhat szívedre.”

E-mail

Haza szeretnék menni hozzád, álomból
 felriadva jegyeztem le néhány használhatatlan
 sort, vers-háttér féle élettelen anyag, de néha
 kezünkbe veszünk egy kavicsot is, ha
 átmelegítette a nap. Ez valami más. Mondd,
 te idegen lány, mióta is, hogy te vagy
 a gyermekkorom, vágy és szomorúság
 mikor bokáig állok a székesegyház
 árnyékában s temiattad bámulom
 a vágató vidéket, vizeket, fákat, esőverte
 autópályát, miért van, hogy minden
 látvány rólad beszél, holott emlék
 nem köti oda képzeletünket. És hogy

gyermekeim nem gyermekeim nélküled
 s ha nem tartozol hozzám, semmi sem.
 Ajándékot szeretnék kapni tőled: minden
 szavad, amit kimondasz s valaha
 kimondtál, add nekem minden eddig megélt
 napodat, hiszen neked már nincs szükséged
 rájuk. Használt holmikat: betegséget,
 bánatot, izgalmaid, örömed, nevetésed
 tájait. Ha szeretsz, oda kell adnod mindent.
 Én is csomagolom létem dirib-darabjait,
 hátha még föléled kezekben valami
 töredék. Megint esik. Erika,
 haza akarok menni hozzád.

LEONYID VOLODARSZKIJ

Orosz parsifal

*Fagyból szüless meg, orosz Parsifal,
 Rázd le a havat, s menj távoli táj
 Hegyére, hol nagy fénnel ég a Grál,
 S ragadd magadhoz. Vérted acélját
 Dobd el, hisz nem kell páncél se neked:
 Virágszülő Szűz áldása veled.
 Siess, loboncos hirtelenszőke,
 Vár az út – áldás az elmenőre
 Ki lebír mélyet és magasságot,
 S Kelyhet emel fel karja, az áldott,
 Kelyhet tart majd a nem zajgó kébbe,
 S pont süt a messzin keresztülégve:
 Hóvihar sűrűn szótt brokátján át
 A Feltámadás – látjuk már lángját.*

Karácsony fényköre

*El innen, el, – Karácsony fénykörébe!
 Oda suhanni, ama szép világba,
 Hol élet és természet révbe érve
 – Bolygó se robban – él virágban állva.
 S vadászkutyák dacára is valóban
 Elszökhetünk, itt hagyva zord időnket:
 A harmincharmadik dimenzióban
 Otthon van minden s meghitten időzget.*

Krisztus homokszemei

*Mikor a nép már feltüzelve várta:
 Krisztus sivó pusztába rejtezett,
 S lelkét homokkal sűrölte tisztára,
 Ahogy szokás a gyurmás tenyeret.
 A földi szemcse mind szent lett és égi:
 Sűrű csillagokban süt tovább.
 S egy arra járó remete fürkészi
 A lenti homokban az Ő nyomát.*

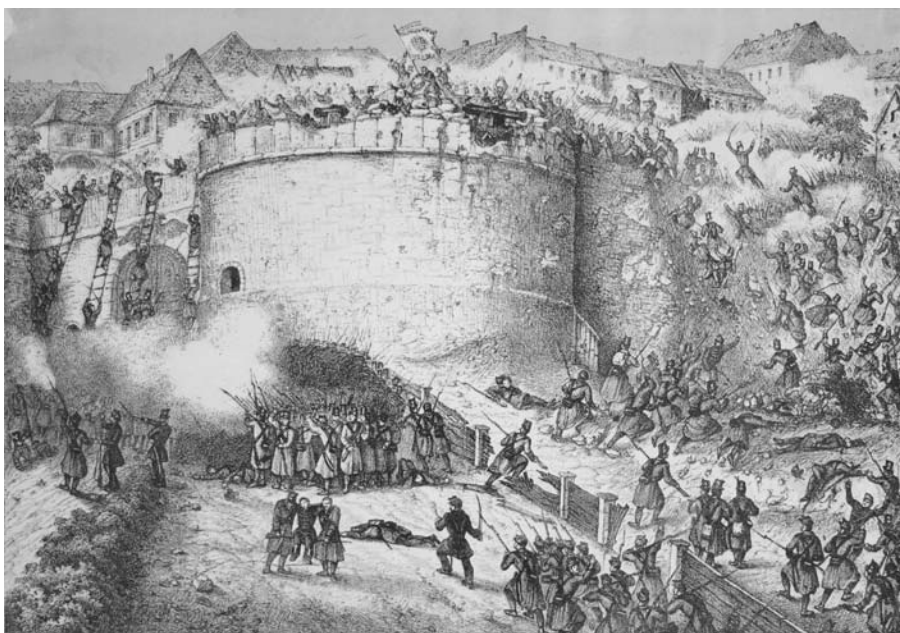
Cseh Károly fordításai

Voronyezs alatt

A magyar katonák emlékművének avatójára

*Végre, ahol magyar ezredek álltak,
A kegyeletnek új otthona nyílt.
Orgonaszóval az Úr maga int,
Béküljenek, kik bosszura vágytak.
Lám, ez az Úr. Sose dült, sose lágy.
Ám igaz Ő: aki volt, Neki drága.
Hadd ne kerüljön a földi vitákba
Ő, kinek vetve a földben az ágy.
Hadd melegedjen a séta alatt,
Égi mezőn, üde rózsalugasban.
Tán orosz... avagy magyar – mi van abban?
Távoli múlt. Csak a lelke maradt.
Rózsa s a lélek erős szövődék –
Font koszorú ez az Isteni Szemnek.
Békíthetetlenek, ugrani gyertek,
Még rajtatok is könyörülhet az Ég.
Testeteken, amin átfut a vér:
Vaksi a porhüvelyünk a világra.
Bárki, ha lép, fizet. Készül a számla.
S ő szab-e árat a lépteier’?
Egyszerű hír, mit az Úr megüzent:
Megszelidülhet akárki magától.
... Jár ide csöndes imára egy vándor,
Éji zarándok, István nevű szent.*

Marosi Lajos fordítása

A budai vár bevétele 1849. május 21-én (Than Mór litográfiája)

DALOS MARGIT

Vákuum

Miklós tisztelendőt áthelyezték. Franciska erről csak akkor értesült, amikor a hiánya már-már vákuumként hatott. Szoros felhők, szoros fények, rés nélküli szűrkeségek, kékségek, sárga sugarak zárták el a légáramokat, és Franciska érezte, hogy fogy a levegő. Akkor vált szokásává, hogy a vállát megemelve, valamire rátámaszkodva, vagy csak a két kezével erősen nyomva, nyitott szájjal kapott levegő után. Megint egy újabb rossz szokás. Mondták otthon.

Először az tűnt föl, hogy késik a templom előterében rendre kirajszögezett föl hívás, hogy Miklós atya ezen és ezen a vasárnapon kirándulást szervez a budai hegyekre: vagy a Hűvösvölgybe... vagy a Normafához... vagy a Disznófőhöz... de legeslegtöbbször Makkosmáriára, és szeretettel hív minden gyereket, minden fiataalt, indulás a 9 órás diákmissze után.

Miklós tisztelendő valóban szerette azt a seregletet, amellyel elindult, egy neccszatyorban hozta a kincset érő futball-labdáját is, a nagyfiúknak fontos megbízásokat adott: hegyről lefelé, meredek lejtőkön a botokat mindig összeszedette, hegynek menet visszaadatta, és becsülte, ha valaki jó erős botot vágott, sőt faragott magának. Egyszer a neccben lévő labdát egy fiú fejének lódította, és megkérdezte, hogy melyik a tők, a feje-e, vagy a labda. Hát a labda, mondta a fiú gondolkodás nélkül. Akkor te vagy a tökkelütött, mondta Miklós tisztelendő, és örült, hogy a tökkelütött is nevet, és nevet mindenki, és hogy a nevetés egész nap kitarzott.

Készt a kiírás, és Franciska nem értette, hogy miért késik, tavaly ilyenkor már kétszer is voltak Makkosmárián, mentek a hosszú utakon, Franciska tekintete egyre csak felbóklászott a fák tetejéig, már-már szédült, mire a lombok és az ég találkozását megláthatta, egy kis imbolygásféle hullámozott mindig a magasban. A fáknak ilyen megszámlálhatatlan sokaságát és hatalmasságát Franciska megcsodálta, és valósággal szerelemre lobbant az egész erdő, és külön-külön minden egyes fa iránt, kanyargósan rovátkolt vagy sima törzsük, göcsös vagy zsenge ágaik, hihetetlen rajzolatú leveleik, alanti nyugalomuk s magasbeli rezdüléseik iránt. Az egyik fa levelei fenn a magasban alig láthatóan rezegni kezdtek, míg lejjebb a lombja, s körben a többi fa mozdulatlanul állt. Miért van ez, és mit jelenthet? A megfejtéseket Franciska pontosan nem tudhatta, csak úgy érezte, hogy mindez neki szól; semmit nem akart kihagyni, vette a jelzéseket egyre-másra: a törzsek

egymás mögüli kibukkanását, majd rejtőzködését, tengelyük körüli elfordulását, lombjaik egybefonódását vagy különhajlását, mindent látni akart. Félt, hogy valamit is elszalaszthat, az igyekezettől és a gyönyörűségtől szinte szédült, szeretett volna időnként megállni, de a csapattól lemaradni nem mert, és akkor a boldogságtól, hálától, kába szédüléstől vezérelve megfogta Miklós tisztelendő kezét, azt, amelyikben nem volt semmi, a másikban a labda himbálózott a hálóban, és Miklós tisztelendő hagyta, nem rázta le a Kisdinát, talán nem is tudta, hogy melyik gyerek lóg a kezén, lehetett volna bármelyik is, de Franciska érezte, hogy a csontos kézben nyugalom és erő van, szeretet és elfogadás, és képtelen volt elengedni ezt a kezét, fogta-fogta, míg csak a máriamakkosi templomhoz nem értek. Franciskát a nagyobb lányok Kisdinának hívták, mert a nővére volt a Nagydina, aki már a felsőtagozatba járt. Nagydina sohasem jött ezekre a kirándulásokra, nem érdekelte sem az erdő, sem Makkosmária, sem a sereglet, pedig Miklós tisztelendő tanította osztályukban a hittant, és egyszer a nővére azt is mesélte, hogy az órára bejött egy fiatal szőke nő, és a papnak azt mondta, hogy szerbusz Miklós, és megcsókolta. Miklós tiszti húga volt, és mégis úgy mondta neki, hogy Miklós, pedig az a vezetékneve, a keresztnéve József. Franciska ezt teljesen megértette, el sem tudta volna képzelni, hogy a nagy, erős, kínai arcvonású, szemüveges embert valaki Jóskának vagy Józsinak szólítsa.

Franciska örült, hogy a kirándulásokra a nővére nem ment, mert biztos elképesztő hülyeségnek tartotta volna, hogy a húga lóg a tiszti kezén, mint egy óvodás, és Franciskát kishülyének nevezte volna. Hísz azt is számon kérte egyszer, hogy az iskolaudvaron belekarolt a félkezü Klári ép karjába a hosszú szünetben. A félkezü Klári a nővérénél is idősebb volt, már nyolcadikba járt, és Franciska a kirándulásokról jól ismerte. Nem jelentett ez a karolás mást, mint hogy ismerjük egymást, pompás helyről ismerjük egymást, mi tudjuk az erdőt, a fákat, az utakat, így akár jóban is lehetünk. A jóban létből nem lett semmi, mert Franciska nővére valamiért a félkezü Klárit megvetette, és jeges lesajnálással nézte, ha egymással szóba álltak.

A jeges lesajnálás Franciskának egyébként is kijutott: te harcsahangú, mondta neki a nővére egyik napon, te kemencehátú, mondta neki a másikon, és sohasem fogyott ki a leleményből. Pedig Franciska emlékezett rá, hogy régen, amikor egyforma, piros-pöttyös ruhát viseltek, s az apjukkal mentek valahová, vagy csak úgy egyszerűen, vasárnapiasan sétáltak, az apjuk megkívánta, hogy ők előtte menjenek, és fogják egymás kezét. Az évek során ez a kézen fogva sétálás egyre bizarrabbnak,

komikusabbnak tetszett, mintha nem is ők lettek volna azok az egyforma ruhás kislányok, így emlegették őket az ismerősök: a kislányok. Az anyjukkal is sétáltak egyszer; Franciska agyában színesen, napsütötten állt a kép: a Beniczky Ferenc utca végén, ahol a Rózsavölgy felé kezd kanyarodni az út, állnak az iker kislányok babakocsijával szemben, ott áll az iker kislányok mamája is, fogja a babakocsi fényes rúdját; hogy udvariasan társalognak, az a felnőttek tartásán látszik, de hogy miket mondtak, már elillant. Ám a kép lassan megmozdult: Franciska megfogja a kocsi fényes fogantyúját, és óvatosan tologatni kezdi az ikrek kocsiját. Két gyönyörű kislány fekszik egymás mellett, a „gyönyörű” szót anyja hangján hallja Franciska évek múlva is. Az iker-kislányok vakok. Később azt hallották, hogy a vak ikrek nagyon szépen zongoráznak. De akkor ők már nem sétáltak sem az apjukkal, sem az anyjukkal, ha mentek valahová, egyedül mentek, esetleg ketten, s ilyenkor a nővére a maguk elé vetült árnyékukra is azt mondta: látod, hogy az én árnyékom mennyivel szebb? A vak ikrek ott maradtak a Beniczky Ferenc utcai, Rózsavölgy eleji színes, napsütötte villódzásban, babakocsistól, zongorástól, anyástól, ők a villódzásból kiléptek, kihullottak, ahányan vannak, annyi felé.

Franciska nagyon várta, hogy ismét kiránduljanak. Nem, Miklós tisztelendő kezébe nem kapaszkodhat már, olyan régen volt az utolsó kirándulás, hogy ő közben kinőtt ebből a korból. De a tisztelendő majd újból megdicséri, mert még megvan a copfja: látom, Kisdina, hogy te nem vágattad le a hajad, ne is legyen típusfrizurád. A levágott hajú lányok mind típusfrizurások voltak a tisztelendőnek. Franciska semmi áron nem vált volna meg a copfjaitól.

Az utolsó kirándulásukkor harsogóan zöld és friss volt minden; a fű, amire léptek, rögvest főlegyenesedett, és Franciska minden további nélkül elhitte volna, hogy minden egyes fában szív dobog, és az keringeti a nedveket, vizeket, életelixíreket.

A nyár megfáradt, a templom előtti gesztenyefák mintha szikárabbá váltak volna, a leveleiken megült a szikasztó forráság. Franciska belátta, hogy ez nem is igazi kiránduló idő, úgy gondolta, hogy majd ősszel kerekednek föl újra, amikor színesedik minden, amikor a fák szíve lassabban ver, és elgondolta a Makkosmáriáig vezető utat színesben; rőtörösben, sokféle sárgában, méreg- és faközöldben, és remélte, hogy majd mindenki eljön újra, a nagylányok is, akik talán már nem is iskolások, és visszafele megint az övék lesz az egész HÉV-peron, énekelni fognak, úgy, mint utoljára, Tildi nevetve fogja mondani, hogy igen, ugyanaz a neve, mint a köztársasági elnöknek, csak neki

ez a keresztneve; összevissza és nevetve kornyikálnak majd mindent: a zenélő órát a pingvin táncospárral, meg hogy Búcsú könnyem sírom a csöndben, az egyiket Kapitány Anna, a másikat Nagykovácsi Ilona szokta énekelni, Franciska az arcképüket is látta a Magyar Nap műsormellékletében: oldalt állva, odafordított fejjel néztek az olvasóra, Nagykovácsi Ilona haja a vállára hullt, hihető volt, hogy lelke húrján bánat zenél.

Talán a nagylányok is eléneklük újra, hogy Régi időkre emlékszel-e még, volt egyszer rég, volt egyszer rég... Ez az, amiben tercelnek egymásnak, így mondták, és Franciska előtt ettől a terceléstől minden többsikűvé vált: az ének, az idő, a nagylányok, önmaga, a HÉV-kocsi, az egész társaság, és Miklós tisztelendő maga is, aki a Nagyréten az égis rúgta föl a labdát, a nagyfiúk szerint percek teltek el, míg visszaért a földre, a gimnazista Karsci egyre csak azt mondta: kár, hogy nincs itt a stopperem. Kár, hogy nincs itt a stopperem. Franciskának még sosem volt a kezében stopper, és úgy gondolta, hogy akinek stopperórája van, annak bizonyos mértékig hatalma is: megállítja, majd újból indítja az időt – idő indul, idő áll, és előlről újból: több-rétegű, sőt végtelenül sokrétű az idő, annyi réteget rakhatunk rá, amennyit csak akarunk: boldog szomorúsággal, tercelve szólt a nagylányok éneke: boldog időt sohasem feledem, ó, hogy miért nem mesélsz már nekem. Élvezték ezt a szomorúságot, és az is érződött a hangjukon, hogy húsz év múlva is énekelhetnek így, tercelve, és akkor talán erre az éneklésükre fognak gondolni, arra, ahogy csörömpöl velük a HÉV, és az éles kanyarokban a zörgések, vassikongások a dallammal összerendeznek: volt egyszer rég, volt egyszer rég.

Franciska előre átélte az őszi szín pompás hegyjárást, amely szinte úgy élt benne, mint amire félig emlékezik: volt egyszer rég, volt egyszer rég.

Akkor mondták neki, hogy Miklós tisztit régen áthelyezték. Hogy-hogy ő nem tudja? Hát nem vette észre? És Franciskának rá kellett jönnie, hogy dehogynem, észrevette, hiszen látta, hogy a diákmisék új papok tartják: az egyik az oltárnál misézik, a másik hangosan, magyarul mondatja az ifjúsággal a miseszöveget, int, hogy mikor kell kezdeni, a papírra gépelt szöveget a padokra mise elején kiteszik, a szövegben függőleges vonalak jelzik, hogy hol kell szünetet tartani, vagy levegőt venni, és dehogynem, Franciska észrevette, hogy valami megváltozott, hogy intésre, vezényszóra kell szólni a Jóistenhez, és egyszerre venni a levegőt. Dehogynem, feltűnt sok minden Franciskának, észrevette, hogy az új káplánok nyomulnak, dirigálnak, nem tudják, hogy eddig az ének és a latin szövegek hogyan szóltak, azt sem tudhatják, hogy a templom márványos falfestésén hol gomolyog át a

salétromvirág, salétromfelhő, amely mindenhol benne van a méter vastag falban Mária Terézia óta, s bizonyos, előre kiszámíthatatlan időnként előjön, előgomolyog, míg végtelen sokrétegűségének lehetősége meg nem mutatkozik úgy, mint az időnek.

Az új káplánok tenor hangon énekeltek, szólót imádkoztak, vezényeltek, mutatták, hogy hol a hangsúly, és hol kell levegőt venni, de Kisdina-Franciskának mindig máshol kellett a levegő. Én vétkem, én vétkem, én igen nagy vétkem, mondták, mint egy szavalókórus, és Franciska tudta, hogy ez a mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa, amit a ministráns fiúktól régtől fogva tudott.

Az iskolában az Újszászról jött új lány jelentkezett a kisdobos vezetőnél, hogy ő tud egy éneket a falióráról, és a kisdobos gyűlés témája lehetne az idő, az időmérés, és minden tízpercben az új lány fényes hangján hallgatták, hogy óra, óra, falióra, hallod-e, hogy int a jóra, azt hirdeti minden reggel, ki korán kel, aranyat lel, tik-tak, tik-tak, aranyat lel. Szünet, és újra előlről, az új lány a szünetet kezével jelezte, és Franciska előtt megjelentek az új káplánok függőleges szünet-vonalai: egy vonal egy egység, egységnyi levegővétel; egy óra hatvan perc, egy perc hatvan másodperc: az időt mérni kell, az órákat felhúzni, tik-tak, tik-tik, aranyat lel, aranyat lel, a fütetlen reggelekben, az új lány beképzelt tudatlanságában, az igen nagy vétkeinkben, az elmaradt makkosmáriás kirándulásban, és abban, hogy Miklós tisztelendő mindenből kivonult: miséből, kirándulásból, a típusfrizurák leszólásából, a labda égig rúgásából, Franciska copfjának dicséretéből, a belékapaszkodás lehetőségéből.

Hát te nem tudtad, hogy a Miklós tisztit áthelyezték?! – mondták Franciskának, és ő rádöbrent, hogy tudta, régtől fogva tudta, csak nem akart gondolni rá.

Otthon az apja rendre későn járt haza, autóvezetői tanfolyamokat tartott a Technológián, amit most Autókísérleti Tudományos Kutatóintézetnek, röviden ATUKI-nak hívtak, de a pénz így is kevés volt mindig, szemrehányás, gond és idegesség ült mindenben. Előfordult, hogy a délre főzött ebéd estére megsavanyodott. Egyik nap az apja mégis korán jött haza, le sem vetkőzött, azt mondta, fölmege a szocdemekhez, majd akkor eszik, ha hazajön. Franciska tudta, hogy a szocdemek a szociáldemokraták, s hogy fenn van a hegyen a székhelyük, a barna léccapujukon ott virít a félelmetes plakát a vörös, meztelen, kalapácsot lendítő emberrel. Ezen a kapun mindig fontoskodó arcú embereket látott bemenni, akik valamilyen ügyben folyton eljárnak, a gyerekek feje fölött elnéznek, s nagyon sokuk fémes keretű szemüveget visel. Franciska otthon is el-elszórakozott azzal, hogy az ablakból figyelt járőrelőket

magában megnevezte: minden nap arra mentek néhányan, akik kétségtelenül szocdemek voltak.

Franciska a gyomrában, a felmelegített bableves szagában érezte, hogy baj van: mit keres az apja a kalapácsos embereknél, a meztelen, vörös embereknél, az ágáló, vitatkozó, fémkeretes szocdemeknél? Másnap aztán megtudta: apja diadallal mondta este az anyjának, hogy megint jöttek agitálni, hárman is, és látszott, hogy nem fognak leszállni róla, addig nem hagyják békében, míg kötélnek nem áll, és akkor ő nyugodtan csak annyit mondott, hogy nem léphet be a kommunista pártba, mert már tagja egy másik pártnak, és elővette a szocdem igazolványát.

Apja örült a pompás cselnek, látszott rajta, hogy nagy nyomástól szabadult, de a szocdemekhez sosem járt el, hiába küldték az értesítőket.

Franciska sokszor gondolt a kirándulásokra, az erdőre, az utakra, az óriás harangvirágokra, amiket akkor szedett, és hogy a harangvirágok otthon a vízben magukhoz tértek. Ezekben az időkben rengeteget jött-ment, új helyeket fedezett fel, ahol még sosem járt, egy gazos rét vagy hajdani kert közepén álló, lebombázott házban mindent végigvizslatott, mint aki valami csodára számít. A ház épen maradt vakolatdarabjába belekarcolta a monogramját, legyen az a csoda, ha valaki még véletlenül arra jár.

Apja újságjába időnként beleolvasott, a képeket évek óta rendszeresen végignézte, s emlékezett egy furcsa fényképre, amin egy hiányosan öltözött nő kézen állt, s lábát a felemelt fejéhez visszagörbítette. A nő a kezével szinte karikát formázott, de mosolygott, és varázsosán nézett. A kép alatt ez állt: JEGYSZEDŐBŐL REVÜSZTÁR. Franciska akkor sokáig gondolkodott, hogy mit tárolhatnak a REVÜSZ-TÁRBAN. Mi az a REVÜSZ? Van lom-, könyv-, rak-, pénz-, kincs-, sőt fegyvertár, de revüszről még sohasem hallott, s a nő félpucérságából, csábosságából arra következtetett, hogy a REVÜSZ is valami olyasmi, amiről a gyerekek előtt hallgatnak. Persze van példatár is, meg olyan is, hogy valakire azt mondják, a feje valóságos példatár. Ez azért más, gondolta akkor Franciska, de azóta már olyasmit is rebesgettek, hogy a japánok élő embereken, kínai foglyok keringő vérében tárolták, tartották frissen az élő anyagot.

Közben nyilvánvaló lett, hogy a nő egy közönséges sztár volt, mert vannak olyanok, hogy sztárok, de Franciska az évekkel ezelőtti önmaga igazolására, védelmére vagy csak a különös titok dédelgetésére mindig azt gondolta, hogy igenis, az emberek végtelenül sok mindent tárolnak magukban, és mért ne létezhetne olyasvalami, amit REVÜSZ-nek nevezünk.

Izgalmas volt a Magyar Napot nézegetni, itt-ott beleolvasni. Egy főcímben ez állt: TILDY ZOLTÁNT LEMONDATTÁK. Akkor már Tildi sem mondhatja,

hogy úgy hívják, mint a köztársasági elnököt. Ez Tildinek nem baj, régen is nevetett rajta, de a Miklós tiszis kirándulások biztosan hiányoznak neki is; vannak-e mások, akikkel együtt énekel, együtt nevetgél, van-e, aki tercel neki, vagy akinek ő tercel? Vajon nála is foszlásnak indult az idő száz rétege? Az egymásba nőtt hagymahéjas időrétegek? Pucéron áll neki is a jelenidő?

SZAKASITS ÁRPÁD AZ ÚJ KÖZTÁRSASÁGI ELNÖK – olvasta Franciska a Magyar Napban gyanútlan közömbösséggel. Szakasits Árpád a szocdemeket elárulta, hallotta aztán többször is a jólétesültek beszélgetéseiből, főleg akkor, ha néha az apja cigarettáért küldte a trafikba, vagy a Stark vendéglőbe fél liter borért. Szakasits Árpád tehát szocdem volt, de most már nem az. A vörös meztelen emberes, kalapácsos tagságot elárulta, öltönyösen, nyakkendősen néz az újságból. Szakasits Árpád egy felemás ember, a szemüvege is vastag keretes, nem olyan, mint a hegyi székházba járkáló szociáldemokratáké. Az egész tagságot átjátszotta, mondták a bennfentesek, átjátszotta a kommunistáknak. A kommunisták a szocdemeknél is szocdemebbek lehetnek – gondolta Franciska.

A vörös, meztelen emberes plakátot a barna léckapuról levették, a meztelen ember helyére valami más került, aminek már nem volt ember formája – kontúrok és forma nélkül áradt a vörös mindenben: zászlókon, drapériákon, tagkönyveken, úttörő-nyakkendőkön, transzparensen, vörös Csepelen, fel vörösökön, proletárokon... Az apja ravasz csele a visszájára fordult, egy országos méretű csel az apját felülírta, s már-már úgy hatott, hogy apja gyanútlanágában maga lépett a csapdába. A szakasitos ATUKI-csapdából egyre többször jött későn haza, szótlánul ette a felmelegített ételt, a spiritusz-főzőben imbolyogva égő kékláng illata lidércesen keveredett a bableves és grízestészta szagával. Az apja száját néha új szavak hagyták el, új szitokszavak: szeminárium, agitáció, önkritika, brosúra, tervkölcson. A pénzkölcsonnek, krumplikölcsonnek, zsírkölcsonnek volt értelme, konkrét jelentése, viszolyogtató, kínos jelentése, a tervkölcson jelentése homályos és bizonytalan volt, néha úgy tetszett, hogy magát a kínos viszolyogtatást nevezik röviden tervkölcsonnek. Apja fizetése a tanfolyampénzzel együtt sem tartott ki egyik harmadikától a másikig, Franciska látta anyja reménytelen vergődését, tehetetlenségét, a szigorú beosztásra, a család koplaltatására való képtelenségét, tudott a kölcsonkéreseiről, és nyomasztó szorongással figyelte, mert amióta az anyja egyszer őt küldte a távoli rokon Rici nénihez száz forintot kölcsonkérni, tudta, hogy ezt emberien végrehajtani nem lehet, az emberből ilyenkor csak félemler lesz, vagy annyi se, a gyerekből

meg embrió, közönséges ebihal, úgy kell kitalálni, hogy ki küldte és miért küldte.

Ahányszor a tervkölcson szót hallotta Franciska, annyiszor fogta el a verejtékeztető szorongás, hogy megint menni kell Rici néni udvarába, bemenni a nagy sík terepre, amelyen teheherautók, lovaskocsik, motorok jöttek-mentek, mindegyik más nyomot hagyva maga után, a sok kacskaringós, egymást metsző kerécsapás olyan, mint egy kitalálós játék: hol kezdődik a nyomvonal, és hol ér véget? Itt szállítanak, fuvaroznak, szikvíz üzemet működtetnek, seftelnek, tehenet tartanak, az egész udvarnak benzin-, kipufogógáz- és trágyaszaga van. A hátsó udvarrészen tartják a teheneket, de ez az udvarrész csak a magassíkszíntes ház felől hátsó, mert ha a másik, párhuzamos utca felől jön valaki, akkor az istállóval kezdődik az udvar. Két utcára is nyílik kapujuk Rici néniéknek, s a fiai és alkalmazottai hol az egyiket használták, hol a másikat. A fiai bőrkabátot hordanak, és motoron repesztenek, mindegyik úgy ül a járgányán, mint majom a köszörűkövön. Ezt Franciska a nagybátyjától hallotta, aki Rici néni fiainak unokatestvére, de Franciska szerint nagyon is keményen ülik meg a motorokat, s természetes, hogy motoros szemüvegben, motoros sapkában nem ismerik meg őket, sem Franciskát, sem a nővérét, sem az anyját, aki pedig Rici néni fiainak szintén unokatestvére. Az anyja is úgy tesz, mintha ez természetes volna, vagy mintha a bőrkabátosokat maga sem ismerné fel, de Franciska látja, hogy anyja más, régi, kedvesnek számító ismerőssel is így tesz: úgy csinál, mintha betegség gyötörte teste már nem is az övé volna: ez itt egy mindenki előtt ismeretlen lény, tulajdonképpen úgy tűnik, hogy anyja sem ismer az új testében önmagára, hát hogyan várhatná el, hogy mások ráismerjenek. Anyja bevonult az élet hátsó udvarába, ahol csak főznek, mosnak, szőnyeget porolnak, faszenes vasalóval vasalnak, vándlingban mosogatnak, s ahol a testnek és minden szublimált vonzatának a kínját egy hátsó palánk mögé rejtik. Anyja nem enged be a falai mögé senkit: se segítséget, se részvétet, sem érdeklődést. Hát mit lehet Rici néninek mondani, amikor azt kérdezi: hogy vagytok? Hogy van anyátok? Látnivaló, tudnivaló. Aki ilyent kérdez, az vájkálni akar, mert nem elég, hogy anyjának mindig kevés a pénze, de még valami megnevezhetetlen is munkálkodik benne, mint a Hirosima környéki növényekben, lehet, hogy anyjában is egészen belül, az erek, velők, csontok járataiban, zugaiban, barlangjaiban egy Hirosima van, fejfájások szörnyű robbanásai feszítik szét a testét, az arcát, a lelkét, de erről nem szólnak, nem beszélnek, se az apja, se az anyja, hát ne beszéljen róla más se, tartsák meg a kérdéseiket.

Az anyja a Hirosimában minden nap összeszedi, fájdalmasan összetapasztja önmagát, s úgy tesz, mintha régi önmaga lenne. Ugyanúgy főz, ugyanúgy mosogat, ugyanúgy fonja minden reggel a lányai copfjait, mint régen, s csak végső esetben ejti le eltorzult kezét. Jaj, a kezem, sutogja alig hallhatóan, s néhány pillanatig megsemmisülten áll. Ilyenkor a fonások kibomlanak, s anyja mindannyiszor kezdi előlről, míg csak a végére nem ér.

Franciska Rici néni udvarában örült, hogy nem találkozott a bőrkabátosokkal, s a házban is csak mintha Rici néni lett volna, meg valaki, aki a konyhában motozott. A konyhából sárgán világított ki egy polcnak támasztott fényes rézüst, mint egy égve felejtett nagy lámpa, ami a tejfehér délelőttben pazarlóan világít. Csókolom, mondta hangosan Franciska, s állt a nagy előszobában, ahonnan a konyha és a szobák nyíltak, de ez nem előszoba volt mégsem, igazi szobának is nagy lett volna, ablaka az utcára nézett, függöny nem lógott rajta, csak a kilincsén egy kitömött szív, akkora, mint egy tányér, a bordó bársonyát sűrűn kihímezték. A függönnytelen ablakok Franciskában mindig az átmenetiség, talán a nagytakarítás vagy a hurcolkodás képzetét keltették, s ezt erősítette az is, hogy a padlón nem volt szőnyeg, de látszott, hogy időnként felsúrolják, talán az, aki a konyhában most is motoz. Az is kitetszett, hogy a felsúrolt padlóra nem vigyáznak, rálépnek a sáros lábukkal talán már frissiben, amikor a padló még nedves: szürke nyomok vezettek a sarokban álló íróasztalig, a kuglibabás, zöld posztós íróasztalig. A másik sarokban egy nagy fényes tárgy állt, amely az ajtaja után ítélve csak kályha lehetett, de hasas volt, mint egy kristályváza, és a fényt is megtört szögekben verte vissza. Ez világít is, nemcsak fűt, gondolta Franciska, s állt a nikkelesen világító kályha és az égve felejtett rézüst fény-kereszttüzeiben, csókolom, mondta másodszor is, most már hangosabban, és szorongva várta, hogy ki fog előjönni, valamelyik bőrkabátos-e, vagy maga Rici néni.

A többire Franciska szinte nem is emlékezett, akkor törhetett rá az ebihalság. Még mielőtt Rici néni a szobából előjött, már úgy érezte, hogy sűrű közegeben van, zavaros vízben lebeg, egy kopoltyú vagy tüdő iparkodik szörnyen a belsejében, s a zavarosságon keresztül egyszerre világít rá a sárgaréz nap és a szét-töredezett, kályhafényű hold.

Rici néni adott kölcsönpenzt és az ebédlőszekrényből kemény mézespuszedlit. Hogy lehet ezt megenni, gondolta akkor Franciska, s addig tartogatta a markában, míg az utcán egy bokorba nem dobhatta.

Az anyja nem hiszi el, hogy tervkölcsönt jegyezni kötelező, az apja nem hiszi el, hogy a hazahozott pénz

kevés; minden fizetésnap olyan, mint egy félresikerült dráma: nincs megoldás, csak lefulladt, féloldalas félmondatok; apja tekintete olyan, mint a kerítés mögé zárt farkaskutyáé. Anyjának meg szinte nincs is már tekintete. TERVKÖLCSÖN annyi, mint KÖLCSÖNTERV, gondolja ilyenkor Franciska, s mintha még nevetne is magában, mert olyasmi is eszébe jut, hogy ezek egymásnak RECIPROKAI.

Előbb-utóbb összeáll a TERV a KÖLCSÖNRŐL, minden hónapban összeáll: mehetnek megint kölcsönkérni, vagy ő, vagy az anyja, és ő hallgathatja a kérdéseket, hogy mi van veletek, hogy van anyátok, és ő nem tudja az anyja betegségét néven nevezni, mert amit a könyvtári orvosi könyvben magtalált, az olyan borzasztó, hogy kiejteni nem lehet, de különben is, az emberek úgysem tudják, mi az.

Franciska ekkorra már régen kitapasztalta, hogy a két kezével erősen nyomni kell az asztallapot, vagy a szék támláját, vagy az ajtófélfát, vagy az iskolapadot, vagy bármit, ami éppen adódik, és akkor a nyomástól mintha a tüdeje is kitágulna, s megtelne a vákuumos átlátszóság maradék oxigénjével.

Az iskolába új énektanárno érkezett, egy frissen végzett gömbölyded kis nő, a gyerekek kedvelték, mert énekelni szerettek, és egy énektanárnak igazán nincs mire szigorúnak lenni. Énekeltek, hol figyeltek, hol nem, míg egyszer csak észrevették, hogy Erzsé néni – aki közben férjhez ment – terhes. S ahogy a hasa egyre nőtt, maga úgy lett egyre soványabb, karjai, lábszárai vékonyodtak, az arca beesett, szeme alatt színjátészó félholdak sötétedtek, s furcsa mód a hangja is fakóbb lett. Látszott rajta, hogy nagyon nehezeére esik már a tanítás, s a gyerekek néha arra gondoltak, milyen szörnyű lehet neki a reggeli zsúfolt villamoson.

Az egyik énekórát nem énekléssel kezdték, mint általában, hanem Erzsé néni azt mondta, hogy vegyék elő a füzetüket, és írják, amit diktál. Igen, szöveget diktál, írják csak a hangjegy-vonalakra, mindegy, írják, ahogy kijön, írhatják folytatólagosan, vagy úgy, mint a verset, mindegy. És Erzsé néni diktált:

Dallam kettőspont Sűrű csillag ritkán ragyog az égen Rózsaszínű a tervkölcsön kötvényem ezért élek rózsaszínű reményben tervkölcsönből szereztek be gyárunkban az új gépet így szolgálja a tervkölcsön a népet. Mikor Szabó a tervkölcsönt jegyezte párja a kákán épp a csomót kereste zsörtölődött inkább a két karosszéket vegyük meg most meg egész bútorraktárt vehetnek.

Erzsé néni rezzentelen faarccal, fahangon diktált, az osztály kissé meghökkenve írt, akkor még nem voltak járatosak a csasztuska műfajában. Furcsán hatott, ahogy a szöveg a hangjegy-vonalakat áttörve a papíron kibontako-

zott, ahogy az osztály pissenés nélkül körmölt, ahogy Erzsi néni a nagy hasával, zöldesbe játszó arcszínével itt komolytalankodott, és furcsa volt, hogy a TERV-KÖLCSÖNT az énekórán szóba hozzák, és így hozzák szóba, az égen ragyogó sűrű csillagokkal egy lapon, és sejteni lehetett, hogy ezt majd vonulva, táncot lejtve énekelni kell, hangosan, jókedvűen, bele az emberek arcába, az elfordulni akarók hátaiba, a becsukódó ablakok résein át a szobákba, konyhákba, a bezárt kapuk mögé az üres udvarokba. Franciska agya forgott-forgott, soha ilyen bizarr szöveget még nem hallott, soha nem élt meg ilyen vicceset, és töltőtollát letéve váratlanul és ellenőrizhetetlenül kitért belőle a nevetés, ami egy osztályban mindig ragadós, a többiek is folytatták, nem

A honvédek bevonulnak a budai várba a Bécsi kapun át 1849. május 21-én (fametszet)

maradt ki belőle senki, Franciska nevetése átragadt a többiekre, a többieké visszaragadt Franciskára, ez már majdnem olyan volt, mintha nevetőport szippantottak volna, mint tavaly a patikában vett tüsszentőport, Ilonka néni, az osztályfőnök akkor magából kikelve kiabálta, hogy nevetlen társadalom, de hiába volt minden, folyt az orruk, a könnyük, és nem tudták a tüsszentést abbahagyni, és most is folyt a könnyük, fájta a hasuk, az oldaluk, de a nevetés egyik padsortól verődött a másikig és vissza. Franciska egy előregörnyedésből nézett föl Erzsi néniire, hogy mit szól; ott állt a kis alacsony nő a vékonyra fogyott lábán, két cernakezét védőn a hasára tette, és ő is nevetett rázkódva. Ez jó volt, hihetetlenül jó volt, és amikor a nevetés múltával Erzsi néni azt mondta, hogy ugye, elfelejtetted a vesszőt az a-ra rátenni, Franciska tudta, hogy ez alibi-szöveg, és bólogatni kezdett olyan ritmusban, ahogy az imént még a nevetés rázta. És ettől cinkosok lettek. Akkor már rég nem volt mindegy, hogy min nevet hangosan az ember. Végül is a vessző nélküli kaka, amin még csomót is keresnek, ok a nevetésre.

Franciska nővére rég levágatta a haját, reggelente már csak Franciska copfját kellett fonni, kötözni, s Franciska egy nap fogta az ollót, a befont hajába belevágott, őmiatta ne kelljen korábban kelni, őmiatta ne kelljen az anyjának kinkeservvel lógatni a kezét, különben is kiment a copf a divatból, az osztályban is mindenkinek típusfrizurája van. A levágott haj Franciska fején szétágas-

zkodott, őrizte még a befonás ágakra bomlott göröngyeit, sehogysem akart egységes rendbe összeállni. A hajlevágással Franciska a maga részéről véglegesnek ismerte el Miklós tisztelendő távozását, kész, vége, nem fognak már a hegyekbe menni, nem fog a copfnak örülni senki, az idétlen haját oldalt csatokkal feltűzte, még ha típusfrizura lett volna, mint a többieké! Nem volt az nevezhető

semminek, maga volt az ideiglenes átmenetiség, nem, semmiképpen nem akarta ezt Franciska végérvényesnek tekinteni, a csúf, kekiszínű lódenkabátot sem, amit a télvégi kiárusításon vettek, mert a régi sötétkék kabátjának már majdnem a hóna alá csúszott föl a dereka. A régi kabátjához való sötétkék svájcisapka még jó volt, Franciska a tükör előtt kigyako-

rolta, hogyan lehet ezt megnyirbált hajára elfogadhatóan föltenni, nem, egyáltalán nem volt mindegy, hogy oldalra húzva, vagy hátra tolva, vagy a feje tetején előrebillentve állt-e a sapka. Juj, hogy lehet ilyen színű kabáthoz kék sapkát fölvenni, mondta az osztályban Filippó Ernő, akinek finom ízlésű mamája volt, s aki a takarót is plédnek nevezte, s aki Jacht Club feliratú sapkát viselt. Franciska úgy tett, mintha a megjegyzést meg sem hallotta volna, tudta már, hogy a színek passzítása közmegegyezés dolga, éppúgy, mint az evőeszközök illedelmes használata, hordta a kék sapkát a kekis zöld lódenkabáthoz, kanállal ette a saftos nokedlit, de a szembejövők szemében, a háta mögötti járókelők lépéseiben furcsállkodást vélt fölfedezni: ez a lány nem tudja az alapvető szabályokat. Ez a lány azt hiszi, hogy a sapkája megkomponált elrendezésével mindent helyre tesz. Igen, a svájcisapkának a fején egy szimmetriatengely körül kellett elrendeződni, Franciska úgy látta, hogy az arca, a fejformája nem tűri az aszimmetriát; tengelyes tükrözés, mondta nevetve, az orra vonalában fut a tükrözési tengely, meghosszabbításában ott áll, ágaskodik a svájcisapka pöcké, mint egy magányos kóró, s körbe-körbe dombságok, völgysek futnak a tömör, mosásóktól összement posztóból. Franciska úgy szerette, ha a sapka a homlokánál, az orra vonalában páros lankát domborít, középen egy szelíd völgygel. Időnként a saját arcát is úgy vizsgálta a tükörben, mint egy meglepetéseket tartogató

tájat, akkor kapott rá arra, hogy a toalett-tükör elé telepedve önarcképeket rajzolt. Térkép önmagáról, aránya egy az egyhez, gondolta Franciska, s addig dolgozott rajta, míg egészen olyan nem lett, mint ő, mindenki fölismerte a házban és az iskolában, ráismertek a jobb félprofilra, ráismertek a bal félprofilra, meg a szembe néző arcára is, holott a jobb és bal félprofil határozottan különbözött, s mégis látnivaló volt, hogy a szembe néző arcán egység és szimmetria uralkodik. Egyformán dudorodó arccsontok, az arccsontok legszélső pontjainál mért fesz-távolságnál némileg keskenyebb, de magas homlok, a szemöldökök – semmi kétség – nem ívelnek fölfelé, pedig nővére állította, hogy csak az a szép, s a fésűvel meg összecsapott két ujjával még följobb idomította a sajátját, Judy Garlandnak is ilyen volt, mondta, s az ágya melletti falvédőre kigombostúzott egy újságból kivágott képet, amelyen Judy Garland korcsolyázik: egyik korcsolyás lábát hátulról a feje fölé emeli, s a kezével fogja, karikába görbítve van a lába, mint a régi revüsztámak. Judy Garland is sztár. A nővére is olyan, mint egy sztár. Hasonlít Judy Garlandra. Franciska az önarcképeit mappába rakta, s beállította a toalett-tükör mögé. Judy Garland revü-sztár volt? Sztárság, sztárság, Franciska kíváncsian leste, és rögzíteni akarta, ami a kiálló arccsontja s magas, keskeny homloka mögött tárolva volt: létezik mégis a REVÜSZ, amit meg kell határozni, felleltározni, részeire bontani, meg

újra összegyúrní: azt kéne kifejezni, ami a feltérképezett arca mögött van, úgy, mint a térképek – világosbarna, sötétbarna, sok árnyalatú zöld, okker- és világossárga, kékszínű és vörhenyes – foltjai, vonalai, kacskaringói mögött a valódi hegyek, fák, füvek, domboldalok, utak, kövek, virágok, nagy sodrású vagy lanyha vizek. A térképrajzolók ismerik-e a vonalakat, kacskaringók, foltok, fodrok mögötti élő tájat? Felmásznak-e a nagy hegyekre? Leereszkednek-e a Grand Canyonba? Nem, nem, biztos, hogy nem, nem is győznék mindezt, s az egész világot nem is lehetne egy az egy léptékben ábrázolni, mert akkor megint ott lennénk, ahol vagyunk: bókászhatnánk a világnagy térképen, úgy, mint a világnagy világban.

Az ember kívülről emberléptékű, gondolta Franciska, egy az egy arányban áttehető a fehér papírra, de amit a bőre, a lódenkabátja, a svájcisapkája, a megnyírbált haja mögött tárol, az kiterítve, egy a százezerhez arányban sem férne el a fehér papíron, az lefolyna, lekanyarodna, szertefutna, kapkodni kéne utána, jobb egyelőre nem kiteríteni semmit, nincs meg a mód rá, az ember csak loholhatna, kaffoghatna, mint egy terelő pulikutya, s megállva kapkodhatna levegő után.

Ott van minden a homloka, az orra, a szimmetrikus arccsontja mögött, gondolta Franciska, míg a nagyon hasonló önarcképét nézte. Ott van minden. A sok REVÜSZ a TÁRBAN.

SZAUER ÁGOSTON

Költözés után

*Nem voltak jelzések, betűk,
a népség ritka, hallgatag.
Mindennap séta, körre kör,
megszokható nagy házfalak.*

*És játék indult, névadás:
hogy hívtunk embert, oszlopot,
hintát, kutyát, nem tudta más...*

*Gyanútlan postás, régi fák.
A szél járása tétova —
ez már teremtett, új világ.*

Kapcsolódás

*Emitt a kulcs, finom fogazat,
mestermunka minden szöglete.
Mostantól a fiókban marad,
s beköltözik valami vele —*

*hűvös, nagy tér, márványoszlopok,
hol visszhang jár, barnás láng lobog,
távoli, nyugtalan menedék...*

*Csak helyettesít, csak képvisel,
vele a kulcslyuk is itt figyel.
Jelenlétből ennyi már elég.*

KOLLARITS KRISZTINA
**„Szereplője lettem a halálos,
 komor tragédiának”¹**

Tormay Cécile *Bujdosó könyve*

Mind a Horthy-korszak egészére, mind annak egyes jelenségeire és szereplőire is igaz, hogy „szabad prédája [...] az egymást kizáró, végletes értékítéleteknek.”² Jól megfigyelhető ez a jelenség a korszak jelentős írónőjének, Tormay Cécile-nek (1876–1937) az „újra felfedezése” kapcsán is, különösen 1918–19 eseményeit feldolgozó *Bujdosó könyve* osztja meg olvasóit.

Tormay Cécile-ről az elmúlt évtizedekben, nyugodtan mondhatjuk, még a korszak irodalmában járatosak is csak keveset tudtak, noha a Horthy-kor ünnepelt, sőt Nobel-díjra felterjesztett írónője, egy körülbelül egymillió tagot számláló konzervatív női szervezet, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének örökös elnöke, a Nyugat ellenlapjaként indított Napkelet főszerkesztője volt. Nemzetközi ismertségére utal az is, hogy az ENSZ elődjének, a Népszövetségnek a tudományos és művészeti kérdésekkel foglalkozó bizottságába is beválasztották 1935-ben Pierre Laval, francia külügyminiszter javaslatára. Halála után utcát neveztek el róla (Budapesten a mai VIII. kerületi Kőfaragó utcát, ahol évtizedekig lakott), szobrot állítottak neki a Károlyi kertben, 1937-ben a Genius Kiadó, 1939-ben a Singer és Wolfner adta ki az író nő összes műveit. A világháború után azonban Tormay is áldozatul esett a „szellemi tisztogatás”-nak: az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 februárjában kelt 530/1945. ME. számú

rendeletében elrendelte a „fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus” sajtótermékek beszolgáltatását, összegyűjtését és megsemmisítését. 1945–46 között 4 jegyzék jelent meg a betiltott művekről: 3963 könyv, 263 hírlap és folyóirat került fel a listára.³ Bár a magánszemélyek esetén nem sikerült ellenőrizni, hogy eleget tettek-e beszolgáltatási kötelezettségüknek, a könyvtárakból és könyvkereskedésekből a hatóságok összegyűjtötték és megsemmisítették a listán szereplő könyveket, csak az OSZK számára engedélyezték néhány példány archiválását. Ennek következtében egyes becslések szerint a háborús pusztításokkal együtt mintegy 3–4 millió könyv semmisülhetett meg.⁴ Felkerült a listára Tormay Cécile néhány műve is: az 1918–19-es eseményeket megörökítő *Bujdosó könyv*, a *Megállt az óra* című novelláskötete, illetve a beszédeit és visszaemlékezéseit tartalmazó *Küzdelmek. Emlékezések* című kötet. De betiltották az általa szerkesztett irodalmi folyóirat, a Napkelet (1923–40) minden évfolyamát, illetve Hankiss Jánosnak az írónőről szóló biográfiáját is.⁵ Ugyan Tormay más regényei (az *Emberek a kövek között*, *A régi ház* vagy az *Ősi küldött*) nem kerültek indexre, de mivel nem is adták ki őket újra az 1990-es évekig, gyakorlatilag az író nő és művei kiestek az irodalmi köztudatból. Az 1990-es években elsőként a Magyar Ház Kiadó vállalkozott Tormay életművének kiadására, az utóbbi években pedig sorra jelenteti meg írásait a Lázi, a Kairosz és a Kráter Kiadó is.⁶

Az elmúlt években Wass Alberthez hasonlóan, bár nem akkora médianyilvánosság mellett, megindult a vita Tormay Cécile személyének és műveinek megítélése körül is, amelyet elsősorban folyóiratokban, illetve internetes hozzászólásokban kísérhetünk figyelemmel. Feltűnő, hogy a hozzászólások között alig-alig találunk

1 Tormay Cécile, *Bujdosó könyv*, 1918. december 4–7.

2 Gyáni Gábor szerint: „Az 1920 és 1945 közötti negyedszázad története mintegy szabad prédája volt a múltban, és az napjainkban is, az egymást kizáró, végletes értékítéleteknek. A Horthy-kor megítélésének ingatagsága, természetesen, mindenekelőtt az ítélezők sokféle politikai és ideológiai értékrendjének következménye.” (Gyáni Gábor–Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris Kiadó, Bp., 1998) Bár az idézet 1998-ból való, napjainkra sem veszítette el érvényességét.

3 Sipos Anna Magdolna: Index librorum prohibitorum a demokratikus Magyarországon (Könyvindex 1945–46). Könyvtári Figyelő, 2007/3. 413–435.

4 Földesi Margit: A megszállók szabadsága. Kairosz Kiadó, Bp., 2002. 172.

5 Hankiss János: Tormay Cécile. Singer és Wolfner Kiadó, Bp., 1939. Újabb megjelenés: Hankiss János, Tormay Cécile. Kairosz Kiadó, Bp., 2009.

6 *Emberek a kövek között*. Franklin Társulat, Bp., 1911.; *A régi ház*. Singer és Wolfner Kiadó, Bp., 1914.; *Az ősi küldött*. Singer és

Wolfner Kiadó, Bp., 1937. Tormay Cécile műveinek újabb kiadásai: *A régi ház*. Kvalitás Duó Kiadó, Bp., 1991.; *Bujdosó könyv*. Enter Kiadó, Bp., 1998.; *Emberek a kövek között*. Magyar Ház Kiadó, Kiskunlacháza, 2001.; *A régi ház*. Magyar Ház Kiadó, 2001.; *Az ősi küldött I–III*. Magyar Ház Kiadó, 2002.; *Bujdosó könyv*. Gede Testvérek Bt. Bp., 2003.; *Bujdosó könyv*. Magyar Ház Kiadó, 2005.; *Emberek a kövek között*. Lázi Kiadó, Szeged, 2006.; *Örök Magyarország* (novellaválogatás, szerk. Hunyadi Csaba Zsolt). Lázi Kiadó, Szeged, 2006.; *A régi ház*. Lázi Kiadó, Szeged, 2008.; *Bujdosó könyv*. Lázi Kiadó, Szeged, 2009. *Az ősi küldött*, *Lázi Kiadó, Szeged, 2009*; *Az ősi küldött*, *Kairosz Kiadó, Bp. 2009*; *Az ősi küldött*, *Kráter Műhely Egyesület, Bp. 2009*; *Találkozás alkonyatkor* (novellák), *Lázi Kiadó, Szeged, 2009*; *Nagy novellás könyv*, *Kráter Műhely Egyesület, 2009*. Fordításai: *Magyar legendárium*. Móra Könyvkiadó, Bp., 1993 (az 1931-es kiadás hasonmás kiadása)., *Szent István intelmei Szent Imre herceghez*. Igaz Zöld Levelek, Bp., 2000., *Assisi Szent Ferenc kis virágai*. Kráter Kiadó, Bp., 2009.

higgadt, józan és főleg szakmai hangot. Két szélsőség jellemző: az egyik oldal Tormayban csak az „antiszemita”, sőt „fasisztát” akarja látni, a másik oldal mint „irredenta nagyasszonyról”, majdnem Nobel-díjas írónkról beszél, a *Bujdosó könyvet* pedig 1918–19 eseményeit a szemtanú hitelességével ábrázoló műnek tartja. Elsősorban ez utóbbi műve, a *Bujdosó könyv* az, amely megakadályozza még napjainkban is Tormay személyének és életművének elfogulatlan(abb) vizsgálatát.

„Irredenta nagyasszony” vagy „fasiszta” és „antiszemita”

1918–19 eseményei, majd Trianon mélyen megrázták az egész magyar társadalmat és természetesen íróinkat is. „Pálfordulások” egész sora figyelhető meg: Babits megírta a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszéjét, Kosztolányi megszerkesztette a *Vérző Magyarország* című kötetet, illetve a jobboldali Új Nemzedék Pardon rovatának is szerkesztője volt 1919 októberétől 1921 augusztusáig, sőt még az is előfordulhatott, hogy Szabó Dezső, Milotay István, Tormay Cécile és Herczeg Ferenc egy „irodalmi lakomán” vegyen részt és egymás után mondjon beszédet.⁷ Hogy mi hozta össze ezeket a különböző beállítottságú embereket, arról Herczeg Ferenc így nyilatkozott: „Nekünk, akik annyi megrázó eseményen mentünk keresztül, revideálnunk kell egész múltunkat. Azokból a jelszavakból, amelyeket a bölcsőben adtak nekünk: mint szabadelvűség, kultúra, nyugat, műveltség – mi mára iszonyatosan kiábrándultunk, s abba a helyzetbe jutottunk, hogy ezekből a jelszavakból csak azt fogadjuk el, ami a magyar nemzeti és kulturális életünknek a hasznára van.”⁸

Kosztolányi egy későbbi, 1929-es Új Idők-beli írásában pedig ezekkel a szavakkal jellemezte a kor lelkiállapotát: „Régi törvénytábláink összetörtek. Újak még nem akadtak helyettük [...] Azok, akik annak idején látták, hogy hullottak el ártatlan milliók anélkül, hogy utána bármi megtorlás következett volna, aztán látták azt is, hogy üzérkedtek és raboltak a pusztulás élelmesei anélkül, hogy ennek is bármi következménye lett volna, megrendültek hitükben, nem találtak szilárd talajt, melyen megvethették volna lábukat, nem tudták, jobbra forduljanak-e, vagy balra.”⁹

1918–19–20 eseményei Tormay Cécile pályájára és gondolkodásmódjára is döntő befolyással voltak. Gazdag polgárcsaládból származott, fiatal korában gyakran látogatta Szikra álnév alatt író gróf Teleki Sándorné irodalmi

szalonját. Biográfiaírója, Hankiss János egész listát közölt fiatalkori arisztokrata ismerőseiről és barátairól. Köztük volt például Bethlen István két nővére (Ilona és Tima), illetve felesége, Bethlen Margit, vagy Teleki Tiborné Széchenyi Alice, Széchenyi Lászlóné Vanderbilt Gladys, Apponyi Sándor, a festő: Batthyány Gyula, Dessewffy Emilné (a későbbi Hohenlohe hercegné), Somssich Andor, Ráday Gedeonné, Klebelsberg Kunóné.¹⁰ 1914-ig, a háború kitöréséig Tormay Cécile nyarai nagy részét Firenzében töltötte, egy ottani irodalmi szalonban ismerkedett meg d’Annunzióval, aki később két novelláját olaszra fordította. Tormay irodalmi pályájának kezdetét két novelláskötet jelentette, az *Apródszerelem* (1899) és az *Apró bűnök* (1905), majd regények következtek: 1911-ben adták ki az *Ember a kövek között* című könyvét, 1914-ben *A régi házat*, amelyek nemcsak Magyarországon, de Nyugat-Európában is nagy sikert arattak. A német és francia kiadást követte a svéd és a dán.

Az 1918–19-es események azonban olyan lelki megrázkódást jelentettek számára, amelyet soha nem felejtett el. Át kellett élnie, hogy „kicsúszik a talaj a lába alól”, mind országos, mind saját egyéni élete szintjén minden megváltozik. Az őszirózsás forradalom alatt megdöbbenve szemlélte, hogyan tűnik el mindaz, ami hajdan az ő világát jelentette: hogyan hullik darabjaira a Monarchia, hogy ölik meg Tisza Istvánt, hogy rendülnek meg az öröknek hitt társadalmi viszonyok, alapvető viselkedési normák, értékek. Veszélybe került családtagjainak, barátainak élete, búcsúznia kellett kedves tárgyaitól, emlékeitől. Ez a tapasztalat nem volt egyedi, sokan éltek át hasonló szituációkat, félelmeket, megaláztatásokat a vagyonosabb rétegek tagjai közül. Az átélt események hatására Tormay, a kozmopolita világpolgár, a szecessziós-szimbolista novellák és regények szerzője, akinek korábban semmi köze nem volt a politikához, 1918 decemberében elkezdte szervezni a keresztény-nemzeti szellemű asszonyokat, hogy az 1919 áprilisára ígért választásokon Károlyi ellenzékét támogassák (ugyanis Magyarországon ekkor szavazhattak volna először a nők is). Mint tudjuk, a választás elmaradt, 1919 márciusában a kommunisták átvették a hatalmat. Tormaynak a proletárdiktatúra alatt vidéken kellett álnév alatt bujkálnia, 1919. november 16-án viszont már ő köszöntötte a Parlament előtt a magyar nők nevében a bevonuló Horthyt és a nemzeti hadsereget. Ettől kezdve írásai és közéleti szereplése révén a nemzeti konzervativizmus egyik emblemikus figurájává és a Horthy-rendszer hű támogatójává válik.

⁷ Virradat, 1920. február 3., 9.

⁸ U.o.

⁹ Kosztolányi Dezső: Színházi esték. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1978. 2. 216.

¹⁰ Hankiss János, i.m., 46–47.

Tormay Cécile átértékelte egész addigi világszemléletét, felülbírálta addigi életmódját és nem személyes boldogulása miatt, hanem abból a meggyőződésből, hogy itt a magyarság fennmaradása forog kockán, minden erejét egy igaznak hitt ügy szolgálatába állította. Ezt az érdekes életrajzi fordulatot vagy az ezt követő intenzív közéleti szereplést mindenképp érdemes egy kicsit közelebbről megvizsgálni, semmiképp sem elégedhetünk meg olyan általánosításokkal, hogy Tormay a korszak „irredenta nagyszony”-a, esetleg hogy egy „fasiszta női szervezet” vezetője. Mielőtt ilyen leegyszerűsítő mondatokra ragadtatnánk magunkat, érdemes lenne megismerni jobban a kort és alaposan elemezni benne Tormay szerepvállalását, annak pozitív és negatív hozadékait. Vizsgálódásunk középpontjába pedig a *Bujdosó* könyvet kell helyeznünk, mivel ez az a mű, amely alapján leginkább megérthetjük Tormay világszemléletét, motivációit, amelyek az említett, látszólag váratlan életfordulathoz vezették.

A „fájdalom könyve” – dokumentum vagy regény?

A *Bujdosó* könyv első része, amely az őszirózsás forradalom idején játszódik, 1920 karácsonyán jelent meg, majd egy év múlva követte a második, a proletárdiktatúráról szóló rész.¹¹

Tormay Cécile a *Bujdosó* könyv megírását is mint küldetést, mint „nemzeti munkát” fogta fel. Könyve során többen felszólítják az események megörökítésére: Bercelen Kállay Erzsébet biztatja az írásra: „Írd meg a naplódát, eljön még az a kor, amelyik megérti.”¹² Balassagyarmaton Huszár Aladárné: „Írj inkább, ha elmúlt ez az idő, legalább tudni fogják, hogy mit szenvedtünk.”¹³ Könyve előszavában pedig Tormay úgy fogalmazta meg célkitűzését, hogy a „fájdalom könyvét” akarta megírni, emléket állítva e korszak szenvedőinek, átélhetővé téve mindezt az utókor számára is. Egy jó barátjához, a Vörösmarty-kutató cisztercita paphoz, Brisits Frigyeshez szóló 1921-es levelében magát egy harangöntőhöz hasonlította, aki „olyan harangot akart önteni, melynek szavában benne legyen az emberi szívek dobbanása és az orkán üvöltése is, benne legyen az elfojtott sóhajtás

és a szenvedők halálordítása is, benne az asszonyok, férfiak segélykiáltása az emberiséghez, benne legyen egy nemzet feltámadásának csengő-hangzó hirdetése is.”¹⁴

A könyv megírásának gondolata valószínűleg már az eseményekkel egy időben foglalkoztatta, feljegyzéseket készített, amelyek aztán egyik forrását jelentették könyvének, mely végső formáját majd csak a proletárdiktatúra bukása után nyerte el. Könyve megírására vonatkozólag egy 1921-es levelében Tormay „Küzdelmes és fájó nyári munkám”-ról, „a kusza és tomboló feljegyzésekből” összeállított második kötetéről beszélt.¹⁵ A „kusza és tomboló feljegyzések” kifejezés árulkodó: a könyvén dolgozó íróknak csak vázlatos, nem annyira a tényekre, mint inkább az érzésekre koncentráló feljegyzések állhattak rendelkezésére, s ezek segítségével igyekszik rekonstruálni az elmúlt hónapok külső és belső történéseit. Itt tehát nem egy már meglevő szöveg „átfésüléséről”, kisebb kiigazításáról van szó, hanem egy könyv megírásáról előzetes jegyzetek alapján.

Tudjuk, hogy Tormay saját jegyzetei mellett korabeli újságcikkekre, sőt szóbeli közlésekre is hagyatkozott. Ritoók Emma kéziratban maradt emlékirataiban leír egy jelenetet, melynek során ő is bővítette a könyvet néhány epizóddal: „Néhány szép részletet felolvas belőle, azután azt mondja tréfásan: ha tudsz még valami szellemeset, mondd meg, még beleírhatom. Szellemeset ugyan nem tudok, de egy pár epizódot még mondhatok én is – ezeket bele is vette az én nevemmel. De sok olyat is vitt bele, amit nem élt át. Teleki Sándorné egyenesen azt állítja, hogy a Zilahy Lajos memoárját is elkérte olvasásra, és kiírta belőle az érdekesebb dolgokat, mintha saját átélése lett volna. [...] De én ezt nem hiszem. Telekiné nagyon haragszik Cécile-re és ezért fenntartással kell fogadni, amit mond róla.”¹⁶

Fontos háttérinformáció tehát az olvasónak, hogy a *Bujdosó* könyv bizonyos értelemben „álnapló”, semmiképpen sem szabad úgy olvasnunk, mintha az eseményekkel egy időben keletkezett volna, s szerzője változtatás nélkül tárná ezt az olvasó elé. Annak ellenére nem szabad ezt elhinnünk, hogy az előszóban Tormay ezt állította. Valójában a *Bujdosó* könyv nemcsak egy írónak a műve, hanem irodalmi mű, leginkább a napló formájú regényes korrajz műfaji meghatározás illik rá, vagyis szépirodalomként kell(ene) olvasnunk és elemeznünk.

11 Tormay Cécile: *Bujdosó* könyv. Feljegyzések 1918–19-ből. Rózsavölgyi és Tsa Kiadó, Bp., 1920.; *Bujdosó* könyv II. kötet. A proletárdiktatúra, Pallas Kiadó, Bp., 1921.

12 *Bujdosó* könyv, március 27.

13 *Bujdosó* könyv, április 17.

14 Tormay Cécile levele Brisits Frigyesnek, 1921. november 29., MTA kéziratár, Ms 6242/176.

15 Tormay Cécile levele Brisits Frigyesnek, 1921. szept. 19., MTA kéziratár, Ms 6242/173.

16 Ritoók Emma: *Évek és emberek*, IV. rész (1920–22). 67–68., OSZK kéziratár, Fond 473.

Az említett leveleken kívül is több jel mutat arra, hogy Tormay eredeti feljegyzéseit vagy naplóját alaposan átdolgozta, mielőtt a nagyközönség elé bocsátotta. Különösen a könyvben megnyilatkozó egységes látásmód és hangnem, a Tormay-családon belüli teljes egység az események megítélésével kapcsolatban vagy az író jó jelölése minden fontosabb eseménynél kelthet gyanút az olvasóban. Ritoók Emma például így emlékezett vissza kéziratban maradt memoárjában ezekre a napokra:

„Engem pedig a passzív nyugtalanságot követően olyan nyugtalan tenni vágy fogott el, mely a háború alatt teljesen el volt nyomva. Látni akartam, mi történik, milyen rugók mozgatják az eseményeket, de főleg bele akartam menni az eseményekbe... tenni, tenni valamit! De pro vagy kontra? Hol van a magyarság java? Nem lehetetlenség a régit akarni? Van-e egyáltalán más, mint a forradalom lehetősége? Ha pedig nem ez a helyes, tesznek-e valamit az ellenkező irányban, hol vannak ennek az emberei? Lehet-e egyáltalán egy ilyen forradalomhoz csatlakozni? A mienk ez a forradalom?... Nemcsak én voltam bizonytalan; azok közül, akik később olyan nagyon verték a mellüket, hogy rögtön tisztában voltak a forradalom embereivel, sokan hazudtak, és sok jó magyar ember becsületesen megvallotta nekem, hogy ő is ott volt azon az estén a sírva ölelkezők közt, hogy vége a háborúnak és függetlenek lettünk Ausztriától. Ennek a kettőnek volt olyan bolondító hatása, hogy a forradalmárok megfogtak vele olyanokat is, akik különben sohasem csatlakoztak volna hozzájuk. De Zsiga testvérem az első perctől fogva tisztán látott. Ő volt az első, aki felvilágosított. De mikor azt mondtam, hogy tegyetek akkor valamit, azt felelte: nem lehet; hagyni kell, míg kitombolja magát, két hét alatt vége lesz – a saját lehetetlenségébe fog belefulladni – meg kell várni ... stb. Nem nyugtatott meg. Éreztem, készülődik valami, történik valami, amit nem látunk... milyen különös nyugtalanság volt ez, felváltva bizakodó és reménykedő pillanatokkal, de főleg tette vágyással. És tudom, hogy nem egyedül voltam így.”¹⁷

És persze csodálatos Tormaynak a jólérsültsége is, az, hogy az első részben szinte mindenütt jelen van, ahol valami történik. Nyilvánvaló, hogy ez nem volt lehetséges, inkább arról van szó, hogy utólagosan megszerzett információit regényesítette el azzal, hogy saját megéléseként ábrázolta őket. Tormay Cécile műveinek mindig is fő erénye volt a hangulatok megragadása, az atmoszférateremtés. A *Bujdosó* könyvben kis életképek segítségével teszi átélhetővé olvasói számára a kor hangulatát.

17 Ritoók Emma, i.m. I. rész 205.

18 Révai Mór Jánosné Naplója 1918. november 1–1919. augusztus 7., Magyar Nemzeti Szövetség Kiadása, Bp., 1937. november 18-i bejegyzés.

Összehasonlításként hadd idézek egy valódi korabeli naplóból, az ismert könyvkiadó feleségének, Révai Mór Jánosnénak az 1918. november 18-i bejegyzéséből.

„Most már a ruháinkat veszik el. A háború még nem fosztott ki bennünket eléggé, most ránk parancsolják, hogy a cipőnket, a ruhánkat, a fehérneműnket adjuk oda. Hát, nem mondom, hogy holmi hadi uzorások, óriási jövedelmük összeharácslása mellett, nem csináltattak maguknak annyi új ruhát is, hogy még el is ajándékozhatnak belőle. De a kenyerét tisztességesen kereső ember örül, ha annyi felvenni valója maradt, amennyire neki van szüksége. S bizonyára nagyon sokunknak ruhatára javítására, felújítására már nagyon rá van szorulva. Egyre a háború végét vártuk, addig nem csináltattunk semmit sem.

Ellenben adtunk önszántunkból, amennyit csak tudtunk a hadseregnek, minden kényszer nélkül. Három szekérral vitték el tőlünk adományainkat hadseregünk részére. Legjobb szívvvel, egész lelkesedéssel adtuk e célra. De a mostani kényszeradakozásnak már egészen orosz íze van, s az ilyesmitől mentesen meg minket az Úristen!”¹⁸

Ugyanez Tormay Cécile-nél november 19-én: „Az utca túlsó oldalán világos egy szemközti ablak, pedig már későre jár az idő. Ahogy átnézek, látom, hogy odaát egy férfi ruhák közt válogat. Felemel egy kabátot, a lámpa felé tartja, aztán félre teszi, megint előveszi, utóbb egy mellényt nézeget és holmi fehérneműt. Aztán bejön az asszony, tanácskozva beszélnek. Egy felöltőt az asztalra dobznak. A többi holmit eldugják az ágyba a matracok alá. Cipők között is válogatnak. Egy párt a felöltő mellé tesz az asszony. A többit a szekrénybe a könyvek mögé rejtik. És így válogatnak, így rejtegetnek ma minden lakásban, végig az országban. A népkormány rendeletet adott ki. A leszerelő katonaság ruhaszükségleteiről rekvirálás útján akar gondoskodni. Bizalmi férfiakkal fogja, térítés nélkül, a ruhákat, fehérneműt és cipőket a lakásokban átvenni. Aki készletét elrejt, annak egy rend ruhán felül elkobozza készletét a hatóság és 2000 korona pénzbüntetéssel vagy hat hónapig terjedő fogházbüntetéssel sújtja.

Sajátságosan hat ez a rendelet. Azokat támadja legjobban, akiket a háború drágasága, a lánckereskedelem fojtogatása amúgy is leginkább meggyötört, a középosztályt, melynek szegény, megkopott és elnyútt ruházata volt az egyetlen, amivel ideig-óráig még fenntartotta, legalább külsejében, lefokozott kultúrigényeit és átalakításokkal, öltöztetni tudta felnövekvő gyermekeit. De túl ezen is nyilatkozik valami új és idegenszerű ebben a rendeletben: Az államhatalom az egyén tulajdona felett, térítés nélkül, rendelkezni kezd. Jogot vesz, hogy átkutassa az otthonokat. Egy kis rés támad a magánlakás és magántulajdon érintetlenségén. A Rókus kórház tájékaról ekkor egyszerre lövések dördültek bele

az éjszakába. A túlsó oldalon, a megvilágított szobában felkapta fejét az asszony. Ekkor vehette észre, hogy elfeledte leereszteni az ablakredőnyt. Ijedten futott oda és elfüggönyözte, miként lopnak ők tulajdon lakásukban, maguk számára, saját szegény kis raktárukból. Mialatt néztem őket, elcsodálkoztam önmagam felett. Bensőmben azoknak az embereknek adtam igazat, akik a rendelet kijátszásán fáradoztak. Pedig a becsületről nem változtak meg a fogalmaim, a törvény becsülete változott. Még három hét előtt oltalom volt, ma már támadást jelent, és mi üldözött emberek csak védekezünk, mikor összefogunk ellene.

Odalenn az utcában lépések hangzottak, járt valaki. Kapuzás után olyan ritkán esett ez meg, hogy észrevettem. A lépés sietve, bizonytalanul kopogott. Hallgatództam egy pillanatra, nem töri rosszban a fejét, aki odalenn jár! Csak aki lassan, biztosan megy manapság éjnek idején, csak az jelent veszedelmet. Sok mindent megtanultunk. Azt is, amit a lépések mondanak az utca kövezetén.”¹⁹

Variációk egy témára. A valódi napló és a szépirodalmi mű közötti különbség egyértelmű.

A *Bujdosó könyv* szépirodalmi jellegét erősíti az is, hogy az előszót egy 23 oldalas bevezetés követi, amelynek többszörös funkciója van. Először is kijelöli és hangsúlyossá teszi az események kezdő pillanatát, a napot, amelyen minden elkezdődött. Noha az itt elbeszélte események pontos dátumhoz köthetők (1918. október 31.), ez a rész még nem a dátummal kezdődik, az időpont megjelölése majd épp az által fog különös nyomatékot kapni, hogy csak a 7. mondatban jelenik meg. A bevezető rész másik funkciója, hogy megadja az egész könyv alaphangját, szemléletét. Megjelenik benne kicsiben minden, amiről később majd szó lesz.

„Halottak napjára készül a város, és a ködben fehér őszirózsákat árulnak az utca szegletén. Bódult, fekete tömeg sodra vitte magával a virágokat. Ez évben nem marad belőlük a temetőnek. Magukra tűzödik az élők azt, ami a halottakat illeti.

19 *Bujdosó könyv*, 1918. november 19.

20 Némi pontosításra és átszerkesztésre szorultak volna a Lázi Kiadó által függelékben közölt képek is. A kiadó ezekkel kapcsolatban csak annyit jegyez meg, hogy „A képek az 1923-as angol nyelvű kiadásból valók.” Az angol kiadásban a képeket nem a könyv végén találhatjuk, hanem mindig a szöveg illusztrációjaként ott, ahol az adott személyről vagy jelenségről szó esik, néhány képaláírás pedig egyenesen idézet a *Bujdosó könyv* szövegéből. Mivel a magyar kiadásban a képek a könyv végére kerültek, néhány esetben módosítani kellett volna az eredeti képaláírást, és nem szó szerint lefordítani az angol szöveget. Ilyen képaláírások mint „Forradalmi katonák” (450.), „Károlyi állt a kölépcsőn.” (455.) ugyanis értelmüket veszítették az által, hogy távol kerültek a szö-

Temetővirágok, elmúlások, fehér őszirózsák. Sírvirágos város a nagy, reménytelen ég alatt. Budapest 1918. október 31-én.”

Hatásos kezdés: a fehér virágok és a fekete tömeg ellentéte, élet és halál különös egybefonódása, s mindehhez kód és „reménytelen ég”. Aztán a dátum: 1918. október 31.

Sajnos azok az olvasók, akik a *Bujdosó könyv* valamelyik újabb kiadását olvassák, nem vehetik észre, hogy az október 31. hangulatát megragadni igyekvő 23 oldal a szerző szándéka szerint elkülönül a naplótól, ugyanis a kiadók az eredeti szöveget megváltoztatva egyszerűen fölé írták a dátumot. A *Bujdosó könyv* legutóbbi kiadásában (Lázi Kiadó, 2009) pedig ahhoz az érthetetlen megoldáshoz folyamodtak, hogy nemcsak a dátumot írták a bevezető rész fölé, hanem a szöveg 7. mondataként szereplő időmegjelölést: „*Budapest, 1918. október 31-én.*” egyszerűen kihagyták.²⁰

A *Bujdosó könyv* megírásának háttere

Mi tette szükségessé az eredeti szöveg nagyfokú átdolgozását?

A *Bujdosó könyv* nemcsak a jövőnek szólt, hanem a jelennek is, nem volt mentes sem a belpolitikai, sem a külpolitikai céloktól.

A húszas évek egyik fontos külpolitikai törekvése volt a főképp kisantant országok magyar ellenes propagandája elleni küzdelem, Magyarország közelmúltjának megismertetése, illetve a magyar ügy iránti szimpátia felkeltése a nyugati államokban. Ebben vállalt szerepet Tormay könyve is. Hankiss János például megemlíti, hogy a könyv hozzájárult ahhoz, hogy Károlyi Mihályt az USA-ban eléggé hűvösen fogadták, illetve Lord Rothermere-re is nagy hatással volt. Ritoók Emma szintén azt írja visszaemlékezéseiben, hogy a *Bujdosó könyv*vet jól lehetett használni a nyugaton kifejtett propaganda-tevékenységben.²¹

vegtől, amelyhez tartoztak. Ugyanígy furcsa, hogy Károlyi Mihály és felesége fotója közé került Pogány Józsefé, ugyanis a magyar kiadó megtartotta az angol kiadás sorrendjét. A hivatkozott angol kiadás 63 képéből a magyarba csak 38 került be (némielg vitatható válogatás eredményeként), ezt a tényt is érdemes lett volna feltüntetni.

21 „Ha a *Bujdosó könyv* nincs, Károlyi Mihály szemérmetlenül kisajátította volna Kossuth amerikai népszerűségének szent maradványait. Tömegek előtt, akik nem tudtak semmit magyarországi szereplésének részleteiről, ő lett volna a „demokrácia” hőse, akit üldöz a „reakció”. (Hankiss János, i. m., 158.), illetve *A Bujdosó könyv semmi esetre sem történelmi hitelességű [...], de mint regényes korrajz, melynek ő a hőse, érdekes és nekünk sokat segített külföldön megértetni magunkat.*” (Ritoók Emma, i. m., 69.)

S nyilván válasz volt a könyv a „vörös emigráció” támadásaira is. A Tanácsköztársaság bukása után külföldre menekült „forradalmárok”, Jászi Oszkár, Hatvany Lajos, Kun Béla vezetésével nem tartották kizártnak a Magyarországra való visszatérést, a kommunisták Moszkva segítségével reménykedtek, a polgári radikálisok a kisantanttal kerestek kapcsolatot. Különösen a bécsi magyar emigráció folytatott komoly propaganda-hadjáratot a berendezkedő Horthy-rendszerrel szemben, az Ember, a Bécsi Magyar Újság és a Jövő rendszeresen hoztak cikkeket a fehérterror kegyetlenkedéseiről, illetve több ilyen témájú könyv is megjelent (Halmi József: *A fekete könyv Kecskemétről*; Hajnal Jenő: *Hamburgerné*; Bölöni Györgyné: *Szenvedések könyve*.²²)

Másrészt a *Bujdosó* könyvnek belpolitikai jelentősége is volt. Romsics Gergely szerint a húszas évek belpolitikai küzdelmei nemcsak a jelenért, hanem a múlt birtokbavételéért is folytak: „1918 után valóban szellemi harc zajlott a múlt birtoklásáért, amely sok szempontból párhuzamosan bontakozott ki a jelenért folytatott politikai küzdelmekkel. Az egymással versengő politikai pártok jellegzetes múltértelmezéseket alakítottak ki, amelyben Magyarország – és kisebb részben az Osztrák–Magyar Monarchia – felbomlása foglalta el a központi helyet, nem is annyira időbeli közelsége, hanem egyértelműen korszakhatár jellege és a változás értelmezést követelő nagysága miatt.”²³

Ennek megfelelően a húszas években memoárok egész sora jelent meg: a baloldali elkötelezettségük részéről említhetjük például Jászi, Garami, Böhm, Hatvany, Károlyi írását, a jobboldaliak közül Andrassy Gyula, Gömbös könyvét, melyekre jellemző, hogy „A szerzők egyértelműen a jelennel dialogizálva, a jelen vitáihoz kapcsolódva írták meg memoárjukat, a szövegekben ezért fokozottan érvényesült a csoportérdek és -nézet eszmei képviselése, az ún. önéletrajzi asszimiláció.”²⁴ Vagyis nemcsak az határozta meg a memoárt, hogy maga a szerző mit látott és azt személyesen hogyan értelmezte, hanem politikai (csoport) identitása is. Ezek a memoárok a húszas években jelentős identitásképző és -erősítő szereppel bírtak, saját közössége elvárásai alól senki sem tudta és akarta kivonni magát.

A zsidók szerepéről írt részek sem függetlenek a politikai környezettől, amelyben a *Bujdosó* könyv keletkezett.

Gyáni Gábor hívta fel arra a figyelmet, hogy az 1918–19-es események kortárs értelmezői, legyenek ezek akár történészek, mint Gratz Gusztáv, Mályusz Elemér, vagy írók, mint Tormay Cécile vagy Herczeg Ferenc, a zsidóság magas számarányát a forradalmi események vezető posztjain arra használták fel, hogy bizonyítsák, 1918–19 nem szerves része a magyar nemzet történelmének, hanem inkább egy futó epizód, amelynek okozói elsősorban „idegenek”. Gratz Gusztáv például így írt erről: „A beolvadottak teljesen azonosították magukat a magyarság törekvéseivel [...], a nem asszimiláltak ellenben mindég idegen testet alkottak; ilyennek érezte őket a magyar társadalom, és ilyennek érezték önmagukat is. [...] A proletárdiktatúra ezeknek a nem asszimilált idegen elemeknek a forradalma volt.”²⁵

Tormay is ezt a nézetet képviselte a *Bujdosó* könyvben a Horthy-rendszer uralkodó ideológiájának megfelelően. Könyvében többször is hangsúlyozza, hogy főképp a zsidók hibáztathatóak a forradalmi események miatt, s hol összeesküvőkként, hol banditákként ábrázolja őket. Emellett helyenként némileg árnyaltabban ítéli meg szerepüket, mint ahogy az az első olvasásra tűnik. A „zsidó összeesküvés” jelenetei mellett feljegyez egy beszélgetést Vészi Józseffel, a Pester Lloyd főszerkesztőjével is, akit 1919. január 12-én keresett fel a MANSZ egy felhívásának közzététele ügyében:

„Közölni fogom a felhívásukat – mondja Vészi – és természetesnek találom, hogy keresztény és nemzeti alapon szervezkednek, mert Magyarországot nem a zsidók, de zsidók tették tönkre! Ötszáz zsidó... Én mondom ezt, aki magam is zsidó vagyok.”

Tormay pedig szándéka magyarázatául még hozzáteszi: „Feljegyeztem ezeket a szavakat nem azért, hogy tanút hívjak bennük magam mellé, hanem azért, hogy tanúságot tegyenek!”

Bizonyára vannak a zsidók között többen is, akik így gondolkoznak. De milyen súlyos hibát követnek el saját fajukkal szemben, hogy nem bélyegzik meg maguk között a bűnösöket, és olyan időkben, amikor csak nekik van szavuk, nem tiltakoznak az ország érdekében.”²⁶

Ezek a sorok is kifejezetten beleillenek a Horthy-kor ún. „szelektív antiszemitizmusába”. Tudjuk, Horthy hatalomra kerülése után nem sokkal felkereste Weiss Manfrédot, hogy támogatását kérje.²⁷

De említhetnénk Kornfeld Mórict is, aki a Horthy-kor egyik legjelentősebb mecénása: 200 millió koronás

22 Halmi József: *A fekete könyv Kecskemétről*. Bécs, 1920.; Hajnal Jenő: *Hamburgerné*. 1920.; Bölöni Györgyné: *Szenvedések könyve*. Bp., 1957.

23 Romsics Gergely: *Mítosz és emlékezet*. L' Harmattan Kiadó, Bp., 2004, 164.

24 Romsics Gergely, i. m., 23.

25 Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora*. Magyar Szemle Társaság, 1935. 98, 103 és 104.

26 *Bujdosó* könyv, 1919. január 12.

27 Kornfeld Móric: *Trianontól Trianonig*. Corvina Kiadó, Budapest, 2006. 40.

alapítványt tett a Magyar Tudományos Akadémián 1924-ben, támogatta a pécsi egyetem több diákját, illetve végzett diplomáit, adakozott a pécsi irlalmasok kórházának rendbe hozatalára. Nemcsak a Nyugatnak, de a Magyar Szemlének is mecénása volt.²⁸ Klebelsberg egy parlamenti felszólalásában külön köszönetet mondott neki mint a magyar kultúra bőkezű mecénásának: „És itt a Ház színe előtt is meg kell mondanom azt, hogy valahányszor az állami pénzek nem elégségesek, akkor én báró Kornfeld Móric tisztelt barátomhoz fordulok, akinek erszényében mindig van pár százmillió, ha nagy közművelődési célokról van szó. Kötelességemnek érzem, hogy neki erről a helyről bámulatos liberalitásáért köszönetet mondjak.”

A *Bujdosó könyv* korabeli visszhangja

A könyv már megjelenésekor is megosztotta az olvasóközönséget. Hegedűs Istvánnak a Budapesti Hírlapban megjelent recenziója szerint: „Benne van a *Bujdosó könyv*ben minden, ami fáj nekünk akkor és ami megalázott bennünket. Benne vannak név szerint azok, akik részesei voltak a hazát és nemzetet pusztító munkának, de nem hiányoznak azok sem, akik megpróbálták megállítani útjában a végzetet.”²⁹ Czákó Ambrus a Független Szemlében viszont így írt: „mesemondó Cecília elregéli nekünk a forradalom történetét a diktatúra kitöréséig rövid 417 lapon, napról napra, ahogy annak idején háromszor végigélveztük a reggelt, a déli és esti lapok előadásában, azzal a különbséggel, hogy ő mindig mindenütt ott volt, s ahol nem lehetett, olyanoktól kapta értesüléseit, akik ott voltak. Nincs az a fővárosi lap, melynek jobb hírszerző apparátusa lett volna, mint ennek a kis asszonykának, aki furcsa, mindent meglátott és meghallott. Nincs az az intím budoár-titok, melyet ki nem fürkészett volna, valóban pompás sorok, melyekben Károlyi „farkastorká”-ról, felesége „pirosra kifestett szájá”-ról, Hock János „zsírfoltos reverendájá”-ról, Kunfi „dögkeselyű-fejé”-ről és a „patkányforradalom” többi hősről beszél. Igazán nagyszerű satíra lenne, ha a történet, melyet elmond, nem volna olyan „ocsmány tragédia” és „förtelmes paródia”.³⁰ Domanovszky Sándor történész 1920-ban a Századokban megjelent kritikájában a *Bujdosó könyvről* mint a jövő történészei számára kitűnő forrásról

beszélt, a könyv olvasása közben „elvonultak lelki szemem előtt az 1918 október–1919 márciusi napok fájdalmas eseményei [...] Olvasás közben magam is újra végigszenvedtem az elmúltakat. Tormay Cécile nemcsak jobbaink gondolatvilágát elevenítette meg a forradalom napjaiból, hanem érzésvilágukat is meglepő hűséggel szólaltatta meg könyvének lapjain.”³¹ A baloldali Fábry Zoltán viszont „bujtogató könyv”-nek nevezte, szerinte „az utca minden rémhírét, kisiklását, a lumpen proletariátus minden tünetét reflektorozza, és csak ezt, és csak ennyit mindenható és mindenütt jelenvaló okká és így cáfolhatatlan ténynévé általánosítani: ez a Tormay Cécile-ek hathatós módszere!”³² A hatvanas években készült, Sötér István szerkesztette magyar irodalomtörténetben pedig (mely egymást követő magyar szakos nemzedékeknek volt kötelező olvasmánya és vizsgaanyaga) ezt olvashatjuk róla: „a forradalomról rajzolt torzkép, útszéli módon rágalmozó.”³³ Érdekes, hogy Milotay István szerint viszont „arisztokratikus jó ízlés és kényesség” jellemzi az írást, „nem akar szabadon, dühöngve kitörni, nem tud férfi módjára ordítani, öklöt rázni, nincsenek szitkai vagy átkai, legföljebb titkolt könnyei vannak.”

A *Bujdosó könyvről* – ma

1989 után a *Bujdosó könyv* többször is kiadásra került, illetve olvasható az interneten is. Megítélésére ma is a szélsőségesen eltérő vélemények jellemzőek. A 2003-as kiadásának utószava szerint: „A *Bujdosó könyv*, amíg csak magyar ember él, fennmarad, és ott kell lennie minden magyar otthonában. Sőt nemcsak, hogy ott kell lennie, de mindenkor olvasnia kell.” Egy másik méltatója szerint „A két vastag kötet a magyarság elárulásának és Trianon közvetlen okának története”, illetve a *Bujdosó könyv* Tormaynak „egyszerre jelentett világhírt – a két világháború között tucatnyi nyelven jelent meg – és megsemmisülést: későbbi agyonrágalmozásának és elhallgattatásának alapvető okát.”³⁴

A *Bujdosó könyv*ben leírtak természetesen nem Trianon „közvetlen okairól” szólnak, Trianon kérdése sokkal bonyolultabb és összetettebb, semmint hogy megelégedhessünk azzal, hogy az 1918–19-es eseményeket, Károlyit és Kun Bélát okoljuk értük. És természetesen nem fordí-

28 I. m., 42–43, 48.

29 Budapesti Hírlap, 1921. febr. 9., 4.

30 Független Szemle, 1921., 73–74.

31 Domanovszky Sándor: Tormay Cécile: *Bujdosó könyv*. Századok, 1920. január–március, 491–93.

32 Fábry Zoltán: Az okozat tragikumja. Magyar Nap, 1937, nov. 10. és

12., illetve u. ö. Palackposta. Bratislava, 1960.

33 A Magyar irodalom története VI., szerk. Sötér István, Akadémiai Kiadó, Bp., 1966.

34 *Bujdosó könyv*. Gede Testvérek Bt. kiadása, Csontos Péter utószava. Bp., 2003.; Magyar Demokrata, 2005. szeptember 8., 58., Bognár József.

tották le a könyvet egy tucat nyelvre, csak angolra, franciára, lengyelre, bolgárra és svédre. Bár az igaz, hogy angol és francia fordításának köszönhetően nagy hatással volt a nyugati közvéleményre és egyes politikusokra.

A másik oldalról a talán legtöbbször idézett és legjobban ismert írás a *Bujdosó könyv*vel kapcsolatban Kádár Juditnak *Az antiszemitizmus jutalma: Tormay Cécile és a Horthy-korszak* című írása, amely a *Kritika* 2003-as számában jelent meg. A szerző szerint Tormay minden korabeli sikere (a Corvin-lánc és a Signum Laudis kitüntetések, a Nobel-díjra felterjesztés, a Napkelet főszerkesztői állása) – mindez antiszemitizmusának jutalma: „A Bujdosó könyvért, a MANSZ ötletéért és az ötlet kivitelezéséért Tormay Cécile elnyerte méltó jutalmát: köreikbe fogadták és piedesztálra emelték. Testvérei is jól jártak.”³⁵

(Ez utóbbit úgy kell értenünk, hogy Tormay Béla és Géza nővérük „érdemeiért” lehetnek vezető beosztású tisztviselők a Horthy-rendszerben.) Kádár Judit alaptételét bizonyítandó írása során mindvégig úgy ábrázolja Tormayt, mint elszegényedett dzsentrit, aki „számos, a kapitalista rendszerhez alkalmazkodni képtelen, tönkrement dzsentri kortársához hasonlóan” képtelen volt elfogadni a megváltozott világot, „a zsidó polgárságot tette felelőssé a nemesi osztály hanyatlásáért”.³⁶

Nem szükségesek bonyolult vizsgálódások azonban ahhoz, hogy megállapíthassuk, Tormay Cécile egyáltalán nem nevezhető dzsentrinek: jómódú, német polgári családból származik mind apai, mind anyai ágon, ősei és rokonai vállalkozók vagy magas rangú állami tisztségviselők.³⁷ Apja, Tormay Béla 1896-ban kapta a nemességet, Tormay Cécile felmenői közül egyedül anyai nagyapja, Barkassy Imre rendelkezik régebbi nemességgel, felesége viszont Tüköry (Spiegel) József gazdag vállalkozó lánya volt. A Spiegel/Tüköryek 1831-ben kaptak nemességet a kor más gazdag üzletembereihez hasonlóan. A dzsentri szó elsődleges jelentése, vagyis a régi nemesi származás csak megszorításokkal alkalmazható Tormayékra, az „elszegényedett dzsentri” viszont semmi esetre sem. Az író nagyapja, Tormay Károly által vásárolt nádudvari birtok 300 holdján Cécile testvére, Béla gazdálkodott, de a földkérdés már csak annyiban sem érintette őket, mert a családból senki sem élt alapvetően földbirtoka jövedelméből. Ugyanakkor nehéz lenne Tormay Cécile-t már csak azért is elszegé-

nyedéssel vádolni, mert 1912-ben kétszintes villát építtetett magának a Hűvösvölgyben, miközben Kádár Judit szerint apja halála, 1906 után szerény alapítványi hölgyi járandóságából lett volna kénytelen megélni.³⁸

Kádár Judit prekonceptiójával ellentétben Tormay nem politikai aktivitásával és antiszemitizmusával érdemelte ki, hogy a Horthy-korszak elitje befogadja, hanem épp ellenkezőleg: mivel már korábban is rendelkezett kapcsolatokkal elsősorban arisztokrata körökben, és minden szempontból megfelelt azoknak a kritériumoknak, amelyek a korabeli megítélés szerint szükségesek az elitbe való bekerüléshez, úgymint keresztény-nemzeti értékek feltétlen elfogadása és érvényesítése a tudományos, illetve kulturális tevékenységében, a „rangtartó úriember” (illetve úriasszony) eszményéhez igazított életmód és viselkedés.³⁹ Ezért tartották alkalmasnak arra, hogy a MANSZ vezetője, illetve a Napkelet főszerkesztője legyen, s másodsorban azért nyilván szerepet játszottak egyéni képességei, írói múltja is. Kádár Judit kritériumainak sokkal jobban megfelelne Ritoók Emma, aki valóban elszegényedett dzsentri családból származott és határozottabban képviselte antiszemita nézeteit, ahogy ez említett visszaemlékezéseiből kitűnik. Ráadásul lehetséges, hogy tőle származott a MANSZ alapötlete, mindenesetre kezdetben Tormay legaktívabb munkatársa volt az asszonyok szervezésében, és élete végéig haragudott Tormayra, amiért kihagyta a szervezet irányításából, s a MANSZ-ot „kisajátították a grófnék”.⁴⁰ Véleményem szerint Ritoók háttérbe szorításának oka egyszerűen abban keresendő, hogy a vezető körök Tormayt alkalmasabbnak találták a reprezentációra, a kulturális-politikai elitbe való beemelésre, mint Ritoók Emmát, aki ugyan szintén rendelkezett írói múlttal, sőt egyetemi végzettséggel is, de mind külső megjelenése, mind habitusa és vagyoni helyzete kevésbé tették alkalmassá arra a szerepre, amelyet egy komoly női társadalmi szervezet vezetése jelentett. S nyilván rontotta esélyeit egykori Vasárnapi Körös múltja is. Tehát Tormay kiválasztásánál is működött a Bibó által leírt „értékelési rend”, vagyis hogy a mindenkori elitbe való bekerülésnek nem elsősorban a valós érdemek, hanem az értékelési rend kritériumainak való megfelelés az alapja.⁴¹ A Kádár Judit által felállított koncepció, miszerint bizonyos érdemekkel, elég heves antiszemitizmussal ilyen mértékű jutalmakat lehetett szerezni, alaptalan.

35 Kádár Judit: *Az antiszemitizmus jutalma: Tormay Cécile és a Horthy-korszak*. *Kritika*, 2003, 3., 9–12.

36 Kádár Judit, i. m., 10.

37 A Tormay családról részletesebben írtam egy korábbi tanulmányomban: *Tormay Cécile elfeledett regénye – A régi ház*. Új Forrás, 2007. 7. 39–55.

38 Zrumecky Dezső: *Hűvösvölgyi villa*. Magyar Építőművészet, 1912/4.

39 Kövér, i. m., 207.

40 Ritoók Emma, i. m., 301.

41 Bibó István: *Válogatott tanulmányok 1935–44*, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1986. 25.

Szintén elég problémásnak tűnik Kádár Juditnak az az elképzelése, miszerint Tormay antiszemitizmusának háttérben „női mivoltában való meghasonlottsága” állhat, „a férfiak iránti, leplezett ellenérzéseit a zsidók elleni gyűlöletté transzformálta.”⁴² Kádár Judit tényként állítja, hogy leszbikus kapcsolat fűzte volna Tormayt gróf Zichy Rafaelné Pallavicini Edinához, sőt hogy Zichy Rafael 60 (!) cseléd tanúvallomásával bizonyította ezt az állítását a bíróság előtt.⁴³

Több mint 80 év elteltével kissé nehéznek és főleg feleslegesnek tűnik állást foglalni ebben az ügyben, mert sem Tormay írói életművének, sem politikai pályafutásának vizsgálatát nem alapozhatjuk szexuális beállítottságára. Már csak azért sem vezethet ez a szál túl messzire, mivel a Tormayval szemben felmerült gyanút nem lehet tényként állítani és főleg nem lehet ezzel magyarázni antiszemitizmusát. Két perről van itt ugyanis szó: az első az 1923-as válóper, amely során Zichy Rafael váló okként hozta fel ezt a vádat felesége és Tormay Cécile ellen, s már 1922–23 folyamán közjegyzői okiratba foglaltatta nem 60, hanem 4 cselédjének ilyen irányú vallomását. A bíróság végül nem találta kielégítőnek a bizonyítékokat a tribédiára, amely elegendő jogi

alapot jelentett volna a házasság felbontására, a két nő viszont beperelte a tanúkat és Zichy Rafaelt rágalmozásért, hamis tanúzásért, illetve arra való felbujtásért. Első fokon Zichy Rafael másfél év börtönt kapott, az Ítélet-tábla ezt 10 hónapra, végül a Kúria 14 nap fogházra enyhítette 1927 áprilisában. A periratból csak az ítéletek, illetve a közjegyzőnél lefektetett tanúvallomások maradtak fenn a Budapest Fővárosi Levéltárban, ezekből az ügy megnyugtatóan nem rekonstruálható. A gyanú árnyéka mindenesetre Tormayra vetült, azt azonban nem tartom valószínűnek – Kádár Judit állításával szemben –, hogy „a felsőbb körökben minden bizonnyal ismert” lett volna Tormay ilyen irányú beállítottsága.⁴⁴

Tormay Cécile a Horthy-korszak valóban emblemikus figurája volt, nemcsak jelentős közéleti és kulturális szerepe miatt, hanem azért is, mert mind életútja, mind művei hűen tükrözik egy társadalmi osztály gondolkodásmódját és értékszempontját. Ha művei olvasása közben egy időre félretesszük előítéleteinket és lemondunk arról, hogy saját prekoncepciónk számára keressünk megerősítést, mindenképpen új nézőponttal és meghatározó irodalmi élménnyel gazdagodhatunk a Horthy-korszakra vonatkozóan.

42 Kádár Judit, i. m., 10.

43 Kádár Judit, i. m., 12.

44 A válóper iratai: BFL, VII. 2.c. Budapesti Királyi Törvényszék peres iratai,

45162/1923. Büntetőper: BFL VII. 5.c Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék peres iratai 4516/1924. tanúvallomások: Jeszenszky István közjegyző iratai, 1338/1921., 1260/1923, 105/1922, 1141/1923, 1277/1923, 1141/1923.

A budai osztrák várparancsnok, Hentzi tábornok sebesülése 1849. május 21-én (Trentsensky litográfiája)

VASADI PÉTER
Könnyű igában

*Mindig jókor születnek.
Fejtartásuk, gyalogló
léptük megsejteti:
régi időből képesek
új korszakot csinálni.
Belül a térdeplés örök
derékszögében élnek.
S nyújtózkodnak vele
jó magasra kívül is.
Kosárba így szedegetnek
gyümölcsöt kertjeikben.
Naphosszat illatoznak.
Pedig izzasztja őket tél,
alázat, hőség, büntudat.
Bizony, ez a könnyű
édes ugyan, de nehéz.
Föltűnnek mindenütt,
ahol halál van.
Segítenek egyedül befejezni.
Nem beszélnek mellé
kedveskedő mosollyal.
Magányuk mosolyog. Mi azt
sugallja, nem magányosak.
Csöndjükben a világ
letáboroz és elcsitul.
Oly igen vannak, s néha
egyszerre több helyen,
hogyan nem is látszanak.
Nem kedvelik a mérleget.
S nagyságról, jóról, erényről,
ha szónokol valami rangos úr,
kitartóan a földet bővölik;
de kéne már, hogy essék.
Nagyon tudnak nevetni,
mivel sűrű sötétbe kell
belenézniük, s ez fenyeget,
majd elnyel mindenestül.
Mégis innen riadnak föl
tájra, emberre, égre,
különös lódobogásra.
Nytítottak, mint széttárt
táblával ablakok. Éjfél
után maguktól becsukódnak.
S mi főntről súlyosan rájuk
ereszkedik, alája fekszenek.
Mint a holtak, mozdulatlanok.
Ilyenkor jön a kórusének.
Szárnyát fölszegve átvonul.*

„A feladatok találtak meg”

Beszélgetés Jelenits Istvánnal

Jelenits István piarista szerzetes generációkat tanított magyarra és hittanra a piarista rend gimnáziumaiban. Papi pályája a múlt század legsötétebb időszakában indult, amikor az állam hivatalos törekvése volt a hitélet visszaszorítása – vagy egyenesen megszüntetése. A szűkös keretek között mégis módja volt arra, hogy emberségre, hitre és nem utolsósorban az irodalom szeretetére nevelje diákjait. Szinte mindig a „minden emberi rezdülés kifejezésére” alkalmas irodalom közelében volt. Sinka István és Nadányi Zoltán pátriájában nőtt fel, diákként és fiatal szerzetesként maga is verselt. A hivatása azonban – amelyben a lelkipásztori és tanári szerep kiegészíti egymást – teljes embert kívánt. Más módon maradt tehát „literátor”: tanárként, alkalmanként megjelenő tanulmányok, kritikák szerzőjeként, akinek szempontjait az is gazdagította, hogy rendjének teológiai főiskoláján biblikus tudományokat adott elő. A rendszerváltás idején egy évtizedig a piarista rend magyar tartományának főnöke volt. Különböző médiumokba hívták és hívják meg, mint annak a szellemiségnek a képviselőjét, amelyet a piarista rend több évszázados működése jellemez.

– Berettyóújfalu Nadányi Zoltán révén fölkerült a magyar irodalom térképére. Hogyan került oda a család, tanár úr hogyan emlékszik vissza gyerekkorára?

– A szüleim tulajdonképpen Duna–Tisza-köziek. Kecskeméten találkoztak egymással. Édesapám kecskeméti piarista diák volt, később a kecskeméti jogakadémián tanult. 1919-ben végzett, amikor elég nehéz volt elhelyezkedni. Viszont Trianon következtében Bihar megye kettészakadt. Akkor még nem volt Hajdú-Bihar megye, hanem egy csonka Bihar megye alakult, ahol nem volt város. Így Berettyóújfalut tették meg megyeszékhellyé. Nem nagyon tolokodtak oda az emberek, mert egy Isten háta mögötti falucsának látszott. Viszont édesapám mint frissen végzett jogász oda jelentkezett, pályázott és kapott árvaszéki ülnöki állást. Így került oda a család, és így születtem én ott, 1932-ben. Ott éltem egészen addig, amíg Észak-Erdély vissza nem került. Akkor átköltöztünk néhány évre

Nagyváradra. Nadányi Zoltánt pedig jól ismertem. Berettyóújfaluban egy úgynevezett tisztviselőtelepet építettek, ahol a megyei tisztviselők kaptak lakást. Édesapámék is oda kerültek hamarosan, amikor én születtem és gyerek voltam, már ezen a tisztviselőtelepen éltek. Nem messze tőlünk, az ötödik-hatodik szomszédunk volt Nadányi Zoltán.

– Tanár úr édesapja a szintén arra a vidékre való Sinka Istvánt is ismerte?

– Igen. Édesapám parasztfiú volt, első nemzedéki értelmiségi. Bölcsészhallgató is volt, inkább tanárnak készült. 1919-ben föl is jött Budapestre, és például Szabó Lőrincsel együtt Babitsot is hallgatta az egyetemen. Aztán visszakerült Kecskemétre. Szegények voltak, és inkább a biztosat választotta, a közel lévőt, így a jogot végezte el. Szegeden tette le a doktori vizsgáját. Édesapám arra büszke volt, hogy Berettyóújfaluban katolikus ember létére a református pappal nagyon jó viszonyt tartott fenn. Együtt járták a Nyugatot, azt

hiszem, a kaszinóba is járt ez a folyóirat. De magánember nem nagyon járatta már, vagy nem sokan. Nadányi Zoltánnal is jóban volt. Sinkát is kedvelte, sokszor és szívesen elbeszélgettek. Olvasta a verseit, és magyarázta Nadányi Zoltánnak, hogy ezek a versek miért jók. Két világ, kétfajta örökség találkozott, ő pedig vállalta a tolmács szerepét.

– Milyen mély volt ez a kapcsolat édesapja, Nadányi és Sinka között?

– Nadányi tulajdonképpen kolléga volt, megyei tisztviselőként a szomszédban élt, vele mindennapos beszélgető viszonyban volt. Egyébként miután apám is érdeklődött az irodalom iránt, Nadányi verseit is olvasta, ismerte: volt egy csomó Berettyóújfaluról szóló verse, amelyeket *Piripócs* címen foglalt össze – ezek a szomszédainkról szólnak. Számomra azért is érdekes a nemrégiben megjelent Nadányi-kiadás, mert ismerősökről szól. Fel lehet ismerni Tardy Gyuri bácsit, akiről utcát kellett elnevezni. Gyerekként sok emlék belém rögződött, amelynek most tudok nevet adni. Ami akkor körülvett, számomra az volt a világ. Érdekes erről az ő versei révén képet alkotni. Édesapám maga is írt, csak éppen a Berettyóújfalura kerülés meg a jogban, a tisztviselői élet-

ben való elmélyedése távolította el ettől. Juhász Gyuláról írt főiskolás korában, akkor, amikor még nem nagyon lehetett olvasni róla. Őt ezek a népi eredetű költők érdekelték különösen, Illyés Gyuláról is tőle hallottam először. Szeretett olvasni, mindent, erdélyi emlékirókat, egyebeket. Akkor még az olvasás személyesebb is volt. Ha valami megtetszett neki, összecsiszította maga köré a családot, és fölolvastat belőle. Egy regényből egy részletet vagy egy verseskötetből néhány verset nekünk, gyerekeinknek.

– *Említette Nagyváradot, ahová Észak-Erdély visszakerülése után átköltözött a család. Tanár úr ott a premontreiekhez kezdett járni iskolába. Piarista tanárként miben látja a különbséget a premontrei tanítási hagyomány és a piarista között?*

– Erről nehéz pontosan szólni. Nagyváradon a premontreiek sajátos helyzetben voltak: kevés pap lévén elég sok civil tanár is működött az iskolában. Ugyanakkor ennek a nagyváradi premontrei iskolának több nemzedékre ágazó hagyománya volt. Az öregek körülnyűzsögtek bennünket, és boldogan figyelték, ahogy újjászületik az iskola. Ebből valamit mi, gyerekek is megérezünk. Meg aztán érdekes volt – számomra különösen –: azért, hogy benépesüljön az iskola, kispapjelölteket, papnak készülő diákokat gyűjtöttek össze a Székelyföldről. Kiszemináriumnak hívták ezt akkor. Számunkra két párhuzamos osztályban indult az első évfolyam, mindegyikben körülbelül hatvanan voltunk. Sok székely gyerek tanult velünk. Érdekes volt az is, hogy nekünk románt is kellett tanulnunk. Horthyék erre is gondoltak – szerintem nagyon bölcsen –, ezeken a területeken tanulnunk kellett románt. A Székelyföldről érkező társak viszont lázadoztak, hogy ők akkor se tanultak románt, amikor román éra volt.

És most mégis románt kell tanulniuk. Akkor elmagyaráztam nekik, hogy pont ezért fontos ez, mert így megmutathatjuk nekik, hogy nem akarjuk megtorolni azt, amit ők rosszul csináltak. Nagyon érdekesek voltak ezek a gyerek fejével átélt feszültségek. Erre szívesen emlékszem vissza. A kérdést, piaristák vagy premontreiek, nem tudom egész pontosan megítélni, de azt tudom, hogy a premontreiek is azok közé tartoznak, mint a bencések, ciszterciek, akik II. József idején kényszerből váltak tanítórenddé. Őriztek valami ősi feudális, monasztikus hagyományt. Ennek a jelenléte érezhető volt az iskolában. Egy másfajta méltóság vette körül a tanárokat. A piaristák iskoláiban – talán régen is – a tanárnak volt tekintélye, de nem olyan, mint például a premontreieknél. A fehér reverenda, a kék öv sajátos nimbusszal vette körül a premontrei tanárokat. A piaristáknál pedig valami természetes megértés működött az egyszerű emberek iránt. Én már piaristaként a saját tanárimról megtudtam, hogy többnyire parasztyerekek voltak, maguk is szegény emberek közül származtak, és úgy lettek kegyesrendi szerzetesek. Volt valamilyen szociális, nem is csak érzék – mert a gazdag embernek is lehet szociális érzéke –, de egy sajátos magától értődés. Az egyszerű vagy a szegény embereknek a gondját közvetlenebbül átéreztek a piaristák. Valami ilyesmiről tudnék beszámolni, meg talán egy sajátos praktikus tájékozottságról. Egy piarista diák az iskolában nem a műveltség fellegetésében érezte magát, hanem a köznapi életnek a porondján. Ezt talán nem is fogalmazták meg tudatosan, hanem inkább történeti tradíció volt. Érdekes, hogy milyenek voltak a piaristák épületei. Sokszor figyeltem később, amikor bejártam a Kárpát-medencét, és a régi piarista iskolá-

kat, rendházakat néztem végig. Van ezeknek valami közös építészeti stílusuk, amelyet többnyire az határozott meg, hogy ez a rend tényleg szegény volt. Nem telt neki gazdag épületekre, ugyanakkor mégis méltósággal építette meg az épületeit, de nem úgy, mint azok a rendek, amelyek mögött nagy földbirtokok álltak és másfajta tradíció.

– *Olvastam a tanár úrral egy beszélgetést arról, hogy a nyugat-európai piaristák és a magyarországiak között az említett építészeti hagyomány különbözött: a magyarok nagyobbak építették a saját szerzetesi szobáikat, mintegy mutatva azt a szellemi önállóságot, függetlenséget, nyitottságot, amely jellemezte őket tanári munkájuk során...*

– Igen, a külföldi és a magyar piaristák között voltak különbségek. Mária Terézia idején az állami beavatkozás kora kezdődött el a magyar közoktatásban. Szabályozták a közoktatás rendjét, ami addig nem is nagyon volt szabályozva. Eldöntötték, milyen végzettséggel hol lehet tanítani. Nyugaton a rend másképpen reagált az efféle rendelkezésekre. Hogyha csak állami egyetemen végzett emberek taníthattak középiskolában, mint ahogy ez általában követelményként megfogalmazódott, akkor a piaristák átmentek az elemibe. A mieink pedig elfogadták: állami egyetemre kell járni, hogy az ember középiskolában taníthasson. A magyar piaristák így hát egyetemen tanultak, egyetemi végzettséget kaptak és középiskolákat tartottak fenn. Az elemi iskolák a plébániák feladatkörébe kerültek, ahol civilek tanítottak. A piaristák gimnáziumi tanárokká lettek, és ehhez nagyobb állandó műveltségi színvonal kellett. A nyugati piarista házakban az a helyzet, hogy van könyvtár, olvasóterem a többi szükséges helyiség mellett, és a tanárnak a saját szobája inkább csak arra

szolgál, hogy ott aludjon, pihenjen és összeszedje magát. Nálunk pedig a legtöbb piaristának volt, van is annyi könyve, hogy azok között maga szeret lenni. A szobája a munkaterülete is tulajdonképpen. Amikor nem a diákokkal van, akkor saját szobájában tölti az idejét. De ez azt is jelentette mindig, hogy a piarista iskolák nagyon sok szállal kapcsolódtak egy helyi közösség, egy város életéhez. Utánanéztam ennek a rendtörténetben. A hódoltság idején például Szegedre kerültek a piaristák, és egy lestrapált kocsmá épületét kapták meg, amelyet a helyiek Hatrongyosnak hívtak. Ez lett ebben a városban az első iskolájuk. Akkor még a szegedi plébános sem lakott Szegeden, hanem Bécsben, ahol szegedi plébániája jövedelmét élvezte. A piaristák pedig helyben voltak hárman-négyen, és iskolát csináltak. Közben viszont a plébánia gondja is rájuk szakadt. Mert ők voltak a legközelebbi papok, akikhez az emberek fordulhattak. Kalazanci Szent József, a rendalapítónk Rómának a külvárosában alapított iskolát, ahonnan az később került be egy palota épületébe, amelyet adományoztak neki. A piaristák azt tartották feladatuknak, hogy a szegény gyerekeket megkeressék, és Magyarországra is ezért jöttek. A jezsuiták letelepedtek Komáromban, mert az egy gazdag város volt. Rögtön, még el sem mentek az Alföldről a törökök, már lehetett iskolát alapítani, megfelelő jövedelem is volt. Egy rendtörténész írta le, hogy a komáromi jezsuiták egyetlen iskolai ünnepélyre költöttek el annyit, amennyi a szegedi piaristáknak az éves költségvetése volt. A mieink együtt nőttek a várossal. Ahogy a város gyarapodott, jobb épületeket épített nekik, mert maguknak nem volt olyan tőkéjük, amelyből építközhetek volna. A város látta, hogy értelmisége ebből az iskolából kerül ki. Akkor

pedig természetes, hogy ezt istápolta, mert a saját növekedésének a biztosítékát látta benne.

Egyetemistaként

– Ez a szegény rétegek felé való nyitottság közrejátszhatott abban, akár a rendalapító idejében, hogy igen erős hangsúlyt kapott a piarista oktatásban a természettudományos képzés?

– Igen. Kalazanci Szent József olyan tudást akart adni azoknak a diákoknak, akiket összegyűjtött, amelyből aztán később megélhetnek. Azoknál, akik gazdagabb emberek fiait tanították, a tudás, a műveltség inkább decorum volt. Hozzá tartozott ahhoz, hogy az ember ne szégyellje magát gazdagságában. Természetes, hogy a humanista tudás másképpen viszonyul a világhoz. A piaristáknál pedig fontos szempont volt, hogy a diák később meg tudjon élni abból, amit tanult. Új értelmiséget igényelt ez a kor. Szükség volt, mondjuk, kereskedelmi számtanra. Szükség volt arra, hogy mérnöki rajzot tudjon készíteni valaki. Nem lett belőle feltétlenül mérnök, de jól tudott rajzolni. Ha megnézi az ember a magyar térképészet történetét, érdekes dolgok derülhetnek ki. Amikor a török

után föltérképezték az országot, mert a régi birtokviszonyokat tisztázni kellett, vagy lecsapolták a lápokot, ezekben a munkákban sok volt piarista diák vett részt. Megtanították őket arra, hogyan készítsenek műszaki rajzokat és felméréseket. Ehhez nem kellett egyetemi végzettség. Az értelmiség másodvonalában dolgoztak, és megélték belőle. És elkészítették Magyarország kataszterrendszerét.

– Ez a szellemi nyitottság mindvégig érvényes volt a piaristákra? Olvastam, Kalazancius annak ellenére volt személyes ismerőse Galileinek, hogy az akkoriban akasztotta össze bajszát az egyházzal...

– Igen, ő piaristákat küldött Galilei mellé, akik öregségében istápolták Firenzében. Ugyanakkor matematikát tanultak tőle. Kalazanciusnak voltak kapcsolatai olyan emberekkel, akik akkoriban veszedelmeseknek számítottak az egyház életében. Valószínűleg többet tudott róluk, mint az inkvizíció, és ezért megbecsülte őket.

– A jezsuitáknak is van egy oktatási hagyományuk. Amikor azon gondolkodott Kalazancius, hogy összeállítsa a piarista programot, vett-e át valamit a Ratio Studiorumból?

– Igen, Kalazancius ismerte ezt a hagyományt. De a jezsuiták inkább diplomaták voltak. Aki a szegények közelében van, látszólag rövidebb távlatokban gondolkodik. Lehet, hogy valójában nagyobbakban. Aki meg a diplomácia közelében van, messzebb lát, és mégsem lát olyan messzire, mint a másik. A jezsuiták azt látták, hogy a törvény: *cuius regio, eius religio*. Hogyha a birtokos nemességet megnyerjük, akkor jobbágyaikat is meg tudjuk szólítani, illetőleg azok is katolikussá lesznek. Egy ellenreformációs program vezette az ő lépéseiket. Ebben fontos volt, hogy a birtokos osztályoknak

olyan iskolát nyújtsanak, amelyik a státusuknak megfelel. Ők a diákjait rangjukhoz méltó életre nevelték. A piaristák esete más, túlnyomórészt

1950-es évek végén

szegény diákjaik voltak, többnyire nem is az iskolában voltak elhelyezve, azokhoz nemigen tartozott kollégium. A diákok összefogtak, egy-egy mesterembernek a házában béreltek szállást és bejártak az iskolába. Másfajta struktúrája volt az oktatásuknak. Egy piarista könyvtár abban az időben nem versenyzett egy jezsuita könyvtárral, amelynek az alapításához nemcsak a város adta a pénzt, hanem egy-egy főnemes is. A jezsuitáknak szintén érdekes az oktatási rendszerük, öbennük is sokféle modernség volt. A modern, oknyomozó történetírásnak az úttörői voltak. Ugyanakkor őrájuk jobban fölfigyelt az egyház is. Amikor ez a modernség veszélyesnek látszott, akkor nekik visszakozi niuk kellett. Többször be is tiltották a rendet, amely aztán később persze újraéledt. A piaristák meg úgy éltek, mint a dudva. Nem voltak annyira a figyelem középpontjában, mégis terjedtek. A praktikum szintjén keresték az együttműködést a világgal. Így,

mondjuk, a protestánsokkal is. Magyarországon Debrecenben is meghonosodott a piarista rend, ahol két katolikus család élt akkor, mikor a kegyesrendieket a váradi püspök odatelepitette. Az egyik a hóhér volt, a másik egy állami tisztviselő, akit Bécsből küldtek oda. A rend mégis elkezdett ott működni. A szerzetesek kimentek a Hortobágyra, ahol az egri püspökségnek volt birtoka. Éltek ott emberek, akik azt se tudták, hogy megtörtént a reformáció. Összegyűjtötték a gyerekeiket, és elkezdtek tanítani. És nem vitáztak. Érdekes ez, mondjuk éppen Debrecennek a történetében. A piaristákat mint ott lévő megbízható embereket felkérték arra, hogy bizonyos könyveket cenzúrázzanak. Kiadható-e vagy nem adható-e ki. A piaristák

pedig többnyire lojálisak voltak a helybeli protestáns kiadványok irányában. Kalazanci Szent József egy protestáns szerző latin nyelvtanát bevezette az iskoláiba, mert úgy látta, hogy az jó tankönyv. Nem baj, hogy protestáns szerző írta. Ha jobban lehet belőle latint tanítani, akkor mi azt használjuk.

– *Visszatérve a tanár úr életútjához, Nagyváradot a front közeledtével el kellett hagynia a családnak. Ezt hogyan élte meg?*

– Ez a történet számomra elég emlékezetes, és utólag látom, hogy sorsfordító is volt. Annak bizonyult a család életében is, mert nem egyszerűen menekülésről volt szó. Édesapám azt mondta – akkor már az ágyúlövéseket hallottuk –, hogy itt maradunk Nagyváradon. Lesz, ami lesz, meglátjuk, mi történik. Aztán a megyét, a tisztviselői kart kivonták, s egyszer csak hazauzent édesapám a megyeházáról, hogy szedjük össze a holminkat. Kézitáskába kell pakolni, mert délután indulunk.

Teherautóra raknak minket és elhoznak. A lakást lezártuk, és ott hagytuk az összes holminkkal együtt. Nem is maradt meg semmink, csak az, amit kézben elhoztunk. A várost akkor még nem ürítették ki, de a tisztviselői kart elhozták. Először talán még arra gondoltak, azok is, akik ezt intézték, hogy Berettyóújfaluba jönnek át a sejtetőn újra kirajzolódó trianoni határ innenső oldalára. De aztán onnan is továbbvittek, amikor odaért a front. A végén aztán már nem tudták a hivatalnokokat és azok családjait helyről-helyre nyugatabbra vinni. Csak a férfiakat, a tisztviselőket vittek tovább, a család nélkül. Édesapám nem akart minket egy ismeretlen faluban otthagyni. Egy német teherautóra kéreztünk föl. Följöttünk Budapestre, itt helyeztet el bennünket. Ezután kereste meg a vármegyét, amely akkor már, nem tudom, Zemplénben vagy hol kóborolt. A megyei tisztviselők az aktákkal együtt egy illuzórikus vármegyét képezve jártak az országban. Talán – amennyire én utólag gondolom – úgy érezték, addig nem kell katonának menniük, amíg ők alkotják a vármegyét. Valóban, amikor édesapám végül visszakerült Pestre, be is hívták katonának. Elvesztette a fölmentését, amely addig érvényes volt. 1899-ben született, 45 éves volt. El is került tőlünk, amerikai fogságba esett, onnan jött haza.

– *Budapesten hová költözött a család?*

– Először ismerősöknél kaptunk ideiglenes szállást. Aztán pedig régi tanáraihoz fordult édesapám. A piaristáknak akkor volt – és ma már újra van – a Svábhegyen, a Költő utcában egy sporttelepe, egy üdülője, ahová a pesti házból a rendtagok föl tudtak menni hétvégén. Ott akkor majdnem senki sem volt. Azt mondták, jó is, ha valaki ott lakik. Ott adtak nekünk helyet, ott éltük át az ostromot.

– *Hogyan került a tanár úr Kunszentmiklóásra, ahol még református iskolába is járt?*

– Édesanyám kunszentmiklósi, és amikor vége volt az ostromnak, nem volt ennivalónk. Amikor a Ferenc József-hídat újjáépítették, akkor indultunk mi le a Svábhegyről, hogy ezen a hídon átjyjünk és lemenjünk Kunszentmiklóásra, ahol édesanyám örökségéből volt még valami kis családi földünk. Azt éppen bérelte valaki. Úgy gondoltuk, hogy a bérlő ad majd valamit, amiből meg tudunk élni. A Ferenc József-hídat már lezárták, mire mi leérkeztünk, és csónakon kellett átkelnünk a Dunán. Valahol Dunaharaszti tájékán már járt a vasút, azzal mentünk le Kunszentmiklóásra. Ott éltünk egy darabig, amíg édesapám meg nem jött. Aztán újra föltelepedtünk Pestre, mert ő itt kapott állást. Végül Budapesten vertünk gyökeret. Később itt is haltak meg a szüleim. De visszatérve, igen, Kunszentmiklóson is tanultam. Érdekes helyzet volt az is, részben azért, mert egy református gimnáziumba kerültem. Kiváló tanáraink voltak ott, például Kövendi Dénes klasszika-filológus, aki Platón is fordított. A háború után hatan-heten alkottunk ott egy osztályt. Az iskola épületében kórház működött. A gimnázium pedig a református templomban helyezkedett el, egy-egy osztály különböző padosorokban foglalt helyet. Ha egy tanár egyet rikkantott, akkor az egész templom odafigyelt.

– *A tanár úr a huszadik századi magyar történelem egyik legsötétebb időszakában érettségizett. Mi volt érezhető egy középiskolai diáknak az akkor kiépülő diktatúrából?*

– Piarista diákkoromból két évet állami iskolába jártam, mert 1948-tól 1950-ig a budapesti iskola is államosított. Így én is az Ady Endre Gimnázium diákja lettem. Nagyon jelentős korszak volt ez a mi generá-

ciónk életében. Egy-két gyereket hoztak az iskolába máshonnan, akiknek az lett volna a feladatuk, hogy köztünk amolyan világnézeti átalakulást szorgalmazzanak. Csupa új tanár került az iskolába. Az odaérkező tanárok egy része elkötelezett pártember volt, ők keményen igyekeztek bennünket átnevelni. A másik részük meg keresztény, akik abban reménykedtek, hogy nálunk valamilyen harmonikusabb közösséget találnak. De mi, diákok ezeknek az életét is megnehezítettük. Mi tulajdonképpen csak védekeztünk. Majd mindent, ami ezektől az emberektől felénk érkezett, ellenséges megnyilatkozásként fogadtunk. Köztünk viszont nagyon mély összefogást teremtett ez a két év. Elég nagyok voltunk már ahhoz, hogy a régi cserkészéletünket tovább folytassuk. Így sokat kirándultunk, sokszor összegyűltünk, és okos dolgokról beszélgettünk. Akár politikáról is. Ott volt köztünk Andorka Rudolf, a későbbi szociológiai professzor, aki demográfáról beszélt. Ott volt Antall József, aki édesapjáról beszélt, meg a lengyelekről. De több más olyan fiú is, aki a családjából hozott magával emlékeket, ismereteket. Igyekeztünk a magunk módján tájékozódni a világban. Ugyanakkor nem voltunk

annyira feltűnőek, mert nem voltak felnőtt vezetőink. Nem történt semmi olyasmi, ami miatt mi lebuktunk volna. Mert a gyerekekkel mégsem törődtek annyira. Ez egy hallatlan érdekes, meghatározó időszak volt számunkra, amelynek a hatását máig is érezzük.

– *Hogyan érelődött meg a hivatás gondolata, egy adott pillanathoz volt köthető ez, vagy inkább fokozatos ráismerésként élte meg a tanár úr?*

– Egy fokozatosan kiteljesedő folyamat volt, de az előbb elmondottak nagyon hozzájárultak ehhez. Részben a gyökérvesztés, az, hogy kicsöppentem egy olyan életformából, amely aztán sose állt helyre. Mi itt, Budapesten nem állítottuk helyre azt az értelmiségi életformát, amely Nagyváradon körülvett bennünket. Másfelől az iskolában otthonra lettem. Elég sokat tanítottam, mert pénzre volt szükségünk. Az iskolában korrepetáltam kisebbeket, de az osztálytársaimat is. Előfordult, hogy például érettségi előtt valaki észbe kapott, és szólt, hogy a szünidejét tanulással kell töltenie. Én akkor minden nap korrepetáltam, hogy fölkészüljön az érettségire. Kaptam érte pénzt, amelyet hazaadtam. Másrészt pedig rájöttem arra, hogy kedvet

Biciklitúrán (1970-es évek)

tudok csinálni a tanuláshoz olyanoknak, akiknek az iskola nem tudott. Ez elgondolkodtatott. Egyedül, tulajdonképpen tanárok nélkül maradtunk mi ezekben az években. Azt is láttam, hogy a barátaim megbíznak bennem. Talán ez a hivatásom – fogalmazódott meg bennem. Aztán ténylegesen készültem is arra, hogy belépek a rendbe. Tehát nem valami nagy megtérés vezetett ehhez a döntéshez, hanem egymásra épülő fölismerések. A piaristák akkor, amikor az iskolát elvesztették, úgy érezték, az is előfordulhat, hogy felszámolják a rendet. Elkézdtek menteni a könyveiket. Én is hazavettem sok Migne-kötetet, amelyekben patrisztikai irodalmat adtak ki. Szerettem a latint, már gyerekkoromtól kezdve olvastam latin szerzőket. Ekkor kaptam sok Szent Ágoston-művet. Az ifjúságomnak az egyik legérdekesebb élménye volt ez. Latinul olvastam például a *De civitate Dei*-t. Nem is egészen értettem, nyelviileg igen, teológiailag viszont nem. Azóta persze tisztában vagyok ezzel a háttérrel. Egy gondolatvilágnak a hallatlan gazdagsága és meggyőző ereje bontakozott ki és vett körül. Akkoriban nem volt tévé és más efféle szórakozás. Olvastam Szent Ágostont, és sok mindenben rokon világot találtam benne. Ott a gótok meg a többi barbár népek fenyegették Afrikát, tehát egy veszélybe jutott kereszténységről adott hírt ő is. Szent Ágoston kereste a biztonság lehetőségeit, meg azzal foglalkozott, hogy mi is irányítja a világot. Mindezt én nagyon közvetlenül átéltem, és lehet, hogy az életemnek egyik legmeghatározóbb, egyik legnagyobb olvasmánya volt ez az ezer oldalas Szent Ágoston, amelyet akkor szinte befaltam. A Bibliához is Ágoston vezetett közelebb, mert olvastam a János-evangéliumhoz írott kommentárjait. Mikor aztán később a teológiai főiskolán bibliakumból vizsgáztam, akkor ezek

a kommentárok bennem elevenebbek voltak, mint a modernek, mint amelyeket akkor olvasnom kellett.

– *Amikor a döntés megszületett, elárulta-e valakinek, vagy megmaradt személyes ügynek?*

– Nem sokat beszéltem erről, ott-hon sem, csak akkor, amikor a végét jártuk az érettségi előtti időnek. Akkor viszont az derült ki, hogy miután a piarista rend létszámát korlátozták, sok kispapot el kellett bocsátani. Éppen 1950–51-ben, amikor piarista tanáraink visszakerültek hozzánk, és amikor többen is kérték a felvételüket a rendbe, mondták nekem, hogy ha én pesti vagyok, és hazulról el tudom végezni az egyetemet, inkább válasszam ezt a megoldást, mert így nem kell ezt a szűk létszámkeretet igénybe venni. Nem nagyon látszott valószínűnek, mégis fölvettek a bölcsészkarra. Jártam az egyetemre, s azzal párhuzamosan beiratkoztam civil hallgatónak a hittudományi akadémiára is. Amikor aztán 1955-ben elvégeztem az egyetemet – amely akkor még négyéves volt –, már sok kollokviumon voltam túl a hittudományi akadémián. Így a rendbe való belépésem után a teológiai tanulmányaimat hamar befejeztem. Teológiai doktorátust szereztem. Kétszakos lettem: magyar- mellett hittantanár is. Tanári pályámon később elsősorban hittant tanítottam, de magyart is.

– *Tudták a tanár úrról, hogy párhuzamosan a teológiára is járt?*

– Nem. Akkor kitették volna a szűrőmet. Nem volt elég bekerülni az egyetemre, hanem túl kellett élni afféle tisztogatásokat is. Egyszer például valakinek majdnem népgyűléssel intézték el a dolgát. El kell hagynia az egyetemet, szólta a döntés, mert arra a kijelentésre ragadtatta magát, hogy ő Baudelaire-t tartja a világirodalom legnagyobb költőjének. Amolyan népi mozgalmat indítottak ellene. Az mentette meg, hogy zsidó fiú volt, nemrégén szabadult

valamelyik haláltáborból. Az egyetem tanárai emeltek szót mellette, hogy ez egy megtévedt ember, majd belátja, hogy tévedett. Ne vágják el a pályáját. Azt nem tudták, hogy én a hittudományi akadémiára járok, legalábbis az egyetem biztosan nem tudta. Ezekről a tisztogató akcióktól pedig úgy kerestem menedéket, hogy a nyelvészetbe dolgoztam be magamat. Az egy kicsit pártsemlegesebb világ volt. Mindjárt az egyetemi évek elején történt, hogy bejött Szabó Dénes, aki leíró nyelvtant tanított nekünk, s azt mondta, Ligeti professzor meghirdette a Bevezetés a mongol filológiába című tárgyat, amelyet senki sem vett föl, és hogy ez milyen szégyenletes. Mennyire fontos volna, hogy ezt is tanulja valaki. Úgy gondoltam, akkor én itt nélkülözhetetlenné tehetem magamat, és jelentkeztem is erre a kurzusra. Olvastam korábban Ligeti Kínáról szóló könyvét, szóval tudtam, kicsoda ez a Ligeti, és örültem, hogy ilyen ember közelébe kerülök. S tényleg, ezek érdekes dolgok voltak. Egy kicsit aztán azt éreztem, cserbenhagytam ezt a tudományt, mert végül mégsem a magyar és a mongol nyelv közös szavaival foglalkoztam életem során. Elhagytam a nyelvészeti pályát. De amikor befejeztük, megvolt a lehetőségem, hogy ott maradok, és aspiráns leszek. Azt mondtam, köszönöm, de én szeretnék piarista lenni. Ugyanakkor sokat köszönhetek e tanulmányoknak, mert a tudományos módszertanban többet kaptam ezektől a nyelvészek-től, Bárczitól meg Pais Dezsőtől, Ligetitől, akár Zsiraitól, mint a hittudományi főiskolán, ahova igazán nem is tudtam bejárni az órákra, csak tanultam és vizsgáztam. Később, mikor már piarista voltam, be tudtam járni, de akkor meg az 1956 utáni üldözések tépázták a hittudományi akadémia életét, úgyhogy akkor ott szintén elég nehéz volt a helyzet.

– *Mit érzékelt novíciusként a forradalomból?*

– Elég sokat érzékeltünk. Akkor már nem voltam novícius, mert nálunk egyéves a noviciátus. 1956 augusztusától valamivel szabadabb voltam már. Itt voltak a szomszédokban az első összecsapások, itt vagyunk a Rádió épülete mellett. Október 23-án éjszaka hozzánk is bejöttek munkások, és az ablakunkból géppuskával tüzeltek a Rádió hátsó bejáratára. Így zárták le az oda beáramló lőszer-utánpótlást, tehát a harci eseményeknek a középpontjába kerültünk. Másrészt pedig a volt diákjaink közül is többen jöttek be hozzánk. Tájékoztattak bennünket, elmesélték, hol mi történik. Növendéktársaink pedig, akik már felszentelt papok voltak, egyetemre jártak, kimentek, gyóntatták meg ellátták a sebesülteket, vagy pedig szentkenetet adtak nekik. Szóval eléggé benne voltunk az eseményekben. Érzékeltük azt, hogy mi történik körülöttünk. Van egy személyes emlékem is. Éppen tán november 4-én mentem haza a szüleimhez, akik Budafokon laktak. Gyalog mentem, reverendában, és az utcán talákoztam egy volt nyelvész kollégámmal. Egy évvel fiatalabb volt nálam, katonaruhában volt. Reménykedett abban, hogy megfordul az események menete. Egy csomó röpcédulát adott oda nekem. Ezeket a röpcédulákat a reverendám alatt a kezembe fogva hazavittem és betettem az asztalfiókba. Éppen aznap éjszaka tartották a szobánkban az első házkutatást, és az osztag vezetője arra az asztalra tette a kezét, amelyben elrejtettem őket, onnan dirigálta, hogyan bontsák meg a könyveimet. Szerencsére az asztalfiókot nem nyitották ki. Nálunk kerestek szállást aztán többen, szerzetesek, akik kiszabadultak a börtönből. Itt éltek egy darabig, amíg újra le nem csukták őket. Ők

sokat beszéltek arról, mit éltek át a különböző börtönökben.

– *A tanári pályát Pesten kezdte vagy pedig Kecskeméten?*

– Pesten épp gyakorló tanár voltam (hittanból még gyakorolnom kellett), amikor Medvigy tanár úr, akinél gyakoroltam, hirtelen megbetegedett. Át kellett vennem egyszerre majdnem az egész iskolában a hitoktatást. Mint óralátogató ismertem már a helyzetet. Belecsöppentem, s én fejeztem be az évet. A következő évben még Pesten tanítottam, hogy kéznél legyek, ha újra megbetegszik, de aztán Kecskemétre kerültem. Az igazi kezdet mégis inkább a kecskeméti öt év volt. Új helyzetet jelentettek számomra a diákothon és a falusi gyerekek. Másfajta volt az oktatási kép, mint amilyent Pesten megismertem. Sokat jelentett számomra – tapasztalatot meg háttérrel. Onnan kerültem vissza Pestre az 1964–1965-ös tanévben. Attól kezdve vagyok itt.

– *Akkor is szokás volt a piarista gyakorlatban, hogy tanítási kereteken kívül találkozott tanár és diák, kirándulásokon, túrákon?*

– Igen. Ez nagyon fontos volt, hiszen akkoriban nem volt a gyerekeknek lehetősége arra, hogy otthon megszervezzék a nyarat számára. A családnak nem volt pénze arra, hogy nyaraljon. A diák esetleg dolgozott, de mégsem dolgozta végig az egész nyarat. Örült annak, ha túrázni viszik. Sokszor teltek úgy a nyaraim, hogy egyik kirándulásról megjöttem, és másnap indultam egy másik, egy-egy kéthetes túrára, és így tovább. Diákok is voltak, akik egy nyáron négy-öt túrán vettek részt. Inkább kerékpároztunk, azt az alföldi gyerek is szereti, s fölmentünk például a Felvidékre. Vagy elmentünk Krakóba. Akadt, aki először volt életében nagy hegyek között. Pesti gyerekekkel, amikor ide kerültem, elmentünk Erdélybe is. Az, hogy pél-

dául a Balatonon vitorlázni kezdünk, azt jelentette, ha valakinek nincs annyi pénze, hogy megfizessen egy szállodát, akkor kibérelhet egy vitorlást. Azzal olcsóbban kijön, és elviheti később a családját is nyaralni. Valahogy megtanulták a fiúk, hogyan lehet élni.

– *Ennek – gondolom – van egy olyan pedagógiai haszna is, hogy a diák látja, egy túrán a tanárnak mennyi gondja-baja támad, amit hirtelen meg kell oldani. Mintegy személyes élményt szerez arról, hogy egy felnőtt ember ezt hogyan viseli...*

– Igen. Egymást is jobban megismerik a gyerekek, ha látják, hogy egyikük esetleg nehezebben boldogul egy matematikapéldával, de ha zuhog az eső, akkor nem veszíti el a kedvét, és a többieket is tudja szóval tartani. Ez pedig olyan emberi képesség, amelyet akkor is tisztelni kell, ha nem osztályozzák. Most is próbálják a tanárok ezt a hagyományt folytatni, de a világ is megváltozik körülöttünk. Vannak ugyan kerékpárutak, de az országutakon már nem nagyon lehet kerékpározni, a vizekben pedig fürdeni. Más lett a világ, és másfajta megoldásokra kell törekedni, ha a diákokat össze akarjuk tartani. Most el kell menni színi Ausztriába. Ami már másfajta életfeltételek között zajlik. Nem kívánom vissza azt a kort, mégis voltak visszahozhatatlan szépségei, amelyek a nyomorúságban összekapcsoltak minket a diákjainkkal. Nagyon gazdag szövevénybe szőtték az életünket, amelybe nemcsak az óra vagy az iskolai számonkérés tartozott bele.

– *A nevezetes római biciklizések közül az elsőt mikor vezette a tanár úr?*

– Nem tudom pontosan, de amikor már lazult a diktatúra. Emlékszem, más iskolák is szerveztek nyugatra kirándulásokat. Nekünk egy ilyen kiránduláshoz nemcsak az iskola-

igazgatónak vagy esetleg az oktatási feljebbviteli hatóságoknak, hanem az Állami Egyházügyi Hivatalnak az engedélyét is ki kellett kérni. 1985-től 1995-ig voltam tartományfőnök, az Állami Egyházügyi Hivatallal mint tartományfőnök is kapcsolatban álltam. Minden bizonnyal 1985 után volt az első római út. Amikor jeleztem az illetékeseknek, hogy mi is szeretnénk nyugatra egy kerékpártúrát szervezni, azt válaszolták, majd akkor, ha minden iskola megy. Akkor mehetünk mi is. Ha csak a legjobb iskolák mennek, az nem jelenti, hogy mi is mehetünk. Az már csábítás: esetleg azért jönne hozzánk egy gyerek, mert innen római kerékpártúrára lehet menni. Először tehát nem engedték. Aztán a nyolcvanas évek vége felé már igen. Történt valamifajta áttörés, és elengedtek már bennünket.

– *Bár azóta egyre több az olyan diák, aki előbb jár Nyugat-Európában, mint maga a tanár...*

– Igen, később, amikor Shakespeare-t tanítottam, mindig akadt gyerekek, aki már járt Stratfordban. Vagy Homérosz esetén is mindig jelentkezett valaki, aki közölte, már volt Görögországban. Föl lehet használni az órán ezeket az emlékeket. De azért egy gyerek számára is más kerékpárral elmenni Rómába, mint mondjuk repülőgéppel vagy gyorsvonattal. Az ember másfajta kapcsolatot lel a vidékkel és az ottani emberekkel, ha ilyen „kiszolgáltatottan” járja végig ezeket az utakat. A fiúknak mindig elmondtam, nem azért megyünk biciklivel, mert nincs pénzünk vonatra, hanem azért, mert így jobb bejárni egy vidéket. Ha elfáradunk, például bekéredzkedhetünk egy nagy gazdaságnak az udvarára, ahol szép fák vannak. Ott pedig mondhatják azt, jöjjenek be, és töltsék itt a déli meleget. Az emberekkel így közvetlenebb kapcsolatba lehet kerülni.

– *Térjünk vissza a hivatás témaköréhez. Ha valaki piaristának megy, akkor vállalja azt, hogy egyszerre lesz pap és tanár. A hivatásnak ez a két fajtája a gyakorlatban inkább átjárja egymást, vagy különböző szinteket jelent?*

– Átjárja egymást, rendeltetészerűen. Kalazanci Szent József életében is. Akkor divatos volt, hogy a szerzetesrendekben papi emberek szolgálatokat vállaltak, akár kórházban, akár nevelésben. Ő pedig tudatosan akarta, hogy papok legyenek, akik a fiatalok mellett vannak, és akik az iskolában közismereti tárgyakat oktatnak. Tehát papként is ott vannak a gyerekek körül. A mostani világban, amikor paphiány van, a lelkipásztori munkában is részt vállalunk. Ez azt jelenti, hogy rendszeresen miséznek valaki kint. Én sokáig nemigen tettem, mert teljesen a diákok szolgálatára akartam lenni. Amikor szabadabbá váltak a szombatok, lehetett kirándulni, vasárnap pedig el lehetett menni misézni valahová anélkül, hogy ezzel a diákokat megfosztottuk volna a jelenlétünk-től. Ebben az az érdekes, hogy másként jelenik meg egy ember a szószéken, aki tanár is. Az egy sajátos helyzet, hogy olyan ember papként szólal meg, aki például az irodalomban vagy a természettudományban is otthonos. A tanárember megszokta azt, hogy gyerekeknek magyaráz el dolgokat, és ennek megfelelően szedi össze a mondanivalóját. Észrevettük, hogy a lelkipásztori munkában is egy sajátos szint képvisel a jelenlétünk. Erre talán az egyháznak is szüksége van. Mint piaristák egy kicsit talán segíteni tudunk azoknak, akik gyereket nevelnek a családjukban. Manapság egyébként az iskolának sokszor a szülőt is segítenie kell abban, hogy a gyereket megértse. Az iskolának lehet most olyan szerepe, hogy visszaadja a gyereket az anyjának, vagy a szülőt a gyerekének.

– *Van-e valami közös vonás a hit és az irodalom oktatásában?*

– Azt gondolom, egyre világosabb, hogy a Biblia nem a tudománynak, hanem inkább a művészetnek a nyelvén van megfogalmazva. Az evangéliumban Jézus sem a tudósok nyelvén szólt, hanem metaforákban, szóképekben, ami a szó legszorosabb értelmében költészet. Ez nem azt jelenti, hogy nem igaz, hanem azt, hogy nem olyan módon egzakt, mint a tudomány. Nem törekszik olyan absztrakciós szintre, mint a tudomány. Másfajta módon beszél az igazságról. Úgy, hogy ez az igazság ne csak az eszünket hódítsa, szólítsa meg, hanem az egész embert. Ebben nagyon rokon a művészettel.

– *Mióta foglalkozott a Biblia oktatásával?*

– 1965 óta, mert akkor kerültem Pestre. A rendnek akkor még – mint minden akkoriban működő szerzetesi közösségnek – külön teológiai főiskolája volt. Ebből alakult meg később a Sapientia Főiskola, a szerzetesrendek közös teológiai akadémiaja. Albert rendfőnök úr akkor lett tartományfőnök, előzőleg ő volt a mi rendi főiskolánkon a biblikus tudományok tanára. Fölvívott engem és rám bízta ezek oktatását. Attól kezdve főiskolai tanárként két-három növendékem volt. Oktatásuk érdekében igyekeztem lépést tartani e tudománnyal, s igyekeztem modern könyveket szerezni, ami akkor nem volt könnyű.

– *Említette, hogy a Biblia inkább az irodalom nyelvét, vagy mondhatnánk, eszközrendszerét használja, meglepően emberi módon. Más regisztert megütve: Jézus egy olyan eszközre merte bízni az üzenetét, az emberi nyelvre, amelyről tudható, hogy mennyire törékeny, mennyire könnyen félreérthető. Hogyan értelmezhető ez?*

– Isten elszánta magát arra, hogy kinyilatkoztatást ad, s azóta nemcsak tetteiből vagy alkotásaiból, nemcsak következtetések útján ismerhető fel, hanem Ő maga szólít meg sokakat. Az emberi megszólalásnak a kockázatait pedig neki is vállalnia kellett. Szoktuk mondani, hogy minden hasonlat sántít, s ha Isten hasonlatokat használ, akkor az Ő hasonlatai is sántítanak. Az, hogy Isten használja, nem azt jelenti, hogy ezeket a hasonlatokat megszabadította attól a sántaságtól, amely általában az emberi hasonlatokra jellemző. Inkább beletörődött abba, hogy üzenetét ilyen sántító hasonlatokra bízta, mert különben nem tudott volna hozzánk szólni. Az emberi létbe belelépve annak bizonyos fokú maszatosságát és félreérthetőségét is magára vette. Ezért nem megmásíthatatlan, végső kijelentésekben szólott hozzánk, hanem egyik szavával a másikat szinte helyesbítette. Mint ahogy a példabeszédek az evangéliumban egymás mellé kerültek. Az egyik azt hangsúlyozza, hogy Isten megbocsát, a másik azt, hogy azért az irgalmával mégsem lehet visszaélni. Nem háríthatok mindent arra, hogy ha én elhagyom magamat, Isten úgymint mindent megbocsát. Az pedig nincsen kijelentve, hogy most hány százalékban igaz az egyik, és hány százalékban igaz a másik. Ott vannak egymás mellé téve. Mint egy mezei virágcsokorban minden virág más, és mégis az egész együtt több, mint a szálaknak az összessége.

– *Magyarán a Biblia olvasójára van bízva az, hogy hite segítségével mennyire tudja megérteni ezt az üzenetet?*

– Igen, de mellette van egy közösség, amely őrzi és értelmezi a leírt szavakat. E közösségnek pedig vannak alakjai, akik nemcsak a magyarázatukkal értelmezték, hanem az életükkel is. Részesei leszünk annak is,

hogy például Szent Ferenc hogyan értelmezte életével a jó hírt. Nem föltétlenül ugyanazt kell kiolvasnom belőle, amit ő kiolvasott. De azért az útmutatás, hogy ő neki mit jelentett egy-egy evangéliumi mondat.

– *A modern irodalomtudomány szempontjából is érdekes vonása a Bibliának, hogy annak szövegtörzsében különböző korú szövegek „feleselnek” egymással...*

– Igen, a Biblia nem úgy egy könyv, mint a Korán, hanem „könyvek”. A biblia szó maga többes számú. Könyvek gyűjteménye a Szentírás. Nemcsak egy könyvön belül feleselnek egymással a szövegrészek, hanem könyvek is feleselnek egymással. Ez nem azt jelenti, hogy teljesen önkényesen rakták őket egymás mellé, a mi hitünk szerint Isten gondoskodott arról, hogy egy ilyen gazdag gyűjteményt őrizhessünk. Amelyben elveszni is lehet, de amelynek révén Istennek ezt a gazdagságát megközelíteni is jobban lehet, mint mondjuk egy brosúrából.

– *Biblikus tudós emberként hogy látja azt a tényt, hogy a kereszténység nemcsak egyoldalúan az Újszövetség mellett tette le a garast, hanem befogadta ebbe a hagyományba az Ószövetséget is?*

– Jézus olyan emberekhez fordult, akik maguk is az Ószövetségen nevelkedtek. Isten nem hiába adta az Ószövetséget. Már akkor arra törekedett, hogy Jézusnak a megértését előkészítse. Amikor Isten megtestesült köztünk, nem egy ateista környezetbe lépett be, hanem egy olyan közösségbe, amelyik át volt már itatva Istentől származó információkkal. Megszokta, hogy egyik információ a másakra épül, és egyik a másikat kiegészíti. Még így is keresztre feszítették. Nem ismerték föl benne a hivatalosok azt, akit tulajdonképpen vártak. Ez mégsem jelenti azt, hogy akkor kiderült, az Ószövetség rossz, az Újszövetség pedig egy egészen

más dolog. Hanem az utóbbi igenis az Ószövetségnek a beteljesedése. Jézus Krisztust sem érti az, aki nem az Ószövetség felől közeledik hozzá. Egy épületbe az ablakon is be lehet mászni, de jobb a főbejáraton át. Ebben az esetben ez az Ószövetség. Jézus szavainak az akusztikáját is az határozza meg, hogy itt ezt a prófétát idézi, ott azt, ezt vagy azt a képet használja. Egy kicsit változtat is rajta, ugyanakkor számít rá, hogy az olvasóban vagy hallgatóiban is azok az emlékek élnek, amelyek ily módon halmozódtak föl. Nem lehet Jézust függetleníteni az Ószövetségtől, nem lehet attól függetlenül megérteni.

– *Magyarán, ha egy modern fogalmat akarnék használni, maga Isten, Jézus Krisztus értelmezte az Ószövetséget saját létével...*

– Igen. Azt mondja Jézus, hogy ha a szemed megbotránkoztat, vájdd ki, jobb félszemmél üdvözlődnöd, mint két szemmel a kárhozatra jutni. Ezek a nagyon szélsőséges kifejezések tulajdonképpen egy retorikának a megjelenései. Nem praktikus útmutatást akar adni, hogyan kerüljük el a kísértést, hanem azt akarja megmutatni, hogy mi mindent ér az a mennyi üdvösség, amelyre minket meghívott Isten. Az Ószövetségből megtudható, hasonló kifejezések ott hogyan szerepelnek. Ha valaki csak magát az evangéliumot olvassa, akkor sokszor melléfoghat, tévútra juthat.

– *Értelmezésnek fogható-e fel a szövegek kiválasztásához vezető kanonizáció folyamata ismerve azt, hogy a különböző keresztény egyházak más és más szövegeket fogadtak el hitelesnek?*

– Alapjában véve azt kell világosan látni, hogy nem elsősorban zsinatok, nem egy testület vagy például egy pápa döntött egyedül e kérdésben. Amikor a kánont – akár az Ó-, akár az Újszövetségét – körvonalalták, akkor az elterjedtség számított lényegesnek. Amit egyete-

mesen ismertek, és nem csak egy vidék vagy egy csoport tartott szentnek, érdekesnek vagy fontosnak, azokról jelentették ki, hogy az egész egyház szentnek ismeri el. A protestánsok az Ószövetséggel kapcsolatban egy másik kánont fogadtak el. Az Ószövetség kánona majdnem hogy később alakult ki, mint az Újszövetségé. A zsidóság megosztottabb volt. Az egyik csoport szűkebbre fogta a szent könyveknek a körét, a másik tágabbra. A kereszténység eredetileg egy tágabb kört fogadott el, azt őrizte egészen a protestantizmusig. Amikor a protestantizmus kialakult, a kánon kialakítására bizonyos teológiai viták is hatottak. Például, hogy a halottakért érdemes imádkozni. Ez csak kései ószövetségi könyvekben szerepelt. Luther pedig ezeket kihagyta. Mert akkor kijelentette azt, hogy a Bibliában nincs sehol erről szó. Számára ez fontos volt, mert ő a halottakért való imádkozásnak olyan eltorzult formába botlott, amelyekből – nem minden ok nélkül – visszahőkölt.

– *Biblikusi tevékenységében segítségére volt az, hogy rendelkezett már egy irodalom tanításában szerzett tapasztalattal?*

– Persze. Amint említettem, maga a filológiai módszer meg a szöveg megközelítésében szerzett gyakorlat biztos, hogy sokat segített. A teológián akkor még ezekről a kérdésekről nem nagyon lehetett hallani, de amikor az új szakirodalmat kezdtem olvasni ezzel kapcsolatban, rájöttem, hogy itt van valami történeti kapcsolat is. A modern hermeneutika sokat tanult a biblikusoktól, másfelől most a modern biblikusok sokat tanulnak a hermeneutikától.

– *Tavaly novemberben mutatta be aranymiséjét. Papi működésében mi volt az, amire a legszívesebben emlékszik vissza? Mi az, ami a tanár úr számára emlékezetes volt ebből az ötven évből?*

– Számomra sokat jelentett a vatikáni zsinat, a hitoktatás és papságom szempontjából is. Ismertem a zsinatot előkészítő teológiai munkák egy részét, és jó volt látni, hogy ebben a háború utáni világban az egyház megújult, és tényleg a jövőnek a feladatait kereste, vagy legalábbis igyekezett megfogalmazni őket. Azóta is vissza-visszatérünk a zsinat hatásának a vizsgálatához, és sokan azt mondják, igazában még mindig várat magára, hogy elképzelései teljesen megvalósuljanak. Vagy pontosabban, hogy a szívekig érjen, és az emberek gondolkodásmódját átalakítsa, és ne csak vezényszavak maradjanak belőle. Éppen ez is mutatja azt, hogy itt nem pusztán egy taktikai megbeszélésről volt szó, hanem sok minden olyasmiről, ami lassan itatja át az emberek gondolkodását. Magyarországon különösen gyorsan igyekeztek sok mindent megvalósítani, hogy le ne maradjunk a többi országtól. Akkor erre nem volt igazán ember, meg idő. A liturgia anyanyelvre való lefordítása más népek esetében úgy történt, hogy több embert függetlenítettek és külön közösségekbe gyűjtöttek össze, ahol évekig dolgozhattak ezen a fordításon. Nálunk meg egyébként is elfoglalt emberek maradék idejükben álltak össze és vitattak meg egy-egy szöveget. Ugyanakkor az is roppant érdekes, hogy a magyar nyelv nem indoeurópai nyelv, és egy ilyen kulturális esemény, mint a zsinat, szükségképpen nyelvi esemény is. Ennek a megújulásnak a magyarra való áttétele még mindig egy kicsit betűszagú, vagy hogy úgy mondjam, nem az életből fakad. Nemcsak a liturgia szövegét fordítottuk le sietve, hanem az új teológiának a könyveit is, azoknak a recepciója később jutott igazán mederbe. Mindezek mellett azt gondolom,

hogy érdemes volt azért élni, hogy az ember ennek az eseménynek kortársa legyen.

– *Ezek szerint a második vatikáni zsinat első lépés volt egyfajta nyitás felé?*

– Persze, föltétlenül. Én nem hiszem, hogy azelőtt rossz volt az egyház, hanem eljött az ideje annak – és ehhez talán a világháborúnak a tanulságai és a megrázkódtatása kellettek –, hogy elgondolkodjunk, mit csináltunk mégis rosszul, vagy mit kellene jobban csinálnunk a mostani világ lehetőségeinek megfelelően. Régen nem volt az megalázó, nem volt a korhoz illetlen, hogy egyfajta kétnyelvűséget tartott fenn az egyház az imádságában és közös liturgiájában. Anyanyelven énekeltek az emberek, de nem fordították le magyarra például a liturgiát. Mert az azt jelentette volna, hogy feladnak egy kulturális kincset. A köznépnek a kultúrája egyszerűbb volt, nem bírta volna ezt a nagyon gazdag kincset befogadni. Így tehát megőriztek egy kettősséget korábban mindenhol. A népnyelven való énekléssel egy könnyedebb viszonyt, ezeket a nagyon zsúfolt, gazdag szövegeket pedig megőrizték latinul. A papság is igyekezett ehhez fölőni. Most pedig ez a két kultúra fölösleges. Az iskoláztatás révén felnőnek az emberek ahhoz, hogy igenis közélükbe kerüljön a liturgia. Ugyanakkor hiába fordítjuk le a magyar szöveget, ha nem segítünk abban, hogy ezt a most már anyanyelven szóló szöveget megszeressék az emberek. Ez pedig sokáig tart. Amikor a zsinat zajlott, emlékszem rá, egy kedves barátomtól, egy nálam néhány évvel idősebb, azóta már meghalt piarista hittanártól kérdeztem, a hitoktatásban hogyan érvényesíti a zsinati szempontokat. Akkor ő azt mondta, hogy a közép-

iskoláig ennek a hatása nem ér le. Valahol fönn a teológiában nyit az meg új perspektívákat. Én akkor is éreztem, hogy ez nem így van. Hogy ez igenis az óvodai oktatásig is lehat, vagy a szülőknek a gyerekeikkel való beszédéig. És például gyönyörű dolog volt, hogy a Bibliával való kapcsolat megelevenedett. Nemcsak, hogy mi közel kerültünk a Bibliához, hanem a rengeteg régészeti eredmény megkutatás révén a Biblia is kimozdult abból az üveg alá szorított állapottól, amelyben korábban óhatatlanul létezett. Most egyszer csak az élő beszéd erejével kezdett hatni a szöveg. Az is fontos volt számomra, és valószínűleg el se tudja képzelni valaki, aki messziről nézi ezt a folyamatot, még talán egy katolikus hívő ember sem gondolkodik ezen, hogy ez milyen izgalmas volt – egyszerű lelkipásztori munkát végezni, akár a gyónatószékben, akár a szószéken, akár az iskolában hitoktatóként. Amikor nemcsak arról volt szó, hogy egy megszkott keresztény tanítást elfogadhatóan adjon át az ember, hanem olyan helyzetben kell működnie, amikor ennek a kereszténységnek a mindennapokban való helyzete problematikussá válik. Amikor nem lehet egyszerűen csak az ősök hiteként elfogadtatni, hanem a való világgal kell konfrontálni azt. Kecskeméten, a pályám kezdetén a tanítás mellett kijártunk a tanyákra is lelkipásztorkodni. A tanyasi emberek hallatlan, megdöbbentő pontossággal fogalmaztak gyónásaikban. Emlékszem például arra, egészen megdöbbentem, amikor az egyik azt mondta, hogy: *Loptam, de a magaméból.* Nyilván elvették a földjét, a gyümölcsösét. A gyümölcs pedig megérett, ő meg kiment, leszedte a saját gyümölcsfájáról a gyümölcsöt, és hazavitte. Érezte, hogy most lopott, ugyanak-

kor mégse csak azt gyónta meg, hogy lopott, hanem szükségszerűen hozzátette, hogy a magáéból hozta el. Ebben a helyzetben nem elég az, hogy két *Üdvözlégyet* ad az ember és föloldozza, hanem akkor beszélni kell erről. Ha a magáéból vett el, akkor az lopott, aki magától elvette. Ugyanakkor figyelmeztetni kell, kockáztatja, hogy megbüntetik azért, amit csinált. A gyónatószék egy lelkiismereti krízisbe került embernek a felvilágosítására is való. Ugyanígy a prédikáció is. Ott sem egyszerűen elmondom azt, ami meg van írva a hittankönyvben, hanem felelnem kell azokra a kérdésekre, amelyek kimondatlanul is fölmerülnek az emberekben. Sokat jelentett nekem a papságomban az is, hogy tulajdonképpen a tanársággal összefonódott e hivatásom. A tanárság nem szorította ki a papságot, viszont egy kicsit átszínezte. Mi, piaristák, akik egy csomó diák előtt szoktuk meg, hogy megnyilatkozunk, másképp prédikálunk, mint az a pap, aki csak a szószékről beszél az emberekhez. Az iskolának kegyetlen nevelő ereje van, mert velünk szemben nem áhítatos lelkek ülnek. Egyfajta összeszedettségre, pontosságra szorítja az embert a tanári munka. Ilyenfajta terepen zajlott a papi tevékenységem, és ez tette nagyon érdekfeszítővé.

– *Még egyetemista korában jelentek meg versei. Mi vette rá a tanár urat, hogy ilyen formát használjon?*

– Hát a macska nyávog, a költő pedig verset ír. Ezt már Radnóti megfogalmazta.

– *Tekintett valaha úgy magára, mint költőre?*

– Igen. Az a kérdés, hogy miért hagytam abba. Inkább arra tudok válaszolni. Részben azért hagytam abba, mert valahogy kiszorult az életemből. A papsággal meg a neve-

léssel kapcsolatos feladatok annyira betöltötték az életemet, és annyira úgy éreztem, hogy tulajdonképpen azt, amit fontosnak tartok, el tudom mondani másképp is, nemcsak versben. Akkor pedig kevésbé van szükségem a versre. Ahhoz, hogy a vers megszülessék, az embernek előbb-utóbb minden mást fel kell adnia a költészetéért. Nekem valami más volt az, amiért minden mást föladtam. A szerzetestanári munka. Ebbe elvileg belefért volna a versírás is, de gyakorlatilag nem. Egyszerűen nem volt arra időm, hogy egy bizonytalan vállalkozásba belekezdjek. Hogy azon töprengjek, verset írok, és vagy lesz vers, vagy nem lesz vers. Az óráimra kellett készülnöm, vagy átgondolni a következő prédikációt, amelynek vasárnap késznek kellett lennie.

– *A lemondás megfogalmazása óta nem hiányzik a tanár úrnak az „aktív költészet”?*

– Bizonyos mértékig hiányzik, igen. Illyés Gyulának van egy elgondolkodtató mondata, hogy aki a versírást abbahagyja, az az igazmondást hagyja abba. Lehet, hogy tényleg valamilyen szintű igazmondást abbahagytam. Nem úgy, hogy helyette hazudni kezdtem, hanem hogy bizonyos dolgok elmondatlanok maradnak. Viszont az nem fenyeget, hogy öregkorban kezdjek el verset írni, mert már elszoktam ettől. Érteni értem a verset, de azt is érzem, hogy nem lehet csak úgy visszatérni hozzá, mint egy gyerekkori kedves ételéhez visszatér az ember.

– *Fiatalabb korában megengedte tanári munkája, hogy a kortárs magyar irodalomra rálásson?*

– Igen, természetesen. Amikor Rónay György meghalt, megkért engem az Új Ember arra, hogy minden héten vagy minden két héten valamit írjak. Azt vállaltam, hogy egy mai költőnek egy versét ismertetem. Ez nagyon megtetszett

nekik, s csináltuk is. Akkoriban én sok fiatal költő új verseskötetét végiglapoztam. Olyan verset kellett keresni, amelyik jó és bele is fér a lapba. Nem elemezhettem egy olyat, amelyet nem olvastak az olvasók, a versnek is meg kellett jelennie. Rövid verset kellett keresni, amelyik mégis olyan, hogy megérdemli, hogy egy rövid elemzést írjak róla.

– *Minden költőnek voltak-vannak eszményei. Tanár úr, amikor verset írt, akkor kiket érzett mestereinek, eszményképeinek, akik vezették, segítették az írásban?*

– Gimnáziumi éveimben a költészet ereje igazában nem is a magyarórákon ragadott meg először, hanem a latinórákon. Volt egy nagyon kiváló latintanárom, aki ötödikes korunkban, amikor még az egész latin nyelvtant se tudtuk, már Ovidiusnak és Catullusnak igazi költői erejét érzékeltette velünk. Azért is valószínű, hogy a hexameter izgattak, tehát egy antik hagyomány, nem annyira a horatiusi strófák, hanem egy másfajta mérték. Az iskolában még nem nagyon találkoztam Radnóti költészetével, csak gimnazista koromban. Persze éppen Rónay beszélt róla nekünk, és megszerettük. Izgalmas hexameteri voltak, de én nem olyan hexameter szerető voltam volna írni. Fazekas hexameteri foglalkoztattak, meg Vörösmartyéi. Ezek között kerestem valami olyat, amely modern is, meg antik is. Meg Vörösmartynak a szárnyalása is foglalkoztatott, s valami saját mondanivaló is kikíváncsított belőlem.

– *Hit és irodalom között lehetséges-e valamilyen kapcsolat, hatás-sal lehetnek-e egymásra?*

– Szerintem igen. Azt gondolom, hogy az irodalom minden igazán

őszinte, mély emberi rezdülésnek a kifejezésére alkalmas. Nem tudom, miért gondolják azt, hogy a hit kevésbé képes megjelenni az irodalomban, mint a szerelem vagy a hazaszeretet. Vagy bármi más alapvető emberi érzés. Nyilván baj volna, hogyha versbe szedett hitvédelem szólalna meg. Persze az sem igaz, hogy mihelyt védeni kell valamit, akkor kevésbé alkalmas arra, hogy versbe foglalják. A hazát is védeni kell, és mégis szép versek születtek a hazaszeretetről. Azt szokták mondani, a magyar nem metafizikai igényekkel bíró nép, azért nem lettek olyan „vallásos” költőink, mint mondjuk, a franciáknak vagy az angoloknak. Nem hiszem, hogy ez így van. Ady például megjelent istenes költészetével is, elég nagy személyiség volt ahhoz, hogy ne féljen semmitől. Hanem egyszerűen, hogyha őt az Isten megérintette, akkor arról is beszélt. Lehet látni a költészetén, hogy protestáns ihletésű, de olyan elementáris erejű, hogy a katolikusokat sem töltötte el idegenkedéssel. Sík Sándor az elsők között volt, aki Ady istenes költészetét méltatta nagy tisztelettel, együttérzéssel. József Attilának a metafizikai igényessége páratlan. Pilinszkyről kellene még beszélni, de hiszen őt mindenki ismeri.

– *Mivel foglalkozik most, gondolkodik itt az írásra. A feladatok találják-e meg inkább, vagy a tanár úr találja meg őket?*

– Inkább a feladatok találnak meg engem. Egész életemben amolyan szétszóródott figyelmű ember voltam. Tanárként mindennel kellett foglalkoznom, azt a költőt kellett szeretnem, akit éppen tanítok. Nem merültem el egy-egy korszak kutatásában, mint mások tehették,

inkább sok mindennel foglalkoztam egyszerre. Persze van, amikor egy könyv vagy probléma kapcsán szeretnék megírni ezt-azt. Nem a vita kedvéért, hanem inkább azért, mert talán félreértéseket, tájékoztatlanságokat igazíthatnék helyre, azokat tisztáznám. Babits kapcsán is volna megírnivalóm, mert pályámból adódóan életművének bizonyos vonatkozására nagyobb rálátással rendelkezem, mint mások. De nemsokára nyolcvanéves leszek, és a barátaim, osztálytársaim közül többet is eltemettem. Lehet, hogy arra kellene gondolni, mi az, amit még meg tudok csinálni, amire eddig nem volt időm, de most mégis össze kellene szednem magam. Nem ezt teszem. A versírást is azért hagytam abba annak idején, mert úgy gondoltam, hogy az több időt igényelne. Van egy kedves barátom, aki orvos, és lábtörésemmel hozzá fordultam. Egy meghatározott pillanatban azt mondta, hogy vagy többet, vagy kevesebbet kell síznem. Mert már másodszor törtem el a lábam. Akkor a kevesebb sízés mellett döntöttem, mert nem tudtam többet sízni, és lemondtam arról a kevésről is. Valahogy így voltam a versírással is. Úgy éreztem, többet kellene foglalkoznom a verseimmel, hogy igazán jók legyenek. Én valahogy sohasem művekben gondolkodtam, hanem inkább mindennapos apró-cseprő dolgokban, és valójában ebből állt össze néhány kötet, amely a munkámnak valahogy a mellékterméke volt. Nem a marandóságnak vagy nem az utókor-nak készültek, hanem adott feladatok megoldására. Azt hiszem, az életem hátralevő éveiben sem lesz ez másképpen.

Csábi Domonkos

HERMANN RÓBERT
**Negyvennyolcas történetünk
 mai állásáról**

I. rész

Tíz éve annak, hogy a magyar társadalom megemlékezett az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójáról. Ebből az alkalomból mintegy 250–300 kiadvány jelent meg itthon és határainkon túl, s elmondható, hogy talán nem volt olyan történelmi évforduló az elmúlt évtizedekben, amelynek ilyen gazdag lett volna a szakmai hozadéka. Tíz évvel ezelőtt e kiadványok jelentős részét két részben röviden ismertettem e folyóirat hasábjain (*A 150. évforduló termése – új kiadványok az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc történetéről. I. rész. Magyar Napló, 1999/7. 42–55.; II. rész 2000/1–3. 103–109.*) Miután az azóta eltelt egy évtizedben több olyan emlékévként is volt, amelynek „hőse” (Kossuth, Deák, Batthyány) szorosan kötődik a „nagy év” történetéhez, s miután félig-meddig spontán módon a 160. évfordulón is kiemelten emlékeztünk meg a magyar történelem e másfél évről, talán nem haszontalan vállalkozás, ha rövid szemlét tartunk az azóta megjelent történeti (és részben szép-)irodalmi termés felett.

Közismert tény, hogy a magyar évfordulós megemlékezések többségét az a szó jellemzi, amit Kossuth az újkori magyar történelem vezérmotívumának tartott: „Késő”. Tudniillik, ellentétben más, szerencsésebb mentalitású országokkal, nálunk a politikai s azon belül a művelődéspolitikai vezetés mindig későn ébred rá arra, hogy „Hopp, X-nek, Z-nek, a fiberracsni kerékfelogó feltalálásának jövőre kerek évfordulója van.” A Lajtán túl az osztrák sógorok ezt másképp csinálják, ők általában két-három-négy évvel korábban kezdik a tervezést, így aztán évfordulós kiállításuk időben nyitnak, katalógusaik a nyitásra megjelennek, s a honlapok tervezését nem az évforduló hivatalos nyitása után kezdik meg. (Rossz viccel élve, az osztrák Mozart- és a magyar Haydn-emlékék között zongorázni lehetett a különbséget, pedig az itthoni Haydn-emlékék még a jól sikerültek közé tartozott.) A 150. évfordulón – az előkészítők dicséretére legyen mondva – mintha nálunk is sikerült volna „felzárkózni” a cislajtán régióhoz, a későbbi évfordulóknál aztán ismét hoztuk a magyar tempót; mintha csak a forradalom emblematikus alakja által megénekelte Pató Pál úr által hangoztatott „Ej, ráérünk arra még” lenne jelmondatunk.

A 150. évfordulóra tervezett kiadványok egy része így sem 1998-ban vagy 1999-ben látott napvilágot. De, hál’Istennek, végül megjelentek. Ezzel magyarázható,

hogy a 2000–2001-es könyvtermés olyan gazdagra sikerült. És a Kossuth-, Deák- és Batthyány-évfordulóknak köszönhetően ez a folyamat kitartott. A politika és magas tudományosság által elfelejtett Széchenyi-emlékévként hozadékaival kapcsolatban már kevesebb illúzióink lehet; máris megjelent az első munka, amelyben Széchenyit ismét meggyilkolják...

Az alábbi ismertetésben csak olyan munkákról szólok, amelyeket kézbe is vettem. Ugyanakkor – terjedelmi okokból – nem – vagy csak kivételes esetekben – foglalkozom a tematikus emlékszámokkal, múzeumi vagy levéltári évkönyvekkel.

Az ismertető írása közben szembesültem azzal a ténnyel, hogy az elmúlt tíz év termése mennyiségében nagyjából azonos volt magával az évfordulóéval (az akkor nem ismertett munkákkal együtt pedig vagy másfélszer akkora). Így egyetlen részben nehéz lett volna összefoglalót írni róluk. Ezért két részben ismertetem a megjelent műveket. Az első részben – szándékaim szerint – valamennyi okmányközlésről, forráskiadványról, emlékiratról, naplóról, adattárról és életrajzgyűjteményről, a többi műfajnál pedig elsősorban az 1998–1999-ben megjelent kötetekről és füzetekről szólok.

Megjegyzem, hogy nem az érdeklődés hiánya vagy a lustaság magyarázza a tízéves „késést”, hanem a magyar könyvkereskedelem és könyvterjesztés egyre abnormálisabb helyzete: nem a fővárosban és nem nagy kiadónál megjelent köteteket szinte lehetetlen a nagyobb könyvesboltokban beszerezni. (Debrecenben vagy Miskolcon kiadott munkák fővárosi megvásárlása csaknem a reménytelennel határos.) Jómagam vagy közvetlenül a kiadótól szereztem meg a hiányzó munkákat, több esetben viszont valamelyik antikváriumban sikerült rájuk bukkanom. A határon túl megjelent magyar kiadványok beszerzésére pedig a Könyvfesztiválon vagy az Ünnepi Könyvhéten kívül alig van lehetőség, hiszen az ilyen kiadványokat forgalmazó könyvesboltok (nincs belőlük túl sok) sorra húzzák le a rolót.

Okmányközlések, vegyes műfajú forráskiadványok

Némileg megkésített évfordulós kiadványként látott napvilágot *A rendszerváltás folyamata az 1848–49-i forradalom és szabadságharc első hónapjaiban* című dokumentumgyűjtemény, amelyet Jároli József szerkesztett. A kötet 12, részint kronologikus, részint tematikus fejezetcím alatt zömmel az 1848. március eleje s augusztus vége közötti időszakból válogat, de a jobb tájékozódás érdekében elsőként az 1847. június 7-i Ellenzéki Nyilatkozat szövegét közli, s a források között

1848. decemberi és 1849. februári iratokat is találunk. A kronologikus fejezetek a márciusi forradalom előzményeivel indulnak, s a Batthyány-kormány ténykedésének kezdetével zárulnak. A tematikus fejezetek között az 1848-as törvények meghozatalára és visszahangjára, a népképviselői országgyűlési választásokra, a magyar–horvát konfliktusra, a zsidóellenes zavargásokra, a parasztmozgalmakra, a nemzetőrség szervezésére, az egyházak szerepére, a közigazgatás és bíraskodás átszervezésére, végül a céhekre vonatkozó iratokat olvashatunk. Sajnálatos módon kimaradt az erdélyi unió kérdése, hiányzik a szlovák, szerb és román mozgalmakra vonatkozó iratanyag, s igazából érthetetlen, hogy a kötet miért csak a jelenlegi országhatáron belüli törvényhatóságok anyagából válogatott, amikor a Magyar Országos Levéltárban százával található a felvidéki, délvidéki, erdélyi és partiumi megyék, kerületek és székek által beküldött jelentések. A *Tizenkét pont* szövegét több iratban is közli, s véleményünk szerint a már többször megjelent minisztertanácsi jegyzőkönyvek helyett is lehetett volna más dokumentumokat felvenni.

1848–1849 iránt a szomszéd országokban is meglehetősen nagy érdeklődés mutatkozik, hiszen a román, szlovák, horvát, szerb nemzeté válás, illetve nemzeti egységmozgalom egyik legfontosabb időszaka volt ez náluk is. A kommunista diktatúra idején indult az a 8. kötetnél járó dokumentumkiadás, amely az erdélyi 1848 forrásait van hivatva közreadni. A dolog természetéből következően a források jelentős része magyar nyelvű s a Magyar Országos Levéltárban található. Miután ezek a források nem mindig tükrözték azt a képet, amelyet a kötetek „állami megrendelői” látni és láttatni akartak, az egyébként nem túl papírtakarékos (a magyar és német okmányokat román fordításban is közlő) kiadványokból a koncepcióba nem illő dokumentumokat kihagyták. Az így fennmaradó anyagból állított össze *Documenta neglecta* főcímmel egy, összesen 204 iratot tartalmazó kötetet az 1848. március 4 – 1848. június 26. közötti időszakból Benkő Samu. Bevezető tanulmánya röviden beszámol a román kötetek munkálatairól, s úgy véli, az itt közölt dokumentumok is bizonyítják: nem volt törvényszerű magyarok és románok tragikus szembekerülése 1848 folyamán.

Az 1848–1849-es forráskiadás egyik legfontosabb darabja Katona Tamás *Az aradi vértanúk* című munkája, amely immáron 4. kiadásban jelent meg. A kötet közli a tizenöt aradi vértanú teljes peranyagát, börtönből írott leveleiket, illetve hármójuk, Leiningen-Westerburg Károly és Schweidel József tábornok, valamint Lázár Vilmos ezredes naplóit, illetve visszaemlékezését. A per-

anyagokat a fegyverletételre, a fogságra és a perre vonatkozó fontosabb osztrák dokumentumok magyar fordításai egészítik ki, valamint olvashatjuk a vértanúk sírjainak feltárásáról szóló újságcikkeket is. Az anyag Poeltenberg Ernő néhány levelével, Schweidel József végrendeletével és kivégzése előtt tett nyilatkozatával, valamint Pongrácz István honvéd ezredes visszaemlékezésének részletével bővült a korábbi kiadásokhoz képest.

A budapesti Hadtörténelmi Levéltár és a bécsi Kriegsarchiv közös magyar–osztrák kiadványaként látott napvilágot Christoph Tepperberg és Szijj Jolán szerkesztésében, Thomas Kletečka és e sorok írója válogatásában, Elisabeth Gmoser és Lenkefi Ferenc közreműködésével a *Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49* című kötet, amely 384, eddig nagyobbreszt kiadatlan dokumentumot tartalmaz a szabadságharc hadtörténetéről, 1848 júniusától 1849 októberéig. A munka érdekessége, hogy – amennyiben ez lehetséges volt – egy-egy eseményről mindkét fél hadijelentéseit közli (amelyek igen ritkán találkoznak). A kötethez tekintélyes előszó, a magyar és a német nyelvű szakirodalom válogatott jegyzéke, név-, helynév-, alakulat- és tárgymutató tartozik.

A szabadságharc hadtörténetére vonatkozó források kiadásában nagyszabású munkába kezdett Hajagos József és Dér Dezső. A felső-magyarországi, felsőtiszai, majd I. hadtest a honvédsereg talán legjobban dokumentált magasabb egysége. A hadtest történetére vonatkozó források közül eddig két kötetet jelentettek meg, az első a hadtest 1848. november–decemberi megszervezésétől az 1849. január 4-i kassai vereségig terjedő időszakból közöl 416, nagyobbreszt a Magyar Országos Levéltár, a Hadtörténelmi Levéltár, a Heves Megyei Levéltár és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár anyagából származó iratot. A második kötet sajtó alá rendezésében jelen sorok írója is részt vett. Ez utóbbi kötet az 1849. január 4. és február 2. közötti időszakból közöl 615 dokumentumot. A magyar és német nyelvű iratokból jól nyomon követhető, hogy milyen ellátási, fegyelmi, felszerelési problémákkal küzdött a katonai és a politikai vezetés, de az is kiderül, hogy néhány hónap leforgása alatt a frissen felállított alakulatok jelentős része a harcmezőn megállta a helyét a több éves rutinnal rendelkező cs. kir. alakulatokkal szemben.

Csikány Tamás *A cibakházi híd 1849* címmel jelentette meg a cibakházi híderő 1849. január–márciusában folytatott harcok katonai irataiból készült válogatását. A kötet érdekessége, hogy nem csupán korabeli iratokat közöl a két cibakházi ütközetről, illetve a honvédsereg

1849. márciusi, a térségben lezajlott ellentámadási kísérletéről, hanem közreadja az osztrák ezredtörténetek vonatkozó részeit, valamint gazdag válogatást közül az eseményekre vonatkozó magyar emlékirat-irodalomból is. (Vetter Antal emlékiratának itt olvasható részlete kapcsán pedig óhatatlanul felvetődik a kérdés: mikor olvashatjuk teljes terjedelmében ezt a munkát is?)

Az aradi 1848–1849-es

Ereklyemúzeumban, illetve budapesti családi gyűjteményekben található dokumentumokból válogat Dinyés László képzőművész kötete. A legérdekesebb talán Lázár Vilmos honvéd (al)ezredes, aradi vértanú és felesége családi levelezésének közlése, de rendkívül izgalmasak egy besorozott honvéd levelei, az aradi várban rabosko-

dó tanító naplójegyzetei vagy a neoabszolútizmus időszakában Budapesten működő titkos kémek listája.

A szabadságharc két kulcsszereplőjének, Kossuth Lajosnak és Görgei Artúrnak az 1848–1849. évi levelezését jómagam adtam közre. A kötet összesen 362 irat közlését tartalmazza. A Kossuth-levelek nagy részét már Barta István közzétette a *Kossuth Lajos összes munkái* XIII–XV. köteteiben, a Görgei-levelek mintegy fele pedig itt jelent meg először önálló kötetben.

A Kossuth-évfordulóra jelent meg egy vaskos kötet a pénzügyminisztérium támogatásával Kossuth gazdasági írásából a Magyar Közgazdasági Klasszikusok című sorozatban, tárgymutatóval, irodalomjegyzékkel és iratreprodukciókból álló, gazdag, jó minőségű illusztrációs anyaggal. Kritika legfeljebb csak azért érheti az összeállítókat, mert Kossuth 1859 utáni írásait a *Kossuth Lajos iratai* megbízhatatlan szövegközlései alapján adták közre. (Bár ebben nem állnak egyedül az elmúlt évek Kossuth-kiadásaiban.)

Kossuthnak az 1841. évi Pesti Hírlap egyes cikkeihez írott szerkesztői jegyzeteit adták ki Fazekas Csaba szerkesztésében a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara 2003. évi Kossuth-szemináriumának hallgatói.

Miután a Kossuth-életmű összkidítása több mint húsz éve szünetel, s az 1840–1847 közötti évekre tervezett három (VIII–IX–X.) kötet megjelenésére talán Kossuth születésének 250. évfordulójára reménykedhetünk (akkor leszek 89 éves, ha megérem), örülnünk kell min-

den, az említett időszakból újonnan kiadott forrásnak. Ilyen kiadvány a csongrádi Tari László Múzeumban őrzött kilenc, 1845–1846-ban írott Kossuth-levelet fényképmásolatban és betűhív átiratban közléte Szücs Judit által szerkesztett kötet. A leveleket Kossuth Csongrád városának a település örökvláságával kapcsolatban írta. A kötetet Erdélyi Péternek e témában írt,

valamint Szathmári Istvánnak Kossuth nyelvét és stílusát a levelek alapján elemző tanulmánya egészíti ki. Ebbe a sorba tartozik *Kossuth Lajos és a vukovár–fiumei vasút* című, a Közlekedési Múzeum által kiadott kötet, amely Kossuth Lajos 1846–1848 között Franz Kreuter bajor vasútépítő mérnökkel folytatott levelezésének német eredetijét

és magyar fordítását tartalmazza, Eperjesi László és Krámlí Mihály bevezető tanulmányával.

A budapesti Hadtörténelmi Levéltárban és Hadtörténelmi Múzeumban őrzött Kossuth-iratokat teszi közzé a Solymosi József által szerkesztett „*Barátja, Kossuth*” című kötet. Ebben mintegy 40 olyan, 1848 februárja és 1849 augusztusa között keletkezett Kossuth-levél, -irat vagy az Országos Honvédelmi Bizottmány, illetve a Kormányzóelnökség által kiadott rendelkezés található, amelyek valamilyen oknál fogva kimaradtak a *Kossuth Lajos összes munkái* 1848–1849-es köteteiből. Igen érdekesek az emigrációs levelek, így az Asbóth Sándorhoz, nemeskéri Kiss Miklóshoz vagy Figyelmessy Fülöphöz írott hivatalos utasítások, illetve köztörténelmi érdekességű magánlevelek.

Kossuth úgy vélte, hogy az újabb szabadságharc esetén önmagának kellene ellátnia a magyar hadsereg fővezéri teendőit is, hiszen a vereség okát éppen az egységes katonai vezetés hiányában látta. Törökországi emigrációjában katonai elméleti órákat vett az emigráns katonák egy részétől, s az 1860-as évekig a rendelkezésére álló hadtudományi munkák alapján 19 különböző katonai elméleti jellegű, hosszabb-rövidebb munkát írt. Ezek nagyobb részt a magyar szabadságharcból vett példák alapján világítják meg a stratégia és taktika egyes kérdéseit. Munkáiban az elméleti művekben nem túl gazdag magyar hadtudományi irodalom kiemelkedő, noha eredeti gondolatokban természetesen nem bővelkedő darabjait tisztel-

Görgei megvédi a haldokló Hentzi tábornokot a honvédek haragjától

1849. május 21-én (fametszet)

hetjük. Ezek egyikét, talán a legfontosabbat, a *Hadvisélet és csatatan elemeit*, valamint Kossuth tábori vezérkari utasítását, hadtudományi aforizmáit és „csatatani” máximáit adta ki a XIX. századi magyar hadtudományi gondolkodás talán legjobb ismerője, Ács Tibor.

Kossuth egész pályafutásának fontosabb írásait és beszédeit közli Pajkossy Gábor válogatása, amely *Nemzeti újjászületés* címmel jelent meg. A kötet külön érdekessége, hogy a Dunai Konföderáció tervezetének hiteles fordítása itt olvasható először, pontosabban másodsor, hiszen a kötet alapjául Pajkossy egy korábbi, 1998-ban a Magyar Szabadelvűek című sorozatban megjelent kötete szolgált.

A Kossuth évforduló egyik leghasznosabb kiadványa Oláh Tamás *Kossuth Lajos és Zemplén vármegye* című forráskiadványa, amely a korábban Barta István, Kállay István és Hőgye István által feltárt s részben közzé is tett iratokon kívül újabbakkal gyarapította eddigi ismereteinket, többek között Kossuth annyit emlegetett zempléni „sikkasztási” ügyéről is. A Ceglédi Színes Füzetek 8. darabjaként „*A nemzet csak jogost akarjon...*” címmel adta ki Kossuth Bobory Károly országgyűlési képviselőhöz intézett levelét Reznák Erzsébet.

A Deák-évforduló alkalmából az Osiris Kiadó a *Millenniumi Magyar Történelem* című sorozat Politikai Gondolkodók című alsorozatában egy kétkötetes válogatást jelentetett meg Deák politikai írásaiból és beszédeiből. Az 1825–1849. közötti időszakot felölelő I. kötet anyagát Molnár András, a II., az 1850–1873 közötti időszakra vonatkozó részt Deák Ágnes rendezte sajtó alá. Kónyi Manó és Váczy Péter nem túl megbízható közlései után végre az eredeti szövegeket kaphatja kézhez az olvasó. (És reménykedik abban, hogy előbb-utóbb egy megbízható Deák-összkiadás is elkészül majd.)

Ennek legkomolyabb „előmunkálatait” a válogatás I. kötetét szerkesztő Molnár András végezte (és végzi folyamatosan). Még 2000-ben tette közzé „*Javítva változtatni*” címmel a Zalai Gyűjtemény sorozatában Zala megyének a rendszeres bizottsági munkálatokkal kapcsolatos 1832. évi reformjavaslatait, amelyekről ő derítette ki, hogy tekintélyes részük Deák munkája; azaz a több száz oldalas nyomtatott összeállítás Deák első önálló munkájának tekinthető. Részben Deáktól származó vagy az ő hatására született szövegeket tartalmaz a Deák-évfordulóra megjelent, szintén Molnár András által sajtó alá rendezett *Tekintetes Karok és Rendek!* című kötet, amely Zala megye 1825–1848 közötti országgyűlési válogatott követutasításait és követjelentéseit tartalmazza.

A Magyar Országos Levéltár kiadásában, Katona Csaba sajtó alá rendezésében látott napvilágot a *Száz levél Deák*

Ferenctől 1850–1875 című kötet. A Deákhoz írott levelek többségét élete alkonyán maga Deák semmisítette meg, az általa írott levelekből viszont sok száz maradt fenn. (Elég, ha arra gondolunk, hogy csak a Vörösmarty-árvák ügyében több száz levelet írt.) Sajnálatos módon ezeknek máig nincs összegyűjtött kiadásuk, amit nyilván az is nehezít, hogy az antikvárium árveréseken évről évre előkerül egy-két újabb levél.

A kiváló 1848–1849-es kormánybiztos, a második független kormány közmunka- és közlekedésügyi minisztere, Csány László 1817–1848 között keletkezett reformkori iratait a Zalai Gyűjtemény 66. köteteként Molnár András adta közre. Az iratanyag pusztulását mutatja, hogy Csány harmincéves iratanyaga (ide értve a hozzá intézett fontosabb leveleket is) összesen egy (noha tekintélyes) kötetre rüg; ugyanakkor Csány 1848–1849. évi iratainak (közte több száz sajátkezű levelének és utasításának) válogatott kiadásából ugyanebben a sorozatban tíz évvel korábban két hasonló terjedelmű kötet jelent meg. Molnár András kötete azért nagyon fontos, mert míg a reformkor nagyjainak irathagyatéka többé-kevésbé nyomtatásban is hozzáférhető, addig a második vonalba tartozó politikusok közül Csány az első, akinek az életművéből egy a teljességre törekvő kiadás megjelent. Márpedig Wesselényi, Kölcsey Kossuth, Deák erőfeszítései hiábavalók lettek volna (sok esetben így is azok voltak), ha nem álltak volna mögöttük azok a köznemesi tömegek, amelyeknek egyik jellegzetes (és egyik legrokonszenvesebb) képviselője maga Csány volt.

Szintén a teljesség igényével adta közre Kemény Zsigmond levelezését a fiatal irodalomtörténész, Somogyi Gréta (ez volt egyébként a PhD értekezése is). Kemény levelezésének is meglehetősen mostoha sors jutott, 1944–1945-ben az újabb erdélyi impériumváltáskor hagyatékának jelentős része megsemmisült. Gyakorlatilag csak a Wesselényivel folytatott levélváltása maradt fenn csonkítatlanul. Holott Kemény ropant fontos szerepet játszott mind az erdélyi, mind – 1847-től – a magyarországi reformmozgalmakban, majd 1848–1849-ben hírlapszerkesztőként és képviselőként is a politikai elithez tartozott. A kötet sajtó alá rendezésében Pintér Borbála vett részt.

A hazai sajtótörténet egyik legfontosabb periódusa kétségkívül a forradalom és szabadságharc időszaka. A cenzúra bilincseitől megszabadult hazai sajtó hihetetlen mennyiségi és minőségi növekedést produkált. E lapok többsége azonban legfeljebb a budapesti nagyobb könyvtárakban férhető hozzá. Ezért is igen hasznos vállalkozás, hogy 2001-ben a Kernstok Károly Művészeti Alapítvány, a KT Kiadó és az Országos Széchényi Könyvtár közös

reprint kiadásában hozzáférhetővé vált két lap teljes anyaga. A Komáromi Értesítő 1849 januárjától július közepéig, a Komáromi Lapok 1849 júliusától október elejéig egyszerre volt a hol ostromzár alatt lévő, hol felszabadított Komárom (és környéke) regionális lapja és a várparancsnokság hivatalos rendeleteinek közzevetője. Az Értesítő volt 1849 áprilisáig a Dunántúlon és a Felvidéken megjelenő egyetlen, a sajtószabadság szellemében működő lap, s ugyanezt mondhatjuk el az 1849 júliusában meginduló Komáromi Lapokról is. Bizonyára nem lenne haszontalan vállalkozás, ha az egyes önkormányzatok vagy önkormányzati levéltárak, múzeumok a saját régiójukhoz köthető 1848–1849-es lapokat hasonló módon megjelentetnék.

A szabadságharc forrásainak kiadásában az egyik legérzékenyebb hiány és adósság a diplomáciai okmányok tekintetben mutatkozik. Holott az önálló, majd független Magyarország fennmaradási esélyeinek vizsgálatában ezek egyáltalán nem mellőzhetők. Ezért is roppant érdekes *A magyar kérdés* címmel megjelent, az 1848–1868 közötti bécsi spanyol követjelentésekből válogató, Anderle Ádám által összeállított és szerkesztett kötet. 1848-ból összesen három iratot közöl a spanyol–osztrák diplomáciai kapcsolatfelvételtől. A szabadságharc időszakát az 1849. március vége–szeptember vége közötti időszakból 15 jelentés mutatja be, noha a részletes tartalomjegyzékben kivonatossan szerepel további három, 1848 októberé és 1849 februárja közötti jelentés is.

A Poroszországhoz tartozó Vesztfália egyik városa, Iserlohn 1848. október 25. és 1849. december 11. közötti sajtójából 55, a magyarországi eseményekről szóló cikk fordítását közli Galambos Sándor kötete. Noha a híradások többsége a bécsi hivatalos tudósításokon alapul, találunk itt érdekes életrajzi vázlatot Bemről, Pulszky Ferencről, Görgeiről; több folytatásban megjelent cikksorozatot az 1848 júliusa utáni magyar eseményekről, a magyar hadseregről; s néhány fiktívnek tűnő levelet a magyar eseményekről. Mivel eleddig a külföldi (angol, francia, belga, dán, portugál) sajtó magyar vonatkozású tudósításaiból nagyjából csak szaktanulmányokból- és -monográfiákból (H. Haraszi Éva, Kovács Endre, Erdődy Gábor, Raáb Renáta, Semsey Viktória munkái), valamint (az elmúlt negyven év pozitív hozadékaként) a Marx–Engels-összkiadásnak a *Neue Rheinische Zeitung* cikkeit közlő kötetéből tájékozódhattunk, csak reménykedhetünk, hogy hasonló cikkgyűjtemények előbb-utóbb más országok lapjaiból is megjelennek.

A magyar szabadságharcra vonatkozó hazai német nyelvű szövegekből, kiáltványokból, újságcikkekből, költeményekből ad igen érdekes válogatást F. Balogh

András és Tarnói László kötete, „*Ihr Männer auf, Jetzt ruft die Zeit*”, amelyhez Rózsa Mária írt bevezetőt és utószót. Kritika legfeljebb annyiban érheti a szerkesztőket, hogy a meglehetősen szellősen tördelt kiadványban időnként kivonatossan közlik a szövegeket, s a nyilvánvalóan fiktív szövegeknél (pl. Kossuth kápolnai imája, 279.; Dembiński 1849. április 7-én Gödöllőről írott hadijelentése, 280–281.) legalább jelezni illett volna, hogy nem hiteles dokumentumai a kornak.

Az Osiris Tankönyvek sorozatában, Pajkossy Gábor szerkesztésében jelent meg a *Magyarország története a 19. században* című szöveggyűjtemény. Bőséges válogatást olvashatunk a reformkori törvényekből, 1848–1849-ből pedig 28 tételszám alatt Kossuth felirati beszédétől a szegedi országgyűlésen a nemzetiségekről és a zsidók emancipációjáról hozott törvényekig e másfél év legfontosabbnak ítélt dokumentumait közli a kötet. (Kritikaként legfeljebb annyit jegyeznénk meg, hogy egyetlen katonai vonatkozású szöveget sem találunk a válogatásban, holott pl. az 1848. augusztusi, nem szentesített, de életbe léptetett, a magyar hadseregről szóló törvény kétségkívül belefért volna a válogatásba.)

Nem csupán irodalom-, hanem mentalitás és köztörténeti szempontból is figyelmet érdemel a Majthényi Annának, Madách Imre édesanyjának 1828–1870 közötti levelezését közreadó kötet, amely Andor Csaba szerkesztésében, bevezetőjével és kommentárjaival a Madách Könyvtár új folyamának 18. köteteként látott napvilágot. 1848–1849-ből összesen tíz levelet találunk a kötetben, s feltűnően hiányoznak az 1849 januárja utáni levelek.

A budai Tánicsics Mihály Gimnázium, majd ennek jogutódja, a Budai Középiskola immáron 1984 óta évente jelentet meg egy-egy 80–100 oldalas füzetet a XIX–XX. századi magyar progresszió alakjainak munkáiból a Tánicsics-sorozatban, különös tekintettel a (volt) névadó, Tánicsics Mihály munkáira. A 14. füzet Samarjay Károly válogatott verseit, a 16. füzet Vasvári Pál két kiadatlan írását tartalmazza, a 17. füzet Tánicsics *Gyásznapok emléke levelekben, melyeket feleségének írt Tánicsics Mihály* című művét, a 22. füzet szintén az ő tollából a *Királyista és republikánus (Beszélgetések)* című munkát a 21. füzet pedig egy több mint 300 oldalas, igen jól jegyzetelt válogatást Tánicsics leghíresebb lapjának, a *Munkások Újságának* a cikkeiből. A 23. füzet a szabadságharcban honvédként szolgáló, majd a cs. kir. hadseregbe besorozott Bozzai Pál munkáiból közöl válogatást, *Megagg az ember* címmel. Ennek külön érdekessége, hogy közli Bozzainak a cs. kir. hadseregben teljesített szolgálata idején Lévy Józsefhez írott leveleit. A 24. füzet pedig

a szabadságharc „megverselőjének”, a *Ponyvára került aranytrombita* című verses krónika szerzőjének, Sárosi Gyulának a verseiből ad közre válogatást. Említsük meg a füzetek-kötetek szerkesztőit is: Marton Jenőné, Kovács Andrásné, Simor András, Szentgáli Zsolt. Némi túlzással mondhatjuk, ha minden Kossuth, Petőfi, Táncsics, Széchenyi, Deák stb. nevét viselő középiskola ilyen módon ápolná névadója emlékét, a korszakkal foglalkozó történészeknek és irodalomtörténészeknek felkopna az álluk. A Táncsics-sorozatban még 1986-ban megjelent kötet után Simor András tett közzé újabb válogatást Medgyes Lajosnak, Petőfi kortársának, a református pap-költőnek *Eredeti egyházi beszédek* című prédikációgyűjteményéből az Eötvös Klasszikusok 17. köteteként.

Batthyány Kázmér gróf, a főrendi ellenzék tagja, a Végegylet elnöke, Baranya megye főispánja és kormánybiztosa, 1849 februárjától a Délvidék teljhatalmú országos biztosa, majd a Szemere-kormány külügyminisztere – mint az tisztségeinek felsorolásából is kiderül – egyike volt a forradalom és szabadságharc legfontosabb szereplőinek. Tevékenységének legavatottabb kutatója, Füzes Miklós válogatta azt a kötetet, amely Batthyány közéleti tevékenységének 163 dokumentumát tartalmazza. A kötet közel fele, 70 dokumentum az 1848–1849-es eseményekhez, a Dráva-vonal szervezéséhez, a horvát invázió visszaveréséhez, Eszék biztosításának és ostromának történetéhez, a délvidéki eseményekhez, illetve a külügyminisztérium tevékenységéhez kapcsolódik, de nagyon fontosak a törökországi emigráció vagy a Batthyány Kázmér ellen indított felségárusítási per történetét tükröző iratok is.

Címével ellentétben nem csupán a reformkor, hanem 1848–1849 magyarországi zsidó történetéről tartalmaz fontos forrásokat Kőbányai János *Zsidó reformkor* című kötete, amely Múlt és Jövő Kiadó 1848–1849-es könyvsorozatának „záró” darabja volt. Ma már hozzáférhetetlen röpiratok, hírlapi cikkek, prédikációk szövegeit kapja az olvasó, olyan szerzők tollából, mint Bloch Móric, Löw Lipót, Schwab Löw, Diósy Márton, Einhorn Ignác vagy Szegfy Móric.

Dobos Károly szerkesztésében a Klauzál Gábor Társaság jelentetett meg rövid válogatást Klauzál Gábor országgyűlési követjelentéseiből, beszédeiből, valamint a róla szóló megemlékezésekből.

A magyarországi liberális arisztokrácia egyik legszínesebb egyéniségének, Károlyi István grófnak, „a hallgatólag mágnásnak” az életéről tartalmaz 391 tételben okmányokat, napló- és emlékiratrészleteket, újsághíreket, anekdotákat Buda Attila irodalomtörténész forrásgyűjteménye. A „negyvennyolcológusok” számára

az igazi érdekességet a 16. (Károlyi) huszárezred szerveztörténetére, illetve a Károlyira emiatt kirótt börtönbüntetés történetére vonatkozó dokumentumok jelentik.

A szabadságharc északkelet-magyarországi eseményeinek kutatásához nélkülözhetetlen kézikönyv a kitűnő kárpátaljai történész-levéltáros, Csató György *Szabadságharc a végeken. Anno 1848–1849* című munkája. A kötet első része a forradalom és szabadságharc történetére vonatkozó fontosabb kárpátaljai (Ung, Bereg és Ugocsa megyei) levéltári állagok rövid ismertetését tartalmazza. A második rész válogatást ad részint ebből az iratanyagból, részint pedig a helyi sajtóban megjelent visszaemlékezésekből és okmányokból. Végül az utolsó fejezet az 1877–1893 között ebből a térségből Kossuthhoz intézett tisztelgő iratokból, levelekből válogat.

Emlékiratok, naplók

Hunkár Antalnak, Veszprém megye egyik követének, 1848–1849-es főispánjának és kormánybiztosának, illetve az 1849 januárjában a Délvidékre küldött kormánybiztosnak az emlékiratait több folytatásban a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain Lukinich Imre adta ki. Hudi József levéltáros-történész kötetében nemcsak ezt az emlékiratot jelentette meg, hanem kiegészítette ezt 122 Hunkár életpályájára és tevékenységére vonatkozó, nagyjából a Veszprém Megyei Levéltárban található dokumentum közlésével. (Ezek több mint egyharmada 1848–1849-es irat.) Hudi József bevezető tanulmányában összefoglalja Hunkár pályafutásának főbb mozzanatait. Hiányérzetünk talán csak az országos anyag mellőzése miatt lehet, hiszen a Magyar Országos Levéltárban Hunkárnak tucatnyi sajtókezű jelentése található ebből az időszakból.

Szemere Bertalannak, az első független felelős magyar kormány belügyminiszterének, a második kormány miniszterelnökének és belügyminiszterének emigrációs naplója 1849. augusztus 24-én, Orsován kezdődik, s 1862. január végén fejeződik be. A napló először 1869-ben jelent meg, kézírata eltűnt. Újrakiadása a Szemere-életmű egyik legszorgalmasabb feltárójának, Albert Gábornak az érdeme. A kötetet annotált névmutató és gazdag jegyzetanyag egészíti ki. Bízást mondhatjuk, hogy a kötet a Kossuth-(ellenes)-emigráció történetének egyik legfontosabb forrása; ugyanakkor rengeteg adalékot tartalmaz az 1848–1849-es eseményekre is.

A magyar reformkor, a forradalom és szabadságharc jelentős és jelentéktelen kisebbrészt magyarországi, nagyjából erdélyi szereplőiről a szabadságharc utáni internálás alatt írt hosszabb-rövidebb, összesen 241

portrét Pálffy János, 1848–1849-ben Udvarhelyszék egyik képviselője, pénzügyminisztériumi al-államtitkár, az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja. Ezek nagyobb részét 1939-ben az Erdélyi Szépművés Céh sorozatában két kiadásban megjelentette Szabó T. Attila, de a jelentéktelenebbnek ítélt portrékat terjedelmi okból elhagyta; illetve, az erdélyi megjelenés miatt a románokra tett megjegyzések egy részét is el kellett hagynia. A 160. évfordulóra Benkő Samu a kihagyott portrékkal és részekkel kiegészítve jelentette meg a teljes munkát, Szabó T. Attila eredeti utószavával. A munka kétségkívül a forradalom és szabadságharc történetének egyik legfontosabb elbeszélő forrása, amely a szerző jól értesültségének köszönhetően tucatnyi fontos adatot őrzött meg az országgyűlés, az Országos Honvédelmi Bizottmány történetéről. Pálffy kevés emberről volt jó véleménnyel; talán Batthyány Lajos az egyetlen, akiről maradéktalan nagybecsüléssel ír.

A szabadságharc politikusai közül tizenhét képviselő, kormánybiztos és hírlapíró tizenhét naplóját és visszaemlékezését jómagam adtam ki a *Szószerék és csatatér* című kötetben. A korábban hírlapi vagy folyóiratközlésekben, illetve okmánytárakban megjelent munkákon (Lónyay Menyhért naplója, Batthyány Kázmér, Kazinczy Gábor, Kovács Lajos, Ludvig János, Csengery Antal, Melczér István, Puky Miklós, Rózsafy Mátyás emlékiratai, Vay Miklós és Pázmándy Dénes igazoló irata) kívül első ízben olvashatók nyomtatásban Madarász László képviselőnek, az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjának emlékiratai és önéletrajzi jellegű levelei, Keller János székelyföldi kormánybiztos naplója, illetve Duschek Ferenc haditörvényszéki védőiratának és vallomásának magyar fordítása.

Az erdélyi hadsereg 1848. november–decemberi újjászervezője, ily módon Bem sikereinek kovácsa volt Czetz János, aki a szabadságharcban egészen a vezérőrnagyi rangig vitte (ő volt a honvédsereg legfiatalabb tábornoka). 1849 április-júniusában Bem távollétében ő volt az erdélyi hadsereg parancsnoka. Egy lovasbaleset miatt szolgálatképtelenné vált, s a nyári hadjáratban már nem vett részt. A szabadságharc leverése után sikerült kimenekülnie. 1850-ben Hamburgban egy rövid munkát jelentetett meg Bem erdélyi hadjáratáról, majd 1851-ben Klapka Györggyel közösen megírták a magyar szabadságharc 1848 ősztől 1849 májusáig terjedő történetét. A sors hosszú élettel áldotta meg, 1904-ben, 82 évesen hunyt el. A XX. század elején spanyolul mondta tollba visszaemlékezését, amelyet a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége egyik argentinai csoportja lefordított. Ezt a fordítást adta közre alapos bevezetővel és jegyzetekkel Kedves Gyula a Magyar-Örmény

Könyvtár 1. köteteként. A munka igazi érdekességét a Czetz 1848 előtti, illetve 1849 utáni életpályájára vonatkozó fejezetek jelentik; ugyanakkor az 1850–1851-es munkákban találhatóknál több a személyes vonatkozás a szabadságharc hadieseményeiről szóló részekben is.

1861-ben olasz nyelven jelent meg három olaszországi magyar emigráns, Schneider Antal, Halász Sándor és Viola Károly tollából *Gál Sándornak, a székely nemzet 1848-as 49-es hadvezérének életrajza*. A magyar szakirodalomban jószerével ismeretlen életrajzot Egyed Ákos előszavával, Csikány Tamás kísérő tanulmányával, Zágoni Zsolt fordításában és utószavával a Pallas-Akadémia Könyvkiadó jelentette meg a *Bibliotheca Transsylvanica* sorozatban, *Gál Sándor életrajza, avagy a székely ezredes, aki nem engedett 48-ból* címmel. A munka – Egyed Ákos megállapítása szerint – nagy valószínűséggel Gál írása, de mindenképpen a tőle magától származó, időnként meglehetősen túlzó adatokat tartalmaz. Legnagyobb része természetesen Gál 1848–1849-es – valóban imponáló – működésével foglalkozik, bár az ütközetleírások nem mentesek némi túlzástól. Az utolsó fejezet Gál 1849 nyara és 1861 közötti működését tekinti át.

A szabadságharc alakulatai közül arányait tekintve a legtöbb visszaemlékezés a tüzérek, majd pedig a honvéd gyalogosok köréből maradt fenn. A huszárok meglehetősen alulreprezentáltak. A kevés kivétel közé tartozik az erdélyi, nagyjából önkéntesekből szervezett 15., előbb Kossuth, majd Mátyás nevét viselő huszárezred, amelyről vagy fél tucat visszaemlékezést és naplót ismerünk. Ezek közé tartozik Imreh Sándor munkája, a *Visszaemlékezés az 1848–1849. évi szabadságharcra Erdélyben*, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található kézirat alapján Pásztai László rendezett sajtó alá. Imreh 1848 ősztől 1849 márciusáig vett részt az erdélyi harcokban, s roppant életteli és pontos leírást ad az őszi, téli és tavaszi hadjárat eseményeiről.

Székelyné Körösi Ilona rendezte sajtó alá az általa szerkesztett *Kecskemétiak a szabadságharcban* című sorozat III. köteteként Dékány Rafaelnek a 25. honvéd zászlóaljról szóló visszaemlékezését *Tizenkét hónap* címmel. Dékány közvitéztként volt a Pesten, többnyire Pest-Pilis-Solt és Bács megyei, illetve Jászkun kerületi újoncokból 1848 őszen felállított alakulat katonája. A zászlóalj 1848 októberében került a lajtai táborba, ott volt Schwechatnál, a decemberi dunántúli hadjáratot Görgei feldunai hadseregében harcolta végig. Januárban a Középponti Mozgó Sereghez, a későbbi II. hadtesthez került, harcolt Kápolnánál, Isaszegnél, a Rákos mezei ütközetekben, Buda bevételénél, majd a Vág menti és komáromi harcokban. Komáromban kapitulált, így nem sorozták be. Az eseményeket alulné-

zetből látható, jó tollú szerző munkájából megismerhetők a honvédek hétköznapijai csakúgy, mint a harcok és menetek fáradalmi.

A szabadságharc történeti irodalma meglehetősen szűkölködik az eseményekkel egy időben keletkezett naplókban, a fennmaradt diáriumok többsége pedig legfeljebb időpontokat és helyszíneket rögzít. Ezért is nagyon fontos forrás László Károly honvéd tüzér hadnagy 1848. szeptember 25-én megkezdett naplója. László a Hunyadi-szabadcsapatban kezdte katonai szolgálatát, majd októberben átjelentkezett a honvédtűzér-séghez. Ott volt Ozoránál, a muraközi és Mura-menti harcokban, a móri, szolnoki, ceglédi ütközetekben, a kápolnai csatában, a tavaszi hadjárat összecsapásaiban, Buda ostromában. Ezt követően a Délvidékre vezényelték, ott volt a szőregi és a temesvári csatákban, majd Bem kíséretében török földre menekült. Pordán Ildikó által sajtó alá rendezett naplójegyzeteinek nagyobb része a törökországi Kossuth-emigráció történetének páratlanul érdekes, fontos és megbízható krónikája. Remélhetőleg előbb utóbb angliai és amerikai naplójegyzetei is megjelenhetnek.

A szabadságharc honvéd gyalogságának egyik legvittebb alakulata volt a szabolcsi önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljából alakult 48. honvédzászlóalj. Nemcsak kitűnő egység volt, hanem a jól dokumentált zászlóalj közepé is tartozik. Az alakulat történetére vonatkozó emlékiratok közül Krasznay Péter visszaemlékezése még a 150. évfordulóra jelent meg. A Takács Péter által szerkesztett kis kötet további három szöveget ad közre: Mihálka Endre hosszabb, Borcsik Salamon rövidebb emlékiratát, illetve a szabadságharc idején elhunyt Thóbiás „Dani” töredékes naplójegyzeteit. A szövegeket Bene János, Kedves Gyula, Takács Péter és jómagam rendeztük sajtó alá. A szövegek jól kiegészítik egymást: Thóbiás Dani az 1848. szeptember–októberi eseményekről ír bővebben, Borcsik a muraközi és Mura-menti harcokról tájékoztat, Mihálka pedig a móri ütközet és a komáromi kapituláció közötti időszak részletes krónikáját írta meg, amelyet kiegészítenek a neoabszolutizmus első hónapjairól írott fejezetek.

A szabadságharc külföldi résztvevői közül jó néhányan írták meg visszaemlékezéseiket, ezek többségét azonban a magyar történészek – nyelvi okokból nemigen használják. Ezért is lehetünk különösen hálásak Pete Lászlónak, a Debrecen Tudományegyetem docensének, aki az olasz légió történetének feldolgozása után a korszakról szóló egyik legfontosabb emlékirat Gustavo Massoneri *Történelmi adalékok az 1848–49-es magyarországi függetlenségi háborúról* című munkáját lefordította, s alapos jegyzeteléssel közzétette. Massonerit a 23.

(Ceccopieri) gyalogezred katonájaként Magyarországon, Budán érte a forradalom, 1848 őszén átállt az ezred szőregi katonáiból alakított Frangepán-csapatba, ennek soraiban vett részt a schwechati csatában, a Simunich elleni expedícióban, majd Lipótvár védelmében. Az erőd kapitulációja után fogságba esett, de megszökött, s beállt az olasz légióba. Ott volt a szőregi és a temesvári csatában, majd a légió soraiban török földre menekült. Az érdekes (bár nem mindig pontos) emlékirat több korabeli forrást is közöl. A kötet külön érdekessége a 16. (Zanini) gyalogezred magyar oldalon harcoló zászlóaljainak, az olasz légió Erdélyben harcoló századainak, valamint a légió lovasságát alkotó 7. (Kress) könnyűlovas-ezredbeli századnak a hadi krónikája. A források értelmezését Pete László utószava segíti.

Az 1848–1849-es historiográfián belül az elmúlt bő egy évtizedben a hadtörténelem mellett az egyháztörténet tekintetében következett be komoly minőségi ugrás, és ennek megfelelően mennyiségi bővülés. A fiatal (érettség: 30–45 éves) egyháztörténész nemzedék tagjai újabb és újabb források közzétételével és feldolgozásával alapjaiban kérdőjelezték meg azt a képet, amely a magyar katolikus egyház s általában a magyarországi egyházak szerepéről a korábbi történeti összefoglalókban szerepelt.

E nemzedék egyik legtehetségesebb és legszorgalmasabb tagja, Zakar Péter *Egyedül Kossuth szava parancsolt...* címmel hét, az egyházi hierarchia különböző szintjén álló, eltérő politikai meggyőződésű katolikus pap feljegyzéseit tette közzé a forradalom és szabadságharc eseményeiről. A legmagasabb rangú Hám János kinevezett esztergomi érsek, az 1950–1960-as évek történeti irodalmának és publicisztikájának „elő-Mindszentyje”. Az ő, mind latin eredetiben, mind magyar fordításban közzétett emlékirataiból kiderül, hogy a püspök nem „a reakció” szálláscsinálója volt, hanem mind a magyar, mind az osztrák kormányzattal szemben védeni próbálta egyházmegyéje érdekeit. Eperjessy Ferenc a Heves és Külső-Szolnok megyei mozgósított nemzetőrség soraiban vett részt az 1848. augusztusi délvidéki harcokban, Horváth János piarista szerzetes a lévai, Piry Cirjék János ferences szerzetes az érsekújvári eseményeket örökítette meg. Koller János adonyi adminisztrátor, majd plébános tanúja volt pl. Zichy Ödön gróf kivégzésének. Lubik Imre a 38. honvédzászlóaljban szolgált, Mednyánszky Cézár báró pedig Görgei mellett volt táborigazgató, majd a hadügyminisztérium hadlelkész osztyályának vezetője. Zakar Péter bevezetője áttekinti az egyes felekezetek 1848–1849-es magatartásának és sorának főbb tendenciáit.

Szintén Zakar Péter rendezte sajtó alá Sujánszky György Euszták aradi ferences szerzetes munkáját, az aradi mino-

rita rendház 1847–1851 közötti naplóját. A napló 1847 évi, latin nyelvű bejegyzéseit eredetiben és magyar regesztával, az 1848–1851 közötti részeket teljes terjedelmükben közli. A napló Arad 1848–1849-es történetének talán legfontosabb elbeszélő forrása, amit már a XIX. századi történetírók is felismertek. Az aradi vértanúk utolsó napjára és kivégzésére vonatkozó részletét Lakatos Ottó felvette 1881-ben az Arad történetéről írott monográfiájába, s Tiszi Lajos az aradi vértanúk kivégzéséről szóló cikkeiben is bőven merített belőle. Sujánszky nem csupán az Aradon és környékén történeteket jegyezte fel, hanem az országos jelentőségű eseményekről érkezett egyéb híreket is felvette munkájába.

Székács József evangélikus püspök visszaemlékezéseit Kertész Botond rendezte sajtó alá. A püspök nagy ívben kerül ki az 1848–1849-es eseményekről, viszont külön fejezetet szentelt az 1849. október 10-én Pesten kivégzett Jeszenák János báró, Nyitra megyei főispán és kormánybiztos utolsó órái leírásának.

Bíró Sándor rétyi református lelkész, a helyi nemzetőrség szervezője és századosa, majd az erdélyi hadsereg egyik tábori lelkésze, később a 4. székely határvéd zászlóalj századosa írásait *A forradalom tribünjétől a külhoni városokig* címmel Kiss Ferenc adta közre az Erdélyi Örmény Múzeum 6. köteteként. Megtalálhatjuk itt 1848 októberében Kossuthhoz írott levelét, valamint a háromszéki önvédelmi harcról szóló emlékiratát is.

Noha 1848–1849-et – teljes joggal – polgári forradalomnak nevezzük, viszonylag keveset tudunk a „névadó” társadalmi csoport forradalom és szabadságharc alatti magatartásáról, az eseményekhez való viszonyáról. Ezt segít megvilágítani a miskolci Szűcs Sámuel naplója, amelyet a kiváló levéltáros-történész, Kilián István rendezett sajtó alá. (A naplóból korábban csak részleteket olvashattunk.) Miskolc ugyan nem volt nagy események színhelye, de a hadiszerencse változékonyságának köszönhetően szinte minden hadsereg legalább kétszer bevonult ide. Szűcs Miklós 1848 elején reumában feküdt, „mely fogfájással volt egybekötve”. Noha

nem hunyta be a szemét a magyar politikai és katonai vezetés vélt vagy tényleges hibái felett, a küzdelem jogosságát egy pillanatil sem vonta kétségbe. Megható, hogy az 1850. évi első bejegyzés arról szól, miszerint nem fogadta el a városi tanácsnokságot, „elvem lévén, abszolút kormány alatt hivatalt nem viselni.”

A pestiek mentik az osztrák sebesülteket, miközben a császári várórség bombázza a várost (Vinzenz Katzler litográfiája)

Szintén a hazai, ezúttal a budapesti polgárság 1848 előtti, alatti és utáni világába nyújtanak bepillantást Giergl Henrik üvegműves 1845–1865 közötti önéletírása, úti jegyzetei és naplói. Giergl 1848 elején Poroszországban tartózkodott, tanúja volt a berlini forradalomnak, majd május elején hazaindult Magyarországra. Hazafelé útba ejtette Prágát és a forradalmi Bécsset, s május 6-án tért haza Budapestre. A hazai eseményekről viszonylag keveset ír, viszont fővárosi lakosként kényszerű tanúja volt Buda 1849. májusi ostromának és visszafoglalásának.

A nyugat-magyarországi viszonyokba nyújt bepillantást a bécsi születésű Michael Mayr naplója. Mayr 1847-ben költözött át a Sopron

megyei Kismartonba, s itt élte át a forradalom és szabadságharc hónapjait is. A vonatkozó részeket a naplót sajtó alá rendező Gerald Schlag 1998-ban ismertette a Soproni Szemlében, s 2006-ban a burgenlandi Landesarchiv (Tartományi Levéltár) az egész, 1822–1869 közötti naplót megjelentette. A liberális érzelmű, kezdetben a magyar átalakulással rokonszenvező Mayr 1848 ősze, a bécsi forradalom leverése után egyre kritikusabban figyelte a magyar eseményeket, s láthatólag őszinte megkönnyebbüléssel fogadta a cs. kir. csapatok decemberi megjelenését.

Feichtinger Sándor esztergomi orvos 1884-ben papírra vetett önéletírásában, amelyet a kiváló Szállási Árpád orvostörténész és Gazda István tudománytörténész rendeztek sajtó alá, 1825-től tekinti át élményeit és működését „az orvosi, a tudományos fűvészeti, a nevelészet, valamint a társadalmi és politikai téren.” Feichtinger plasztikus leírást ad az 1848. tavaszi esztergomi „rendszerváltásról”. 1848 szeptemberében megnősült, októberben Kossuthal együtt a lajtai táborba ment, részt vett

a Simunich elleni expedícióban, 1849 nyarán pedig az esztergomi katonai kórház igazgatója volt. Rendkívül érdekes és szívbemarkoló, ahogy leírja, micsoda irtózatossághoz vezetett a nehézségek árán sikerült megfelelő ellátást biztosítani a sebesült vagy járványban megbetegedett katonák számára. És mindezt teljesen ingyen tette.

Egyszerre emlékirat és feldolgozás a szabadságharc egyetlen izraelita tábori lelkészének, Einhorn Ignácnak (később Horn Ede) a magyar forradalom és a zsidók viszonyáról írott, 1850-ben németül kiadott munkája, amelyet Fenyő István fordított magyarra, s ő, illetve Miskolczi Ambrus látott el értő kísérő tanulmánnyal. Manapság, amikor politikai rövidlátásból, gazember-ségből vagy butaságból fakadóan annyi számárságot olvasni a hazai „zsidókérdés” történetéről, öröm kézbe venni egy olyan munkát, amely azt mutatja, nem volt szükségszerű, hogy a hazai zsidóság asszimilációja és polgárosodása „kérdéssé” váljék.

Franciscs Károly veszprémi borbélylegény visszaemlékezéseiből 1973-ban Vörös Károly adott ki egy válogatást. Hudi József történész-levéltáros a A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai sorozatában most az 1847–1849 között teljes naplót kiadta. Franciscs naplójából megismerhetjük a reformkori Veszprém várost és megyét, s bepillantást nyerhetünk abba, hogyan látta egy egyszerű, kétkezi munkásember a forradalom és szabadságharc hétköznapjait. A publikációval az összesen 1500 kéziratos oldalnyi napló kb. egyhatoda vált hozzáférhetővé. Reménykedjünk, hogy előbb-utóbb a „maradék” öthatod is hasonlóan jól szerkesztett és jegyzetelt formában kerül az olvasó elé.

Nemes Székely János Veszprém megyei, csöglei közbirtokos 1806–1866 között vezetett naplóját ugyanebben a sorozatban szintén Hudi József szerkesztette és rendezte sajtó alá, a tőle megszokott gondossággal. A naplóból jól érzékelhető, hogy a nagy idők mennyire érintetlenül hagyták a gazdálkodás gondjaival bajlódó birtokost, aki a nemzetörségnek a horvátok elleni mozgósítását is csak azért tartotta feljegyzendőnek, mert így „sok ház maradt gazda nélkül, és mással kellett elvettetni szinte magamnak is, mert az egy fiam is odavolt velek.” A szabadságharc vereségét még csak említésre érdemesnek sem tartotta.

A magyar női emlékirat-irodalomból a nagyközön-ség jó esetben Bethlen Kata vagy a huszadik századi emlékirók, Károlyi Mihályné Andrássy Katinka, Horthy Istvánné Edelsheim-Gyulai Ilona és mások nevét ismeri. Holott 1848–1849-ről „statisztikailag” is mérhető mennyiségű emlékirat maradt fenn női szerzők (Görgei Arthurné, Brunszvik Teréz, Beck Vilma, Lebstück Mária, Vachott Sándorné, Bánffyiné Wesselényi Jozefa, Fanghné Gyujtó Izabella) tollából; jöllehet, ezeket néha

még a szakma sem ismeri. Fábri Anna és Kiss Bori szöveggyűjtésével a Kortárs Kiadó jelentette meg Kánya Emília írónő, Magyarország és a Monarchia első női lapszerkesztője emlékiratait *Réges-régi időkről* címmel. A forradalom Temesvárott érte, májusban Bécsben, majd Pesten járt, ahol találkozott Petőfivel is. Testvére, Frigyes honvéddnek állt. Augusztusban a család visszatért Temesvárra, de az erőd októberi lázadása után ismét Pestre mentek, ahonnan 1849. január elején Ceglédre, majd onnan Pilisre húzódtak, s csak Pest visszafoglalása után tértek vissza a fővárosba. A szerző tanúja volt Buda ostromának és Pest bombázásának, majd júliusban Temesvárra, s onnan Lugosra menekültek. Kánya Emília igen élénk leírást ad az augusztus 15-i lugosi ütközetről, a főhadiszintér egyik utolsó összecsapásáról (amiről egyébként alig van magyar forrás.) Végül visszatértek Temesvárra. Az emlékirat életrajzi leírást ad a neoabszolutizmus hétköznapjairól.

A krassói bányavidék 1848 előtti és a szabadságharc alatti történetébe nyújtanak bepillantást Maderspach Károlyné emlékiratai. Férje, Maderspach Károly korának egyik legválóbb mérnöke volt. 1848 őszén és telén, majd 1849 tavaszán és nyarán Károly hadianyaggal látta el vasgyárából a honvédcsoportokat. 1849. augusztus végén vendégül látták a menekülő Bem tábornokot és kíséretét is. A feleséget, Buchwald Franciskát 1849. augusztus 23-án a bevonuló cs. kir. csapatok egyik századosa nyilvánosan megvesszőztette, mert azzal vádolták, hogy az 1849. júniusi függetlenségi ünnepély alkalmával eltemetett egy a császárt szimbolizáló bábút. A hírre az elkeseredett férj föbe lőtte magát. A kötet Soós István magyar fordításában közli Buchwald Franciska német nyelvű emlékiratainak kéziratban fennmaradt részét, valamint a férje és saját tragédiájáról szóló, azóta elveszett részeket.

A Magyarországra látogató külföldi utazók emlékiratainak jelentő része mindmáig kiadatlan magyarul. Az amerikai Charles Loring Brace 1851-ben érkezett a megszállt Magyarországra, s május 23-án Nagyváradon letartóztatták. Egy hónapot töltött fogságban, s csak a bécsi amerikai ügyvivő határozott fellépésének hatására szabadult ki. (Az ezzel kapcsolatos diplomáciai üzenetváltást Fillmore elnök a kongresszus elé is terjesztette.) Útleírásában részletes képet fest Magyarország társadalmáról, az ország helyzetéről, s többször is visszatekint az 1848–1849-es eseményekre. A fontos munkát Lévai Csaba és Vida István Kornél fordította. Közös utószavukban áttekintik Charles Loring Brace pályáját, valamint az Egyesült Államokban 1848–1852 között Magyarországról kialakult képet. Reménykedjünk, hogy e kötet kiadását további, angol, amerikai, francia szerzők hasonló munkái követik.

Adattárak, életrajzi lexikonok, életrajzgyűjtemények

Az elmúlt évek évfordulóinak talán legjelentősebb szakmai hozadéka az volt, hogy az 1848–1849-es események résztvevőinek különböző csoportjairól egymás után jelennek meg a jobbnál jobb életrajzi gyűjtemények, adattárak.

Elsőként Bona Gábor két munkáját kell említenünk, annál is inkább, mer az 1848–1849-es elitkutatás az ő egyik munkájának megjelenésével kezdődött meg 1983-ban. A *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban* harmadik kiadásban jelent meg 2000-ben, s az 1987-es – a kiadó jóvoltából némileg kaotikus szerkezetű – 2. kiadáshoz képest nemcsak a kötetben szereplő személyek száma nőtt, de a munka is könnyebben kezelhetővé vált, hiszen immáron csupán két kategóriába (tábornokok, illetve törzstisztek) csoportosította a személyeket, s – ellentétben az első két kiadással – megadta az életrajzi adatok levéltári és könyvészeti forrásait is. Az 1988-ban napvilágot látott *Kossuth Lajos kapitányai*, amely 11 év múltán *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban* címmel került az olvasók kezébe, terjedelme az első kiadáshoz képest nagyjából másfélszeresére nőtt, s több száz újabb életrajzzal bővült. Így gyakorlatilag teljessé vált az 1848–1849. évi tisztikar életrajzi adattára, s ez olyan tudományos teljesítmény, amelyről csak a legnagyobb elismerés hangján szólhatunk.

Kovács István, a kiváló történész, a lengyel–magyar kapcsolattörténet talán legjobb ismerője nem kisebb feladatra vállalkozott, mint hogy elkészítse a lengyel légió lexikonját. Nem elégedett meg a tábornokokkal, törzs- és főtisztekkel, hanem a legénységi állományúak adatait is megpróbálta felkutatni – szinte hihetetlen, milyen sikerrel. *Az 1848–1849. évi magyar forradalom és szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzai* alcímet viselő, több mint 600 oldalas kötet több ezer lengyel önkéntes, katona, hírszerző életrajzi adatait tartalmazza, visszakereshető levéltári és bibliográfiai utalásokkal. A kötet külön érdekessége, hogy közli valamennyi olyan személy aláírását, akinél ez ismert; illetve közli azok arcképeit, akikről ilyen ábrázolás fennmaradt. Reménykedjünk abban, hogy előbb-utóbb a német és olasz légiókról is hasonló lexikonok állnak rendelkezésünkre.

Szerencsére nem csak a katonákkal állunk immáron jól. A Magyar Országgyűlés Levéltárát vezető Pálmány Béla tudományszervezői érdeme, hogy több mint negyven itthoni és határon túli magyar történész mozgósításával tető alá hozta *Az 1848–1849. évi első népképv-*

seleti országgyűlés történeti almanachja című, több mint ezer oldalas kiadványt. Az impozáns munka nem csupán a megválasztott, illetve megválasztott, de nem igazolt képviselők, a felsőházi tisztségviselők hosszabb-rövidebb életrajzait tartalmazza, hanem Pálmány megkísérelte összeállítani a felsőház „virtuális” névsorát is; azaz, két évből a magyar arisztokrácia valamennyi felnőtt korú férfitagjának személyi adatait. Mindezt különböző hasznos táblázatok (a képviselők választókerület szerinti listája, a nyílt szavazások eredményei stb.) egészítik ki. Legfeljebb azt sajnálhatjuk, hogy a kötetek nagy része az éppen aktuális országgyűlési képviselők könyvtárát gyarapította, s nem került könyvtári forgalomba. (Az Országgyűlés Hivatala becsületére legyen mondva, hogy valamennyi közgyűjtemény könyvtárába eljuttatta a kötetet.)

Petőfi példájából tudjuk, hogy a forradalom „csinálói” nem feltétlenül lettek annak haszonélvezői – néha – mint Vasvári esetében – azon prózai oknál fogva, hogy életkoruk miatt nem voltak választhatók. Körmöczy Katalin, a Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Osztályának vezetője szervezte meg irodalomtörténészekből, muzeológusokból és történészekből azt a szerzői munkaközösséget, amely *A márciusi ifjak nemzedéke. „Nem küzdünk mi sem dicsőség-, sem díjért”* című, nem csupán vaskos, de mívés kötetet megírta. Huszonhét márciusi ifjú (vagy örökifjú) s négy hölgy (Szendrey Júlia, Teleki Blanka, Laborfalvy Róza, Bulyovszki Lilla) életrajza kapott helyet a kötetben, valamennyiük esetében az ikonográfia és a relikviák katalógusával, a fontosabb tárgyak és a jellemző portrék fotóival.

Jómagam szerkesztettem a *Vértanúk könyve* című, *A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854* alcímű kötetet, amelyben tíz szerzőtársammal (Demeter Zsófia, Dér Dezső, Fleisz János, Fónagy Zoltán, Hajagos József, Kedves Gyula, Kovács István, Pelyach István, Pete László, Zakar Péter) a magyar forradalomban és szabadságharcban való részvételük miatt kivégzett magyar és nem magyar, valamint a bécsi forradalom után kivégzett három magyar vértanú életrajzait írtuk meg, kiegészítve ezt a neobszolutizmus korában a függetlenségi összeesküvésekben való részvételük miatt halálra ítétekről szóló fejezetekkel.

Demeter Lajos *A hazáért „a patakokat a mi vérünk festette pirosra”*. *Sepsiszentgyörgy, Kilyén és Szotyor területén nyugvó 1848/49-es szabadságharcosok* című kiadványának címe önmagáért beszél. A szerző részint saját kutatásai, részint pedig Bona Gábor munkái alapján gyűjtötte össze a szabadságharc e településeken elhunyt résztvevőinek életrajzi adatait. E munka folytatásaként és kibővítéseként Demeter Lászlóval közösen írták meg a

Honvédnévkönyv. Sepsiszentgyörgyiek 1848–1849-ben című munkát, ami immáron valamennyi olyan sepsiszentgyörgyi, szemerjai, kilyéni és szotyori személy nevét tartalmazza, akik valamilyen szerepet játszottak a szabadságharc hadműveleteiben. Ehhez igen komoly levéltári kutatásokat folytattak a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár vonatkozó fondjaiban. Mit mondhatunk? Várjuk a folytatást Erdélyben és itthon egyaránt.

Hasonló műfajú, az *Adalékok az 1848–49. évi magyar forradalom és szabadságharc történetéhez Gömörben* című, Kardos László által összeállított füzet, amely egyebek mellett a Gömör megyei önkéntes mozgó nemzetőri zászlóalj névsorát, valamint a szabadságharc fontosabb gömői szereplőinek rövid életrajzi adattárát tartalmazza.

Dinyés László szobrászművész (több, a szabadságharc hőseit megőrkítő emléktábla, dombormű, szobor alkotója) az aradi várban raboskodó honvédtisztekről készített remek összeállítást. Munkája révén – profi történészeket megszégyenítő pontossággal és szorgalommal – szűrte ki a források ellentmondásait. A foglyokról különböző statisztikai kimutatásokat állított össze, s a fennmaradt ábrázolások alapján nagy részükről grafikus portrét készített.

Tanulmánykötetek

A Siklósi Vár- és Múzeumbaráti Kör adta ki az ott elhangzott három előadás szövegét, *1848/49-ről százötven év távlatából* címmel. Kedves Gyula a tavaszi hadjáratról, Zachar József (a címadó tanulmány szerzője) a honvédsereg, illetve az egy ideig a magyar oldalon szolgáló szervezetek tisztikaráról, Zachar Péter Krisztián pedig az 1848. október 30-i schwechati csatáról írt a kötetben.

Az Oppidum Csongrád Alapítvány a 150. évfordulón két tanulmánykötettel is tisztelgett a forradalom és szabadságharc emléke előtt. Mindkét kötetet Georgiádes Ildikó és Sebestyén István szerkesztette. Az első kötet, amely az „...én elmentem volt Tiszához felkölteni a népet” címet viseli, a Kossuth Szövetség 1998. május 26–27-i dél-alföldi konferenciáján Csongrádon elhangzott előadások szövegét adja közre. Noha e toborzóról sokat beszélünk, a konferencia előadói nem kisebb feladatra vállalkoztak, mint hogy megvizsgálják a toborzóút által érintett fontosabb településeken (Cegléd, Kecskemét, Abony, Szolnok, Szegvár, Hódmezővásárhely, Kiskunfélegyháza) történeteket (a bevezetőből úgy tűnik, a szegedi előadó nem írta meg az előadását.). Emellett néhány, a határon túli 1848–49-es emlékekkel kapcsolatos tanulmányt is olvashatunk.

A második, a külső címlapon Kossuth aláírását tartalmazó, a belső címlapon az *Oppidum Csongrád 1998* címet viselő kötetbe Csongrád 1848–1849-es történetéről, a mezőváros és Kossuth kapcsolatáról, a szabadságharc emlékének csongrádi továbbéléséről olvashatunk. A legérdekesebb tanulmány talán Sebestyén Istváné, aki a szabadságharcnak Csongrád népesedési viszonyaira gyakorolt hatását mutatja be. Miután a magyar demográfiai kutatás e témakörben eddig jóformán semmi érdemlegeset nem hozott (Fazekas Csabának egy az 1848–1849-es kolerajárvány hatásait elemző tanulmányán kívül), ez a tanulmány is arra hívja fel a figyelmet, hogy van még mit tenni e téren is. Ugyanakkor némi szomorúsággal tölt el, hogy noha már 1990-ben a Forrás hasábjain közzétettem Kossuth 1849. július 28-án Csongrád mezővárosához intézett levelének eredeti magyar szövegét, s ezt 1994-en a Századokban Spira György megismételte; a Csongrád 1849. júliusi pusztulásával foglalkozó tanulmány még mindig a XIX. századi csonka német fordítás magyarra visszafordított szövegét közli.

Az 1999-ben Szombathelyen tartott Batthyány-konferencia előadásait tartalmazza a *Batthyány Lajos emlékezete* című kötet. Csorba László előszava elsősorban Batthyány perének motívumaival foglalkozik. Molnár András a gróf 1848 előtti politikai szerepét, Erdődy Gábor Batthyány külpolitikai nézetrendszerét és akcióit mutatja be. Urbán Aladár a miniszterelnökség történetével kapcsolatos újabb kutatási eredményekről (a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány, János főherceg szerepe a magyar–horvát viszályban, a Batthyány- és a Doblhoff-kormány üzenetváltása, Batthyány és Szemere kapcsolata, Jellačić Zsófia főhercegnőhöz írott, a magyar kormányzat kezére került levele) számol be. Jómagam a Batthyány-perrel kapcsolatos újabb bécsi levéltári adatokat ismertetem, Gerő András pedig „a hiányzó Batthyány-kultuszról” ír. (A kultusztörténetet azóta Urbán Aladár részletesen feldolgozta az AETAS 2000. évi 1–2. számában.)

Helyi kiadványként, de – bizvást mondhatjuk – országos jelentőségű témákat feldolgozva jelent meg Székelyné Körösi Ilona szerkesztésében a *Kecskemét is kiállítja...* című kötet. Ebben jómagam Gáspár András honvédtábornok, Péterné Fehér Mária Lestár Péter honvédszázados (a későbbi kecskeméti polgármester), Zakar Péter a branyiszkói ütközet hőse, Erdősi Imre tábori lelkész, a szerkesztő Székelyné Körösi Ilona Muraközy János 1848–1849-es tevékenységét, Csikány Tamás pedig a 16. Károlyi-huszárezred történetét dolgozta fel. A tanulmányok egy részét névsorok, korabeli iratok közlései egészítik ki.

A helytörténeti kutatásban rejlő lehetőségeket mutatja a szabolcsi Tóth Sándor tanulmánykötete (*Koszorút a hősnek sírhalmára*). Rövid portrékat olvashatunk Haczell Márton képviselőről és kormánybiztosról, a Kralovánszky-családnak a szabadságharcban kiemelkedő szerepet játszó hét tagjáról, Benczúr Miklós őrnagyról. Külön tanulmány szól a szabolcsi „száguldókról” (gerillákról), a szabadságharc szabolcsi alakulatairól, a szabadságharc utáni szabolcsi megtorlásról, Szabolcs és Szatmár megye, valamint a Hajdú-kerület 1849–1865 közötti közigazgatási változásairól, végül pedig a Szabolcs megyei Honvédegyeletről. Ez utóbbi téma azért is fontos, mert a honvédegyletek történetéről jószerivel nincs semmilyen irodalom, holott az 1848–49-es politikai örökség és kultusz ápolásában egészen a század végéig fontos szerepet játszottak.

Szatmár megye történetének 1848–1849-es vonatkozásait mutatja be a Kónya László által szerkesztett tanulmánykötet. Az összesen 16 tanulmány és forrásközlés között olvashatunk a tágabb és szűkebb régióról, a megye kiemelkedő 1848–49-es szereplői közül Gonczeky Jánosról, Oroszhegyi Józsárról, Zágonyi Károlyról, Teleki Blankáról, a szatmári nemzetőrségről, az egyház szerepéről és az egyháziak elleni megtorlásról, illetve a megye 1848–49-es emlékhelyeiről.

A kissé haloványra sikerült Vörösmarty-bicentenáriumi szakmai eredményeit tükrözi a *Vörösmarty – mai szemmel* című, két konferencia anyagából válogató kötet. Szűkebb témánk szempontjából Karácson Sándor Vörösmarty bujdosásáról szóló, az életrajz egy érdekes kérdését tisztázó tanulmánya érdemel említést.

A XIX. századi magyar irodalomtörténet elfeledett vagy kevésbé ismert alkotóiról tartalmaz kitűnő portrégyűjteményt Simor András *Az ismeretlen XIX. század, avagy Petőfi holdudvara* című kötete, amelyben nagyrészt a Táncsics-sorozat füzeteinek bevezető tanulmányait olvashatjuk Vasvári Pálról, Táncsicsról, Kerényi Frigyesről, Samarjay Károlyról, Medgyes Lajosról és másokról; s egy igen érdekes fejtegetést egy a szakirodalom által korábban nem regisztrált, ismeretlen Petőfi-versről.

Összefoglaló munkák, kismonográfiák

A 150. évfordulóra megjelent egyik legfontosabb monográfia kétségkívül Kosáry Domokosnak a *Magyarország és a nemzetközi politika 1848–1849-ben* címmel a História Könyvtár sorozatában megjelenő összefoglalója. Noha a forradalom és szabadságharc külpolitikai feltételrendszerével és külpolitikájával sokan

foglalkoztak és foglalkoznak, összefoglaló munkát Wilhelm Alter hamisításokkal teli, 1912-ben megjelent német nyelvű monográfiáján s V. Waldapfel Eszter 1962-ben megjelent, rengeteg sületlenséggel teli szintéziséen (vagy szintéziskísérletén) kívül nem írtak e témában. (Hajnal István csak a Batthyány-kormány időszakát dolgozta fel.) Kosáry alapvetően a kiadott forrásanyagot, a gazdag nemzetközi és hazai szakirodalmat használta (levéltári kutatásokat külön nem folytatott), ám az olvasó a könyv letétele után nemigen érez hiányt. Egy nagy tudású, élénk szellemű, Magyarország akkori helyét és „értékét” pontosan ismerő tudós munkája e kötet.

Az erdélyi orosz intervenció(k) történetét az 1910-es évektől Gyalóky Jenő dolgozta fel saját családi levéltára, a szakirodalom, majd az 1920 után felszabadult bécsi és a hazakerült magyar levéltári anyag alapján. A trianoni békét követően az erdélyi levéltárak közül csak az aradi Csány-levéltárat használta. Kovács Endre Bemről szóló két monográfiája nem tartalmazott e tárgyban új forrásanyagot. Ezért is örvendetes Albert Ernő kötetének (*Eltiport szabadság. Jöttek az oroszok 1849.*) megjelenése. A szerző 1848 decemberétől 1849 augusztus–szeptemberéig dolgozta fel az erdélyi orosz beavatkozások történetét. Munkájának külön értéke az erdélyi, főleg háromszéki levéltári anyag használata. Nem csupán a hadieseményekről kapunk képet, hanem arról is, hogy milyen volt az oroszok és a polgári lakosság kapcsolata, milyen megterhelést jelentett az egyes településeknek az oroszok erdélyi tartózkodása.

A XIX. század magyar történetéről két komoly összefoglaló készült. A Gergely András által szerkesztett, időközben két kiadás megért egyetemi tankönyv a magyar nemesi reformmozgalomtól az első világháború végéig tekinti át a „hosszú XIX. század” történetét; az 1848–1849-es fejezetet Gergely András írta. A Pannonica Kiadó Magyar Századok sorozatában Csorba László írta meg a század történetét, a rá jellemző szuggesztív, időnként kimondottan szépirodalmi stílusban.

A szabadságharc leverése és az I. világháború közötti korszakról három összefoglaló munka is megjelent az elmúlt évtizedben. A magyar diplomáciatörténet talán legismertebb s legelismertebb művelője, Diószegi István *A Ferenc József-i kor 1849–1918* címmel a Tudomány – Egyetem sorozatban dolgozta fel a neoabszolútizmus és a dualizmus időszakát. A kötetnek valamivel több mint egyhatoda jut az 1849–1867 közötti évekre. Estók János *Magyarország története 1849–1914* című munkája ugyan csupán az első világháború kitöréséig követi nyomon az eseményeket, itt a munka több mint egynegyede foglalkozik az 1849–1867 közötti évekkkel. Fónagy Zoltán *Modernizáció és polgárosodás.*

Magyarország története 1849–1914-ig című kötetében nagyjából hasonlóak az arányok. Míg Diószegi munkájánál érezhető a diplomáciatörténet némi túlsúlya, Estókénál jól egyensúlyban van a politika-, a gazdaság- és a művelődéstörténet. Fónagy köteténél talán a művelődéstörténeti vonatkozások erősebbek. Mindenesetre csak örülni lehet annak, hogy a korszakok iránt érdeklődők – a nyugati minták szerint – végre ekkora kínálatból választhatnak, ha rövid, szakszerű összefoglalót akarnak olvasni.

Gáborjáni Szabó Botond *A szabadság szent igéi* címmel a Tiszántúli Református Egyházkerületnek a szabadságharcban játszott szerepét mutatja be gazdag levéltári forrásanyag alapján. Külön kiemelendő, hogy a kiadvány közli a szabadságharcban résztvevő debreceni diákok névsorát és adatait.

Helytörténeti összefoglalók és forráskiadványok

Komárom város önkormányzata jelentette meg reprint kiadásban a neves bibliográfus, Szinnyei József 1848–49-es naplóját és Komáromról írott monográfiáját. A munka egyike az 1848–1849-es hadtörténet legfontosabb forrásmunkáinak, hiszen Szinnyei közölte a komáromi hadsereg-parancsnokság és a várkormány valamennyi, 1849. június–október között keletkezett parancsát; a szerző naplója pedig azt mutatja, hogy egy művelt, jól tájékozott honvédtiszt hogyan élte át az ostrom egyhangúnak nemigen nevezhető hétköznapjait.

Komárom történetének egyik sajátos aspektusát, az ottani bankjegykibocsátás történetét mutatja be Szénássy Zoltán *A komáromi bankó* című munkája. A komáromiak annyiban viszonylag jól jártak, hogy az ott forgalomban lévő papírpénz egy részét a várórség kapitulációja után a cs. kir. hatóságok átváltották, s nem semmisítették meg. Ugyanakkor a város mind a neoabszolutizmus korában, mind 1867 után hiába próbálta meg elérni háborús kárainak megtérítését vagy legalább az adóba való betudását.

Esztergom és Komárom megyék 1848–1849-es történetéhez állított össze Bencze Cs. Attila levéltári dokumentumokat tartalmazó olvasókönyvet, amely 95 tétel-szám alatt több mint 100 dokumentumot tartalmaz. A két akkor szomszédos, jelenleg közigazgatásilag egyesített megye sorsa 1848–49 folyamán szorosan összekapcsolódott egymással. Mindkét megye az elsők között reagált a márciusi eseményekre, Kossuth mindkét megyén áthaladt 1848. október végi toborzóútja során, 1848–1849 fordulóján mindkét megyét megszállták az ellenséges csapatok, mindkét megye 1849 áprilisában

szabadult fel a császári uralom alól. A két megye lakossága alaposan kivette részét az önvédelmi, majd függetlenségi háború szolgálatából. Komárom megye egésze 1849. október végéig soha nem került a cs. kir. csapatok kezére, mert a komáromi erőd ezt lehetetlenné tette. Sőt, volt egy olyan időszak, amikor Komárom várában működött mind Komárom, mind Esztergom megye önkormányzata.

A magyar 1848–49 talán legszerencsésebb városa, Nagykanizsa igen csak fordultatos történetének teljességre törő dokumentációját tartalmazza az a két kötet, amelyet Molnár András és jómagam rendeztünk sajtó alá. A két kötet 556 tétel alatt közel 600 dokumentumot tartalmaz a nagykanizsai képviselőválasztási verekedésről, a Dráva-vonal védelmének szervezéséről, az 1848. szeptemberi horvát megszállásról, a város október 3-i felszabadításáról, az 1849. januári újabb megszállásról, az 1849. április–július közötti „magyar világról” s az önkényuralom berendezkedéséről. A közölt dokumentumok mintegy kétharmada a bécsi Hadi-levéltárból (Kriegsarchiv) származik, ami azt mutatja, hogy a negyvennyolcas helytörténetírás számára az osztrák levéltárak gyakran gazdagabb és fontosabb anyagot tartalmaznak, mint a hazaiak.

Kerényi Ferenc, a XIX. századi magyar irodalomtörténet nemrég elhunyt kiváló ismerője a Pest megyei monográfia „előtanulmányaként” egy közel 450 oldalas monográfiát írt Pest vármegye 1790–1867 közötti irodalmi életéről. A négy nagy fejezet Pest vármegye irodalomszervező és -pártoló tevékenységét, az irodalmi élet alkalmait, formáit és szereplőit, a táj és az irodalom viszonyát, valamint az irodalmi élet 1849–1867 közötti metamorfózisát mutatja be.

Aggházy Kamill, a M. Kir. Hadimúzeum (Hadtörténelmi Múzeum) alapítója és 1928–1938 közötti parancsnoka a Magyar Tudományos Akadémia 1930 májusában meghirdetett pályázatán indulva határozta el, hogy feldolgozza Buda 1849. májusi ostromának történetét. Az Akadémia 1932-ben őt bízta meg a monográfia elkészítésével, s végül 1937. április 14-én fejezte be a mű előszavát. Aggházy hihetetlenül komoly munkát végzett: feltárta a fennmaradt iratanyag nagy részét, a korabeli naplókat és emlékiratokat, emellett helyismeretere támaszkodva szinte lépésről lépésre rekonstruálta az egyes harcselekményeket. Az elkészült monográfiához 256 darabból álló, a monográfia terjedelmének másfélszeresére terjedő okmánytárat csatolt. Az óriási terjedelmű kéziratra végül nem akadt kiadó, s a szerző hagyatékából került be egy példánya a Hadtörténelmi Levéltárba. A 150. évforduló alkalmából Budapest Főváros Levéltára vállalta a kézirat megjelen-

tetését a Budapest Történetének Forrásai című sorozatban. A sajtó alá rendezést e sorok írójának vezetésével Czaga Viktória, Kreutzer Andrea, Szoleczky Emese és Tóth Orsolya végezték.

Nem tudni miért, két, magyar és angol nyelvű kiadványként látott napvilágot *A Budapesti Honvédhelyőrség Parancsnoksága 1849–1999* című kötet, amelynek 1848–49-es fejezeteiben többet olvashatunk a debreceni tér- és városparancsnokságról, mint a budapestiről. A kötet illusztrációs anyaga csak részben kötődik a mű témájához.

Fegyő János több mint 300 oldalas kismonográfiája Ráckeve 1848–49-es történetét mutatja be. A település fontosságát 1848–1849-ben az adta, hogy 1843 óta hajóhíd kötötte össze itt a Csepel-szigetet a Duna bal partjával. A szerző nagyjából a Pest Megyei Levéltár anyagai alapján írta meg művét. Ugyanakkor joggal hiányolhatjuk pl. Görgey István Katona Tamás által kiadott *1848. júniusától októberéig* című munkájának s a hozzá kapcsolódó okmánytárnak a használatát.

Két – némileg barokkos című – füzetben jelentette meg Jásziakóhalma 1848–1849-es történetének legfontosabb dokumentumait a községi tanácsulések jegyzőkönyvei alapján Fodor Dénesné és Fodor Dénes.

Bán Anetta, Márkus Henriett Anna, Zombor László *„Emelj süveget és tekints égre magyar...” 1848–49 füzesabonyi emlékezete* című kötete három nagyobb fejezetből tevődik össze. Márkus Henriett Anna a Heves és Külső-Szolnok megyei hadieseményeket foglalja össze; portrévázlatot ad a megye két kiemelkedő 1848-as politikusról, Csiky Sándorról és Puky Miklósról; illetve bemutatja a jelenlegi Heves megye 1848-as emlékhelyeit. Bán Anetta és Zombor László tanulmányai más-más megközelítésben a helyi Petőfi-kultuszról, a centenáriumi eseményeiről írnak.

G. Jakó Mariann és Hőgye István Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár *Acta Archivistica* című sorozatában az 1848–1948 közötti választási dokumentumokból tett közzé válogatást. Hasonlóan a sorozat korábbi, 1848–49-es kötetéhez, ezúttal is a dokumentumok hasonmásait olvashatja az olvasó, az összesen 99 iratból 13 kapcsolódik a forradalom és szabadságharc történetéhez.

Ágoston István *Ónod és Miskolc kapcsolata az 1848/49-es szabadságharcban* című füzeté áttekinti az Ónod környéki hadieseményeket, illetve vázolja a településnek az 1848. évi törvények kiterjesztő jogértelmzéséért folytatott küzdelmét.

A bácskai Magyarokanizsa 1848–49-es történetéről adott közre egy tizenhat okmányból s két visszaemlékezésből álló forrásválogatást Pejin Attila. A forrásválogatás két esemény köré csoportosul: a település rendezett tanácsal való ellátására, illetve az 1849. július–augusztusi környékbeli hadieseményekre vonatkozó iratokat olvashatunk. A két, szerb nyelvű emlékiratnál elkelt volna egy magyar fordítás is.

Az 1849. augusztus elejéig a hátrszági városok ko-

rántsem egyhangú életét élő szabolcsi megyeszékhely, Nyíregyháza történetét mutatja be – főleg hadtörténeti szempontból – Tóth Sándor nyugállományú alezredes, helytörténész munkája. A kötetet a nem túl jól sikerült arc- és csatakép reprodukciókon kívül korabeli iratok kiválóan olvasható fényképmásolatai illusztrálják.

Egy másik Tóth Sándor írt rövid összefoglalót Szabadszállás kiskunsági mezőváros 1848–1849-es történetéről a Bács-Kiskun Megyei Levéltár anyaga alapján. A 60 oldalas füzet külön érdekessége Rozsnyai Pál Nádor-huszár emlékiratának újraközlése.

Békés megye három településének, Dévaványának, Gyomának és Endrődnek a szabadságharcban játszott szerepét, az ottani nemzetőrök, honvédek és önkéntes csapatbéli harcokat mutatja be igen komoly levéltári kutatások alapján Ágoston Sándor két munkája. (*Dévaványai önkéntesek és honvédek az 1848–49-es szabadságharcban*; *A hazáért és a szabadságért – előre! Gyomaiak és endrődiek a dicsőséges 1848–49-es szabadságharcban*). Mindkét kötetet korabeli dokumentumok reprodukciói, fennmaradt névsorok közlései teszik még izgalmasabbá.

Szintén egy Békés megyei település, Szarvas 1848–1849-es hőseink szentelte két kötetét Máté József. Az elsőben (*„És áldó imádság mellett / Mondják el szent neveinket.” Szarvasiak az 1848–49-es szabadságharcban*) Szarvas forradalom és szabadságharc alatti történetét írta meg. A másodikban (*Megselekedtük,*

Honvédtoborzás Pesten (fametszet)

amit megkövetelt a haza. Utóirat 1848–49 szarvasi hőseiről) a szabadságharc szarvasi szereplőinek névsorát és rövid életrajzát közli.

A XIX. századi helytörténeti monográfiák egyik legkiválóbbikát, Hegyesi Márton *Bihar vármegye 1848–49-ben* című munkáját a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár adta ki Ruszoly József sajtó alá rendezésében. Hegyesi a szabadságharc történetének leleplesebb és legjobb kutatói közé tartozott, munkájának újrakiadását csak üdvözölni lehet. A kiadás külön érdekessége, hogy a Hegyesi által átdolgozott és kibővített, de meg nem jelent kézirat alapján készült.

Erdély egyik, a szászok és magyarok által lakott területének történetét mutatja be *A Barcaság 1848–1849-ben* című, Hochbauer Gyula által szerkesztett tanulmánykötet, amelyben a helyi események összefoglalása mellett érdekes tanulmányt olvashatunk a hétfalusi csángókból szervezett honvédszászlóaljról, amely, mire honvédszászlóaljként sorszámot kapott, már meg is semmisült az erdélyi harcokban.

Másfél évszázad távolából. Felső-Háromszék a szabadságharcban címmel Kocsis Károly szerkesztésében jelent meg egy tanulmányokat, kronológiát, dokumentumokat, s a szabadságharc felső-háromszéki résztvevőinek névsorát, illetve az ottani emlékhelyek rövid leírását tartalmazó kis füzet.

Életrajzok

Bona Gábor *Eskü – jog – becsület* címmel a szabadságharc egyik Temesvárott kivégzett mártírjának, Hrubby Gyula honvéd huszárornagnak a rövid életrajzát írta meg.

Gerő András *Ferenc József, a magyarok királya* című esszé-jellegű életrajza nem szabályos biográfia, hanem a magyarok és az uralkodó viszonyának sajátos krónikája. Gerő szerint a viszony első 37 évét a magyarok részéről a kezdeti rokonszenvet követő gyűlölet, a második 49 évét, 1867 után a kényszerű, majd önkéntes hazugság jellemezte.

Nemzetörként, vadászként, majd huszárként szolgálta a szabadságharc ügyét Bartha Mór, akiről Gacsályi Gábor írt szép életrajzi összefoglalót. Az 1848–1849-es fejezetek kitérnek a szatmári egyházmegye 1848–1849-es történetére is. Bartha katonai pályafutását nagyjából saját emlékiratai alapján ismerteti (ezt egyébként először ő maga adta ki: *Az 1848/49-es szabadságharc eseményei Bartha Mór naplója alapján*. (In:) Honismereti kutatások Szabolcs-Szatmárban. IX. Helytörténet. Szerk. Reszler Gábor és Erdész Sándor. Jóna András Múzeum Kiadványai 18. Nyíregyháza, 1981.)

Kultusz történet, utóélet

A forradalom és szabadságharc felvidéki emlékhelyeit mutatja be Szénássy Árpád kötete, *Az 1848/49-es szabadságharc emlékhelyei. (Pozsonytól Komáromon át Ipolyásig)* címmel. Az egyes sírok, emlékoszlopok, szobrok, emléktáblák, nevezetes épületek rövid leírását többnyire – nem túl jó minőségű – fényképekkel illusztrálja a vékonyka kötet. Ugyanakkor a szerző az elpusztult emlékművek sorsára is utal rövid szócikkeiben.

Műfaja alapján ugyan a tanulmánykötetek között lenne a helye, témája alapján azonban a kultusz történetéhez tartozik az a tanulmánykötet, amely az 1998. március 7-én Gödöllőn '48 kultusza címmel tartott konferencia előadásait tartalmazza. A G. Merva Mária által szerkesztett kötetben összesen tíz tanulmányt olvashatunk, ami – tekintve, hogy a konferencián összesen 12 előadás hangzott el – jó „begyűjtési aránynak” tekinthető. Olvashatunk a Kossuth-kultuszról, Petőfi gödöllői tartózkodásáról, 1848 ponyvairodalmi tükröződéséről, a kultusz és az oktatás viszonyáról, a forradalom és szabadságharc ábrázolásáról és kultuszáról a XIX. századi magyar festészetben, az 1848–49-es emlékművekről és az aradi Szabadság-szoborról, 1848 hatásáról a magyar viseletről, 1848–49 gasztronómiai örökségéről, illetve 1848 emlékezetéről a folklórban. A kötetet jó minőségű illusztrációk teszik még kellemesebb olvasmánnyá.

Pest megye 1848–49-es szabadságharcos emlékhelyeit mutatja be Hegedűs Károlyné kötete. Az egyes emlékhelyekről, emlékművekről, sírokról Vásári Barnáné készített szép fotókat. A kötet nem betűrendben, hanem a szerző és társai által tett emléktúrák útvonalai alapján közli az egyes településekre vonatkozó adatokat. A kötetet külön hasznossá teszi az egyes településekre vonatkozó helytörténeti bibliográfia.

A Veszprém megyei negyvennyolcas emlékművekről és honvédsírokról ad teljesnek tekinthető összefoglalót a lelkes és szorgalmas pápai helytörténész, H. Szabó Lajos. Fontos ez a munka, hiszen azt mutatja, hogy 1848–1849-nek – ellentétben mondjuk a honfoglalással – megvannak a helyi emlékhelyei, s március 15-én vagy október 6-án van hol emlékeznünk. A negyvennyolcas épített (s gyakran lerombolt) örökség számbavételéhez nyújt nélkülözhetetlen segítséget másik két kötete is, amelyek a Kárpát-medence negyvennyolcas emlékműveiről készült fényképeket és képeslapokat mutatják be, az emlékművek történetére vonatkozó legfontosabb adatok feltüntetésével.

Mózer István *Az aradi Szabadság-szobor kálváriája* című munkája a vértanúk emlékére emelt szobor törté-

netét foglalja össze felállításától lebontásáig, illetve az újrafelállítás kezdeményezéséig. A kötet külön érdekessége, hogy közreadja a szobor újrafelállítása kapcsán megszólaltatott Arad városi és megyei értelmiségiek és tisztviselők nyilatkozatait.

Katalógusok, repertóriumok, bibliográfiák

Az 1848–1849. évi fém- és papírpénzek, valamint a Kossuth-emigráció által kibocsátott pénzjegyek teljes körű katalógusát tartalmazza Leányfalusi Károly és Nagy Ádám *Pénzek 1848–49-ben. A magyar forradalom és szabadságharc pénzei* című kötete. A munkát igen alapos pénztörténeti bevezető tanulmány kíséri, a leíró katalógust követően pedig tájékoztatást kapunk az 1848–1849-es városi szükségpénzek között felbukkanó utólagos hamisítványokról, a Kossuth-bankók alapján készült utólagos nyomatokról, a pénzek tervezőiről, végül a pénzekkel kapcsolatos rendeletekről.

Numizmatikai jellegű munka Hadobás Pál *Az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc kitüntetései* című műve, amely részint a szabadságharc kitüntetésügyére vonatkozó fontosabb munkák bibliográfiáját, részint pedig az idevonatkozó visszaemlékezések és szakkikkek szemelvényes közlését tartalmazza.

A kiskunhalasi Thorma János Múzeum adott helyet 1999-ben Kozicz János *1848-as zászlók* című kiállításának, amely a korszak zászlóinak „vizuális újjáteremté-

sére”, azaz meglévő és elpusztult zászlók grafikai rekonstrukciójára vállalkozott. A kiállítás katalógusa arra hívja el a figyelmet, hogy a szabadságharc fennmaradt zászlóemlékeiről mindmáig nem készült a teljes anyagot feldolgozó katalógus.

Szépirodalom

Tóth Sándor rendezte sajtó alá és látta el bevezetéssel és jegyzetekkel a *Nagy idők apró történetei 1848–1849.* című kötetet. Ennek első része Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter *Lombok és töviskék* címmel 1854-ben Párizsban nyomatos formában kiadott verseskötetét tartalmazza. Szemere ebben a munkájában verselte meg a forradalom és szabadságharc szereplőit. A kötet további részeiben a forradalomról és szabadságharcról szóló elbeszélések, regényes visszaemlékezéseket olvashatunk Kmethy István, Bay Ilona, Benczúr Zsuzsanna, Várady Gábor honvéd őrnagy, Szelényi Ödön, Székely József, id. Krúdy Gyula, Kiss Endre, Dobránszky Péter és Iványi Ödön tollából.

Az ozorai erdősz és más emlékek 1848–49-ből című, Oroszi Sándor által szerkesztett kötetben egy elbeszélést olvashatunk az ozorai diadalról, valamint a somogyi erdészeti szakemberek felmenőinek a szabadságharc eseményeivel kapcsolatos emlékeiből kapunk rövid összeállítást.

Bibliográfia

'48 kultusza. Szerkesztette G. Merva Mária. Gödöllői Múzeumi Füzetek 4. Gödöllői Városi Múzeum. Gödöllő, 1999.

1848–1849-es szabadságharcunk német szemmel. (Válogatás Iserlohn korabeli újságaiból.) Válogatta és szerkesztette Galambos Sándor. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények, 25. Nyíregyháza, 2001.

Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerk. Pálmány Béla. Magyar Országgyűlés Hivatala – Argumentum Kiadó. Bp., 2002.

Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai. (I. kötet: megalakulásától az 1849. január 4-i kassai vereségig.) S. a. r. Dér Dezső és Hajagos József. A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 9. Eger, 2002.

Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai II. (A januári újjászervezés és az első sikerek). A bevezető tanulmányt írta, az iratokat válogatta és sajtó alá rendezte Dér Dezső, Hajagos

József és Hermann Róbert. A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 10. Eger, 2004.

19. századi magyar történelem 1790–1918. Szerk. Gergely András. Korona Kiadó. Bp., 1998. 2., bővített és átdolgozott kiadás. Osiris Kiadó, Bp., 2005.

Adalékok az 1848–49. évi magyar forradalom és szabadságharc történetéhez Gömörben. Összeállította és szerkesztette Kardos László. Pro Patria Pelsőciensis Társaság. H. n., 1999. Ágoston István: Ónod és Miskolc kapcsolata az 1848/49-es szabadságharcban. Szerzői kiadás. Miskolc, 2000.

Ágoston Sándor: A hazáért és a szabadságért – előre! Gyomaiaiak és endrődiek a dicsőséges 1848–49-es szabadságharcban. Szerzői kiadás. Gyomaendrőd, 2005.

Ágoston Sándor: Dévaványai önkéntesek és honvédek az 1848–49-es szabadságharcban. Szerzői kiadás. Dévaványa, 2000.

Albert Ernő: Eltiport szabadság. Jöttek az oroszok 1849. „Jázdó” Társaság. Sepsiszentgyörgy, 1999.

Bán Anetta – Márkus Henriett Anna – Zombor László: „Emelj süveget és tekints égre magyar...” 1848–49 füzesabonyi emlékezete. Városi Könyvtár. Füzesabony, 1999.

- „Barátja, Kossuth”. Forráskiadvány Kossuth Lajos Hadtörténelmi Levéltárban és Hadtörténelmi Múzeumban őrzött irataiból. Szerk. Solymosi József. Petit Real Könyvkiadó. Bp., 2003.
- A Barcaság 1848–1849-ben. Szerk. Hochbauer Gyula. Disz Typo Kft. Szecseleváros, 1998.
- Biedermeier – Revolution – Neoabsolutismus. Die Tagebücher Michael Mayrs 1822–1869. Herausgegeben von Gerald Schlag. Burgenländische Forschungen. Band 93. Burgenländisches Landesarchiv. Eisenstadt, 2006.
- Bíró Sándor: A forradalom tribünjétől a külhoni városokig. Bevezeti és közreadja Kiss Ferenc. Erdélyi Örmény Múzeum 6. Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület. Bp., 2002.
- Bona Gábor: Eskü – jog – becsület. Hruba Gyula honvéd huszárőrnagy mártírhalála 150. évfordulójának emlékeztére. Honvéd Kiadó, Bp., 1999.
- Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. Heraldika Kiadó. Bp., 2009. I–II. k.
- Bona Gábor: Tábormokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. 3., átdolgozott, javított és bővített kiadás. Heraldika Kiadó, Bp., 2000.
- Bozzai Pál: „Megagg az ember”. Szerk. Simor András és Szentgáli Zsolt. Táncsics-sorozat, 23. füzet. H. n. [Bp.], 2007.
- Czetz János: Emlékezéseim. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta. Kedves Gyula. Magyar–Örmény Könyvtár 1. Budaörsi Örmény Kisebbségi Önkormányzat. Budaörs, 2001.
- Csány László reformkori iratai 1817–1848. S. a. r. Molnár András. Zalai Gyűjtemény 66. Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg, 2009.
- Csatáry György: Szabadságharc a végeken. Anno 1848–1849. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Ungvár, 1999.
- Csikány Tamás: A cibakházi híd 1849. A cibakházi híderő 1849. január–márciusában folytatott harcok katonai irataiból. Petit Real Könyvkiadó. Bp., 2003.
- A csongrádi Kossuth-levelek. Hasonmás kiadás a csongrádi Tari László Múzeumban őrzött kilenc Kossuth-leveletről. Szerk. Szűcs Judit. Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága. Csongrád, 2001.
- Csorba László – Erdődy Gábor – Gerő András – Hermann Róbert – Molnár András – Urbán Aladár – Varga János: Batthyány Lajos emlékezete. Szombathely, 2000.
- Csorba László: A tizenkilencedik század története. Magyar Századok. Pannonica Kiadó. Bp., 2000.
- „de víg élet, s mily gyöngy élet...a honvédelet”. Mihálka Endre, Borcsik Salamon, Thóbiás Dani emlékiratai 1848/49-ből. Szerkesztette Takács Péter. S. a. r. Bene János, Hermann Róbert, Kedves Gyula, Takács Péter. Periférián Alapítvány. Nyíregyháza, 2002.
- Deák Ferenc: Válogatott politikai írások és beszédek. I. 1825–1849. S. a. r. Molnár András. II. 1850–1873. S. a. r. Deák Ágnes. Millenniumi Magyar Történelem. Politikai Gondolkodók. Osiris Kiadó. Bp., 2001.
- Demeter Lajos – Demeter László: Honvédnévkönyv. Sepsiszentgyörgyiek 1848–1849-ben. Tortoma Könyvkiadó. Barót, 2008.
- Demeter Lajos: A hazáért „a patakot a mi vérünk festette pirosra”. Sepsiszentgyörgy, Kilyén és Szotyor területén nyugvó 1848/49-es szabadságharcosok. Charta Kiadó. Sepsiszentgyörgy, 2001.
- Dinyés László: Aradi rabok 1849–1858. Aradi Szabadságszobor Egyesület. Arad, 2004.
- Dinyés László: Ismeretlen 1848/49-es dokumentumok. Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület. Bp., 2004.
- Diószegi István: A Ferenc József-i kor 1849–1918. Tudomány – Egyetem. Vince Kiadó Bp., 1999.
- Documenta neglecta. Az 1848. évi erdélyi forradalom forrásait publikáló román akadémiai kiadványból kihagyott iratok 1848. március 4 – 1848. június 26. Összeállította és kutatástörténeti bevezetéssel ellátta Benkő Samu. Magyar Országos Levéltár. Bp., 2008.
- Dokumentumok gróf Batthyány Kázmér közéleti tevékenységéről. S. a. r. Füzes Miklós. A német szövegeket fordította Figura Krisztina. Tanulmányok és források Baranya megye történetéből 14. Pécs, 2006.
- Egy pesti polgár Európában. Giergl Henrik üvegműves önéletrajza, útjegyzetei és naplói 1845–1865. S. a. r. Györgyi Gézané Zámor Magda, Gelley Andor, Zimányi Magdolna és Györgyi Erzsébet. Negyvennyolcas Idők III. Fontes Musei Ethnographiae 6. Néprajzi Múzeum. Bp., 2000.
- Einhorn Ignác (Horn Ede): A forradalom és a zsidók Magyarországon. Fordította Fenyő István. Az utószókat írta Fenyő István és Miskolczy Ambrus. Europica Varietas. Eötvös Loránd Tudományegyetem Román Filológiai Tanszék. Bp., 2000.
- „...én elmentem volt Tiszához felköltetni a népet.” A Kossuth Szövetség Dél-alföldi Konferenciáján Csongrádon elhangzott előadások szövege (1998. május 26–27.) Szerk. Georgiádes Ildikó és Sebestyén István. Oppidum Csongrád Alapítvány. Csongrád, 1998.
- Estók János: Magyarország története 1849–1914. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp., 1999.
- Fegyő János: Ráckeve az 1848–49-es forradalom éveiben. Ráckevei Múzeumi Füzetek 5. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága. Ráckeve, 1998.
- Feichtinger Sándor doktor önéletrajza. Élményei és működése az orvosi, a tudományos fűvészeti, a nevelészeti, valamint a társadalmi és politikai téren. Papírra vetette 1884-ben. A sajtó alá rendezés szakmai irányítója Szállási

- Árpád. A szöveggondozás Gazda István munkája. A Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 47. Piliscsaba, 2005.
- Fodor Dénesné – Fodor Dénes: Jászfákóhalma és a Jászkun Kerületek 1848. évi forradalmi kibontakozása a községi tanácsülések jegyzőkönyve alapján. Dokumentumgyűjtemény. Jászfákóhalma, 1999.
- Fodor Dénesné – Fodor Dénes: Jászfákóhalma és a Jászkun Kerületek 1849. évi szabadságharca és bukása a községi tanácsülések jegyzőkönyve alapján. Dokumentumgyűjtemény. Jászfákóhalma, 2000.
- Fónagy Zoltán: Modernizáció és polgárosodás Magyarország története 1849–1914-ig. Történelmi Kézikönyvtár. Csokonai Kiadó. H. és é. n. [Debrecen, 2001.]
- Franciscs Károly visszaemlékezései. S. a. r. Hudi József. A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések 3. Pápai Református Gyűjtemények. Pápa, 2001.
- G. Jakó Mariann – Hőgye István: Választási dokumentumok a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban 1848–1948. Acta Archivistica 6. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc, 1999.
- Gáborjáni Szabó Botond: A szabadság szent ígéi. A tiszántúli református egyházi vezetés és a Debreceni Kollégium 1848/49-ben. Tiszántúli Református Egyházkerület. Debrecen, 1999.
- Gacsályi Gábor: Bartha Mór élete és kora. Szenci Molnár Társaság. Bp., 2000.
- Gál Sándor életrajza, avagy a székely ezredes, aki nem engedett 48-ból. Az előszót írta Egyed Ákos. A kísérő tanulmányt és a kronológiát írta Csikány Tamás. Fordította és az utószót írta Zágonyi Zolt. Bibliotheca Transsylvanica 49. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2006.
- Gerő András: Ferenc József, a magyarok királya. 2. kiadás. Pannonica Kiadó. Bp., 1999.
- Gyásznapok emléke levelekben, melyeket feleségének írt Tánicsics Mihály. Szerk. Marton Jenőné, Kovács Andrásné, Simor András. Tánicsics sorozat, 17. füzet. Tánicsics Mihály Gimnázium. H. n. [Bp.,] 2001.
- H. Szabó Lajos: A Kárpát-medence negyvennyolcas emlékművei fényképeken és képeslapokon. I. Héra Sorozat XII. Szerzői kiadás. Pápa, 2008. [H. Szabó Lajos, Pápa, Pf. 140. 8500]
- H. Szabó Lajos: A Kárpát-medence negyvennyolcas emlékművei fényképeken és képeslapokon. II. Héra Sorozat XIII. Szerzői kiadás. Pápa, 2009.
- H. Szabó Lajos: Negyvennyolcas emlékművek, honvédsírok Veszprém megyében. Magánkiadás. Pápa, 2000.
- Hadobás Pál: Az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc kitüntetései. Bibliográfia, szemelvények. Edelény, 1998.
- A hallgatag mágnás. Dokumentumok gróf Károlyi István életéből. Összeállította és jegyzetekkel ellátta Buda Attila. Újpest Önkormányzata. Újpest, 2000.
- Hegedűs Károlyné: Az 1848–49-es szabadságharc emlékei Pest megyében. Vásári Barnáné képeivel. Az előszót írta Bona Gábor. Hely és dátum nélkül [2000.]
- Helgert Imre: A Budapesti Honvédhelyőrség Parancsnoksága 1849–1999 – Budapest Garrison Headquarters 1849–1999. Zrínyi Kiadó, Bp., 2000.
- Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. S. a. r. és szerkesztette Hudi József. A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések 6. Pápa, 2004.
- „Ihr Männer auf, Jetzt ruft die Zeit”. Deutsche Texte aus Ungarn zur Revolution und zum Freiheitskampf 1848/1849. Auswahl, Einleitung und Nachwort von Mária Rózsa. Hg. von András F. Balogh und László Tarnói. Deutschsprachige Texte aus Ungarn. Bd. 5. Argumentum Kiadó. Budapest, 2006.
- Imreh Sándor: Visszaemlékezés az 1848–1849. évi szabadságharcra Erdélyben. S. a. r. Pásztai László. Nemzeti Téka. Országos Széchényi Könyvtár. Bp., 2003.
- „Javitva változtatni”. Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai. Zala Gyűjtemény 49. Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg, 2000.
- Kánya Emília: Réges-régi időkről. Egy 19. századi író nő emlékiratai. S. a. r. Fábri Anna és Kiss Bori. Kortárs Kiadó. H. és é. n. [Bp., 1998.]
- Katona Tamás szerk.: Az aradi vértanúk. 4. kiadás, Corvina Kiadó. Bp., é. n.
- Kecskemét is kiállítja... Kecskemétiek a szabadságharcban II. Szerk. Székelyné Körösi Ilona. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Katona József Múzeuma. Kecskemét, 2002.
- Kedves Gyula – Zachar József – Zachar Péter Krisztián. 1848/49-ről százötven év távlatából. Siklói Füzetek. A Siklói Vár- és Múzeumbaráti Kör Kiadványa. Siklós, 1999.
- Kemény Zsigmond levelezése. Sajtó alá rendezte Somogyi Gréta és Pintér Borbála. Balassi Kiadó. Bp., 2007.
- Királyista és republikánus (Beszélgetések). A munkásnép számára írta Tánicsics Mihály. Szerk. Simor András és Szentgáli Zsolt. Tánicsics sorozat, 22. füzet. Budai Gimnázium. H. n. [Bp.,] 2006.
- Komáromi Értesítő 1849. Januáriustól Juliusig. Szerk. Nagy Zoltán. Kernstok Károly Művészeti Alapítvány – KT Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár. Tatabánya – Rév-Komárom – Bp. é. n. [2001.]
- Komáromi Lapok 1849. Juliuától Oktoberig. Szerk. Nagy Zoltán. Kernstok Károly Művészeti Alapítvány – KT Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár. Tatabánya – Rév-Komárom – Bp. é. n. [2001.]

- Kosáry Domokos: Magyarország és a nemzetközi politika 1848–1849-ben. História Könyvtár. Monográfiák. História – MTA Történettudományi Intézete. Bp., 1999.
- Kossuth gazdasági írásai. Szerkesztette Bekker Zsuzsa. Munkatársak Frenkel Gergely és Szarka Judit. Magyar Közgazdasági Klasszikusok. Aula Kiadó. Bp., 2002.
- Kossuth Lajos és a vukovár–fiumei vasút. Kossuth Lajos levelezése Franz Kreuter bajor vasútépítő mérnökkel 1846–1848. Sajtó alá rendezte és fordította Soós Lajos, Barkóczi Jolán, Ress Imre, Ujhely Géza. A bevezető tanulmányt írta Eperjesi László és Krámlai Mihály. Közlekedési Múzeum. Bp., 2006.
- Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849. S. a. r. Hermann Róbert. Millenniumi Magyar Történelem. Osiris Kiadó. Bp., 2001.
- Kossuth Lajos: „A nemzet csak jogost akarjon...” Levél Bobory Károly országgyűlési képviselőhöz Ceglédre. Az utószót és a jegyzeteket írta Reznák Erzsébet. Ceglédi Színes Füzetek 8. Cegléd, 2002.
- Kossuth Lajos: Hadviselet és csatatan elemei. Sajtó alá rendezte, az előszót és a tanulmányt írta Ács Tibor. Zrínyi Kiadó. Bp., 2002.
- Kossuth Lajos: Szerkesztői jegyzetek a Pesti Hírlaphoz I. (1841.) Szerk. Fazekas Csaba. Sajtó alá rendezték, bevezetővel és jegyzetekkel ellátták a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar 2003. évi Kossuth-szemináriumának hallgatói. Miskolc, 2003.
- [Kossuth.] Oppidum Csongrád 1998. Szerk. Georgiádes Ildikó és Sebestyén István. Oppidum Csongrád Alapítvány. Csongrád, 1998.
- Kovács István: A lengyel légió lexikona, 1848–1849. Az 1848–1849. évi magyar forradalom és szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzai. História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 10. kötet. História – MTA Történettudományi Intézete. Bp., 2007.
- Kozicz János: 1848-as zászlók. Időszaki kiállítás 1999. október 6-tól. Thorma János Múzeum Füzetek 2. h. és d. n. [Kiskunhalas, 1999.]
- László Károly: Katonai életemből. Napló, 1848. szept. 25-e és 1851. szept. 10-e között. Sajtó alá rendezte Pordán Ildikó. Terebess Kiadó. Bp., 2001.
- Leányfalusi Károly – Nagy Ádám: Pénzek 1848–49-ben. A magyar forradalom és szabadságharc pénzei. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Bács-Kiskun Megyei Szervezete. Kecskemét, 2000.
- Maderspach Károlyné: Emlékirat töredék. Fordította Soós István. H. és é. n. [Bp., 2005.]
- A magyar kérdés. Spanyol követi jelentések Bécsből 1848–1868. Összeállította és szerkesztette Anderle Ádám. Hispania Kiadó és Szolgáltató Bt. Szeged, 2002.
- Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény. Szerkesztette Pajkossy Gábor. Osiris Tankönyvek. Osiris Kiadó. Bp., 2006.
- Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János emlékezései. 1939-ben sajtó alá rendezte Szabó T. Attila. 2007-ben kibővítette Benkő Samu. Nap Kiadó. Bp., 2008.
- Majthényi Anna levelezése. Szerkesztette, a bevezetőt és a kommentárokat írta Andor Csaba. Madách Könyvtár – Új folyam 18. Madách Irodalmi Társaság. Bp., 2000.
- A márciusi ifjak nemzedéke. „Nem küzdénk mi sem dicsőség-, sem díjért”. Szerk.: Körmöczy Katalin. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp., 2000.
- Másfél évszázad távolából. Felső-Háromszék a szabadságharcban. Szerk. Kocsis Károly. Media Design & Print Kft. Kézdivásárhely, 1999.
- Massoneri, Gustavo: Történelmi adalékok az 1848–49-es magyarországi függetlenségi háborúról. Fordította Száraz Orsolya. A jegyzeteket és a kíséző tanulmányt írta, valamint a függelékben szereplő szövegeket fordította Pete László. Studia Militaria Hungarica 1. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő – Gödöllő, 2006.
- Máté József: „És áldó imádság mellett / Mondják el szent neveinket.” Szarvasiak az 1848–49-es szabadságharcban. Szarvas, 1998.
- Máté József: Megcselekedtük, amit megkövetelt a haza. Utóirat 1848–49 szarvasi hőseiről. Szarvasi Krónika Kiskönyvtára 11. H. és d. n. [Szarvas, 2002.]
- Medgyes Lajos: Eredeti egyházi beszédek. Válogatta és utószóval ellátta Simor András. Eötvös József Könyvkiadó. Eötvös Klasszikusok. 17. kötet. Eötvös József Könyvkiadó. Bp., 1998.
- „Mindent a hazáért!” Deák Ferenc emlékkiállítás 1803–2003. A kiállítás rendezte és a bevezetőt írta Nyulásziné Straub Éva. Magyar Országos Levéltár. Bp., 2003.
- Mózer István: Az aradi Szabadság-szobor kálváriája. Réthy és Réthy Bt. H. n., 1999.
- Nagykanizsa és környéke 1848–1849-ben. Okmánytár. I–II. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert és Molnár András. Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata. Nagykanizsa, 2000.
- Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1806–1866. Sajtó alá rendezte, szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta Hudi József. A Pápai Református Gyűjtemény Kiadványai. Forrásközlések 7. Pápai Református Gyűjtemények. Pápa, 2007.
- „Nemzeti újjászületés”. Válogatás Kossuth Lajos írásaiból és beszédeiből. Szerk. Pajkossy Gábor. Új Mandátum. Bp., 2002.
- Oláh Tamás: Kossuth Lajos és Zemplén vármegye. Forráskiadvány. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc, 2002.
- Olvasókönyv. Esztergom és Komárom megye az 1848/49-es forradalom alatt. Válogatta és szerkesztette Bencze Cs.

- Attila. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára. Esztergom, 2000.
- Pejin Attila: Magyarkanizsa 1848–49-ben. Forrásválogatás. Zenta, 1999.
- Puskel Péter: A Szabadság- és Kossuth-szobor utóélete. Arad redivivus. Alma Mater Alapítvány – Wieser Tibor Alapítvány. Arad, 1998.
- A rendszerváltás folyamata az 1848–49-i forradalom és szabadságharc első hónapjaiban. Válogatott dokumentumok. Szerk. Járóli József. Magyar Levéltárosok Egyesülete. Bp., 2001.
- Samarjay Károly: Válogatott versek. Szerk. Marton Jenőné, Kovács Andrásné, Simor András. Táncsics sorozat, 14. füzet. Táncsics Mihály Gimnázium. H. n. [Bp.,] 1998.
- Sárosi Gyula: Bujdosó. Válogatott versek. Szerk. Simor András és Szentgáli Zsolt. Táncsics-sorozat, 24. füzet. H. n. [Bp.,] 2008.
- Simor András: Az ismeretlen XIX. század, avagy Petőfi holdudvara. Eötvös József Könyvkiadó. Bp., 1999.
- Sujánszky György Euszták: Az aradi rendház naplója (1847–1851). Sajtó alá rendezte Zakar Péter. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungaria Alapítvány. Bp., 2007.
- Szatmáriak az 1848/49-es szabadságharcban. Szerkesztette Kónya László. Identitas Kiadó. Szatmárnémeti, 1999.
- Száz levél Deák Ferentől 1850–1875. Válogatta, jegyzetekkel és előszóval ellátta Katona Csaba. Magyar Országos Levéltár. Bp., 2004.
- Székács József püspök visszaemlékezései. Szerk. Kertész Botond. Akadémiai Kiadó. Bp., 2008.
- Szemere Bertalan: Napló (1849–1861). S. a. r. Albert Gábor. Felsőmagyarország Kiadó – Bíbor Kiadó, Miskolc, 2005.
- Szénássy Árpád: Az 1848/49-es szabadságharc emlékhelyei. (Pozsonytól Komáromon át Ipolyságig). KT Kiadó, Komárom, é. n. [1999?]
- Szénássy Zoltán: A komáromi bankó. KT Kiadó. Komárom, 1999.
- Szószték és csatatér. Politikusi visszaemlékezések és naplók 1848–49-ből. S. a. r. Hermann Róbert. Balassi Kiadó. Bp., 2000.
- Szűcs Sámuel naplói (1835–1864). S. a. r. Kilián István. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc, 2003.
- Táncsics Mihály: Munkások Újsága, 1848. Szerk. Simor András és Szentgáli Zsolt. Táncsics-sorozat, 21. füzet. H. n. [Bp.,] 2005.
- „Tekintetes Karok és Rendek!” Zala megye országgyűlési követutasításai és követjelentései 1825–1848. Válogatott dokumentumok. S. a. r. Molnár András. Zalai Gyűjtemény 56. Zalaegerszeg, 2003.
- Tizenkét hónap. Dékány Rafael a 25. honvéd zászlóaljról. Kecskeméti a szabadságharcban III. A szöveget gondozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Székelyné Kőrösi Ilona. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Katona József Múzeuma. Kecskemét, 2004.
- Tóth Sándor: „Koszorút a hősnék sírhalmára”. (Tanulmányok 1848/49 – 1998/99). Nyíri Honvéd Egyesület. Nyíregyháza, 1999.
- Tóth Sándor: Nyíregyháza városa az 1848–49-es forradalom és szabadságharc időszakában. Fegyveres Erők és Rendvédelmi Szervek Nyugdíjas Klubja. Nyíregyháza, 1998.
- Tóth Sándor: Az 1848/49-es szabadságharc és Szabadszállás. Petőfi Baráti Kör. Szabadszállás, 2000.
- Vasvári Pál két kiadatlan írása. Szerkesztette Marton Jenőné, Kovács Andrásné és Simor András. Táncsics-sorozat 16. füzet. Táncsics Mihály Gimnázium. H. n. [Bp.,] 2000.
- Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerk. Hermann Róbert. Rubicon Könyvek. Bp., 2007.
- Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearbeitet von Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi. Herausgegeben von Christoph Tepperberg und Jolán Szijj. Argumentum Kiadó. Wien – Budapest, 2005.
- Vörösmarty – mai szemmel. Válogatás a Székesfehérváron 1999. december 1-jén, valamint a Kápolnásnyéken 2000. szeptember 29-én elhangzott előadásokból. Árgus Kiadó – Vörösmarty Társaság, Székesfehérvár, 2000.
- Zakar Péter: „Egyedül Kossuth szava parancsolt...” Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-es szabadságharc eseményeiről. Dél-Alföldi Évszázadok 16. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 2001.
- Zsidó reformkor. Összeállította, az utószót és a jegyzeteket írta Kőbányai János. Magyar Zsidó Történelem. Múlt és Jövő Kiadó. Bp., 2000.

**Fotózás, saját műteremben is,
nyomdai előkészítés és nyomdai kivitelezés**

TUBA REKLÁMSTÚDIÓ

Az eladható termékekért

TUBA Reklámstúdió Kft. 1067 Budapest, Csengery u. 33. • Tel.: (06-1) 413-0217 • Tel/fax: (06-1) 352-5956
E-mail: info@tubareklamstudio.hu • Honlap: www.tubareklamstudio.hu

A rendszerváltozás szaggatott regénye Alexa Károly: Hírnapló Cz. Simon Bt., Bp, 2009.

Nagy Imre és mártírtársai újratemetésének napját nemcsak a Hősök terén emlékező tömeg, de a társadalom jelentős hányada is egy olyan új honfoglalás jelképes kezdetének élhette meg, amely lehetőséget ad a XX. századi magyar történelem végzetesnek tetsző erkölcsi, tudati, demográfiai, területi, kulturális, nyelvi romlásának megállítására és a hosszú távú építkezés elindítására. Azt magától értetődőnek tartottuk, hogy a folyamatban természetszerűen kulcsszerepet vállaló értelmiséget korrekt munkamegosztás, gyanakvásmentes együttműködés fogja jellemezni. Ez lett, lehetett volna a rendszerváltozás, a rendszerváltoztatás igazi értelme – és feltétele is. Ehelyett a rendszerváltozás kezdetén regisztrált romlás mintha azóta folyamatos rombolássá vált volna – különösen az elmúlt mesebeli hét esztendőben.

Alexa Károly *Hírnapló* című új könyve szembesülés, szembesítés a húsz évvel ezelőtt fellobbant reményekkel, tervekkel, szertefoszlásuk, szertefoszlátásuk hol gyorsabb, hol lassúbb folyamatával s napjaink országos tájképével, amely úgy fest, mintha csatát vívtak volna rajta... Mintha Rózsa Endre 1968-ban írt *Elsüllyedt csatatere* emelkedett volna a felszínre, ahol minden kietlen reménytelenség, s akkor se tudni, kik harcolnak, kik az aknatelepítők, kik az orvlövészek, hullarablók, ha vannak néven nevezhető és nevezett szereplők is. Persze e csatater (ki)futóárkában elosonhat az, aki feladta, csalódott vagy belefáradt. Ezzel azonban nem akadályozható meg a szemünk láttára és „a szemünkbe röhögve” elkövetett közösségellenes bűncselekmény, lett légyen az végkielégítésnek nevezett lopás vagy zászlótiprással bevezetett, hőstettként magasztalt és megjutalmazott törvénytelen tömegszlatás.

Alexa Károly sajátos szaggatott naplóregénye a rendszerváltozás legmarkánsabb prózai ábrázolása. Az elmúlt évek egy-egy országos felháborodást kiváltó botrányos eseményét, közszereplőjét világitja át, s mutatja fel a róluk készített szellemi, erkölcsi röntgenfelvételeket. Mivel nemcsak Alexa és kiszemelt „hőse”, hanem az olvasó is részese az országos mindennapoknak – az „újra-átélés” miatt – történeteik lehangolóak. A következő fejezethez lapozva azonban visszatér az életkedvünk, mivel kulináris élvezeteknek adhatjuk át magunkat, amelyeknek – vélhetően – nem csupán irodalmi megjelenítésében leli örömét az író. Mindenesetre pihentetőek és – mondhatni – ínycsiklandozóak ezek a rendhagyó eszmefuttatások csülökfőzésről, csorbaféle pacallevésről, Tapolcán ízlelt hagymalekvárról,

szalonabórral megvadított krumplilevesről vagy a karácsony és a szilveszter közötti holtidőben esedékes kocsonyáról, amelyet csak a dilettánsok készítenek kuktában. És eldöntetlen a kérdés, „kell-e a pincepörköltbe krumpli avagy nem”. Persze fejezetnyi helyet kap a könyvben a magyar irodalom visszatérő fogása, a „melegkolbász” is.

A szerző nagy odaadással tudja ízlelni és ízleltetni a borokat, lévén a Somlóhegyen maga is szőlősgazda. Megtapasztalva, mi a Tömörkény elbeszéléseiben oly érzékletesen leírt kétkézi munka, nemcsak bora miatt tisztelje a szőlőhegynek, amely – mint írja – „Pannónia és a pannon költészet mitológiai tája”. Van mondandója – tisztelt filozófus-írója, Hamvas Béla nyomán – a táj lelkeréről, a tér és a hely szelleméről is.

„Ételről és főzésről beszélni nem lehet gyűlölködve. Se haragosan, se kirekesztőleg. Se pártpolitikai elkötelezettséggel” – zárhatjuk le a *Farsang után* című fejezetből vett idézettel a témát, s ezzel ismét a politikánál vagyunk, amelynek Alexa Károly elkötelezettje volt és elkötelezettje ma is. A „*Komcsizzunk*” egy kicsit és *A fészűtolvaj* című „vallomásaiban” szól a maga „pártos” múltjáról annak a megjegyzésnek szellemében: „Hogy miért léptünk be az MSZMP-be a hetvenes évek elején, ott hogyan viselkedtünk, arról tessenek kit-kit megkérdezni...” Ennek kiegészítéseképpen – felidézve, hogy az írószövetségi választáskor követendő irányelv kapcsán 1986 novemberében behívták a Pártközpontba, holott már nem volt párttag – leszögezi: „Az Írószövetség (...) nyolcvanhatos közgyűlést (...) mindenképpen számon kell tartani a rendszerváltozást megelőző legfontosabb politikai demonstrációk között, sőt talán az első nyilvános erőpróba volt ez az addig megkérdőjelezhetetlen hatalommal szemben egy civil szerveződés részéről (...) Nemcsak a nyílt beszéd, hanem a Választmány megszavazása (a »hivatalosan ajánlott« jelöltek kibuktatása) is azt mutatta, hogy az írók pontosan tudták, mi a dolguk, miféle mandátumot kaptak a nemzettől, ha nem is konkrétan a nemzetet alkotó állampolgároktól, de a nemzeti hagyományoktól, a történelmi közmoráltól mindenképpen.” Tudjuk, akkor a hatalom – miután nem volt bátorsága a feloszlatásához – más eszközzel akarta szétverni az Írószövetséget. Tagjai kiléptetésével. A párttagok számára ez utasítás volt. Ennek ellenére sokan kiálltak közülük az új vezetés mellett, míg akadtak olyan nem párttag írók, akik kiléptek, vagyis – Alexa szavaival – „komcsikként” szolgáltak.

Az irodalmi élet képviselői számára ez az írószövetségi magatartás szakítópróba és jellemvizsga. Alexa részt vett a lakiteleki találkozón, az első száz ember között vette át MDF tagságáról szóló könyvecskéjét, s ő volt az utolsó, akinek főhivatalnokká történő kinevezését a már súlyosan beteg Antall József aláírta. Tisztelettel szól róla, amikor

divat lett az ócsárlása. Egyik legfőbb érdeméért azt emeli ki, hogy „parlamentari pártját meg tudta őrizni becsületességben, (...) hogy sugalmazni tudta: a magyar történelem újra visszakérdült ama mederbe, amelyet évszázadok vájtak ki, hogy betartotta ígérte: elérte a megszálló hadsereg távozását, hogy reményt keltett: a magyarság nemzet lehet és maradhat az új évezred globális veszélyei között is – a Kárpát-medencében”. Amit Antall nem ismert vagy nem akart felismerni, azt tartja Alexa Károly a rendszerváltó miniszterelnök egyik, következményeiben messze kiható legsúlyosabb mulasztásának, hibájának: „Ő a kompromisszumkereső, a kiegyenlítésre hajló vezető, azokkal nem kereste a megegyezést, akiknek a társasága őt felemelte. Pedig erre talán lett volna módja, ha lett volna készítése, még oly kurtára szabott hivatali ideje alatt is. És nem azért, mert hálával tartozott volna nekik. Ha idegenkedett is, mondjuk »zsigerileg«, azoktól, akik a rendszerváltás nép-nemzeti köreit szervezték, azt észlelnie kellett, hogy a szakértelemnek milyen hatalmas energiái lobbantak fel 1988 után, s keresték a lehetőséget a szolgálatra. Listák állították össze – emlékszem, jártuk az országot – szakmánként és a vezetésre termett tisztségekről. Ők bizalmat érdemeltek volna és szereplehetőséget. És ez a miniszterelnök, a kormányzó hatalom bázisát is erősítette volna. (...) Antall József politikai hatalomgyakorlása (...) hozzájárult ahhoz, hogy a rendszerváltás második ciklusa alatt véglegessé vált: Magyarországon megszűnt az illúziója is annak, hogy a népi és baloldali, és nemzeti és – így! – szabadelvű politikálásnak intézményes keretei lehessenek. És ebben (...) ugyanazon oldalra került az első miniszterelnök és ellenzékének szinte összes érdekcsoportja.”

A felemás rendszerváltásnak részben ez is oka. Erről Alexa Károly a *Leltár? Rovancsolás? Felszámolás?* című kötet záró írásában, előadásában (?) értekezik, kifejtve, hogy míg a szomszéd államok a kommunista diktatúrák bukását nemzeti felszabadultságuk, fejlődésük, létük reneszánszáként élték meg, addig Magyarországon ez „a kényszeres és a honi politikai vezetés által levezenyelt önfeladás.” Ehhez még hozzátesszi: „Nincs még egy példa Magyarországon kívül, ahol ilyen készséggel szolgálta volna ki a hódítókat az új »komprádor« elit. Hozzájuk képest a Kádár-vezérelte politikai bizottság szinte a Bethlen Gábor-i államtanács rafinált bölcsességének és honszerelmének látszik tündökölni...” Vagyis másutt nemzeti reneszánsz, nálunk „nemzeti vesszőfutás”.

A „nemzeti vesszőfutás” fogalmába beletartozik, hogy Magyarországon megengedhető az 1989-ben vállalandó örökségként és nemzeti ünnepként törvénybe foglalt 1956-os forradalom nyílt parlamenti gyalázása és az erre vetemedő képviselő párttársai ezt tudomásul veszik. Ennél azonban sokkal nyomasztóbb az, hogy a mai nem-

zet (vagy mai „látszat-nemzet”) sem tud mit kezdeni vele; tudati és lelki tehernek érzi, amelytől legjobban megszabadulni. Ennek okait Alexa Károly a következőkben látja: „1956-ban egy látszat-nemzet lázadt föl és teremtette meg a maga számára az egység hitét. Egy Trianontól és 1945-től folyamatos széthullásban lévő, kívülről pusztított, belülről bomló nép hitte egy pillanatra, hogy azonos legjobban önmagával. De az 1960-as évektől úgy dönt, hogy jobb, ha felejt. Ha tovább felejt. Így tűntek el 1956 véremezejéről az arcok, a nevek... 1956-nak nincs költészete. 1956-nak vezérei sincsenek. Kossuthnak minden percéről tudunk, ifjúságától aggyastánkoráig számon tartjuk minden mozdulatát – 1956 legmagasabb közjogi férőjének a halálra ítéltése előtti mondatait ötven évig nem hallhatta az ország, amelyért vállalta a halált.”

A romlás legközvetlenebbül a sportpályákon, sportcsarnokokban érzékelhető. A magyar olimpiai csapat gyenge pekingi szereplését diadalként állította be a regnáló hatalom. És jelezte: örülhetünk, ha majd a 2012-es londoni olimpián ugyanennyi érmet és helyezést be tudunk gyűjteni. (Ez a Kovács László által zászlóra tűzött MSZP-s nemzeti program – „Merjünk kicsik lenni!” – „sportosított” változata.) Szemérmesen hallgat arról, hogy a kudarchoz az átgondolatlan, véghajrára időzített támogatás, az iskolai testnevelés, a tömegsport leépítése, a lakosság általános egészségi állapota is hozzájárult.

A szerző több írásában kitér a magyar sport mai állapotára: *Jönnék a csehszlovákok!, Olimpia? Taroltunk!, Focikönyv.* Az utóbbi némileg Borsi-Kálmán Béla *Az aranycsapat és a kapitánya* című, Puskásról írt kitérő munkájának ismertetése egy író-olvasó találkozó ürügyén, amelyen Varga Zoltán, Fenyvesi Máté és a magyar futball nagy öregje, a kilencvenéves Gyetvai László is részt vettek. A Puskás-biográfia egyben az 1945 után eldeformálódott magyar társadalom története is.

Alexa Károly művésze a nyelvnek: mondatai – gondolataiból következően – pontosak. (Ez a *Jézus mosolya* című 2007-ben megjelent kötet Hamvas-esszéje után természetesnek vehető.) A közszereplőkkel – lehet az „nyelvkirály” író vagy besúgó filmrendező is – kapcsolatos ítéletei metszően élesek. Olykor a kivédhetetlen fejtávágásoktól se fogja vissza indulata, ha méltatlan ellenféllel szemben lép pástra. Magabiztos, ha kell. Lehet is. Kevesen mozognak olyan otthonosan a magyar irodalomban, kultúrában, történelemben, a Kárpát-medencében és a Németh László által megrajzolt közép-európai térségben, mint ő. Emellett remekül főz, jó bora van és gondozza kertjét, amelyet Hamvas nyomán ő is „az elzárkózás és nyitottság helyének” tart.

Kovács István

A Vízjel sorozat újabb köteteiről

Soha nagyobb szükség nem volt a reformkor „kritika kell közöttünk” imperatívuszára, mint most. Az utóbbi húsz esztendőben vált égető szükségletté a romeltakarítás, de a kikezdett igazi értékek védelme is, ezért hangfagózott, mégis lelkes hevülettel lehet és kell szólni a Felsőmagyarország Kiadó Vízjel sorozatáról, amely (Hófehér színe azt mutatná?) irodalmi életünk higiénijáról kíván gondoskodni. Serfőző Simon a kiadó, Pécsi Györgyi a szerkesztő, s immáron húsz kötet jelent meg: 2004-ben négy, 2005-ben kettő, 2006-ban három, 2007-ben négy, 2008-ban három és 2009-ben ismét négy. Az elmúlt év szerzői név szerint: Ködöböcz Gábor, Nagy Gábor, Pomogáts Béla, Vincze Ferenc. Esszék, tanulmányok, kritikák, interjúk sokasága; száznegyvenegy írás a négy kötetben. Egy csukorékban való méltatásuk csupán impressziók megfogalmazására ad lehetőséget.

Ködöböcz Gábor: *Megtartó párbeszéd*

Ha van kulcsszó, ha van az egész kötet esszenciája felé mutató kifejezés Ködöböcz írásaiban, akkor az az otthon, az otthonosság fogalma. Mindjárt az első oldalon Ady Endre „katedrálisszerű monumentalitásában” gyönyörködve (és beleborzongva) írja: „Mert a legfőbb kíváncsi, tudniillik, hogy a nyelv otthonosan lakja a formát...”. És a hátlapon, a fülszövegben (Ez már a József Attiláról írott tanulmányból választott szemelvény!), Heideggerre hivatkozva a „költői lakozás” mibenlétét firtatja, amely „igényében voltaképpen az a mélységesen emberi törekvés rejlik, hogy az idegennek érzett világban mégiscsak otthonosak legyünk.”

A Tamási Áront is visszhangzó igény tehát kiegészül. Az ember legősibb ösztöne, törekvése, célja, hogy otthon legyen a világban, de Ködöböcz kiegészíti ezt a vágyat azzal, hogy a szónak, a nyelvnek (költőnek?) is meg kell találnia (teremtenie?) az otthon adó, garantáló formát. Szép gondolat! És elegendő ahhoz, hogy nyugodt lélekkel rábizzuk magunkat, rábizzuk vizslató szellemünket Ködöböcz Gáborra akkor is, ha a továbbiakban Juhász Gyuláról, Nagy Lászlóról, Nagy Gáspárról, Utassy Józsefről, Kányádi Sándorról (2002-ben könyvet is kiadott *Hagyomány és újítás Kányádi Sándor költészetében* címmel), Görömbei Andrásnak Csoóri

Sándorról írott monográfiájáról, Serfőző Simon „szabadságban megőrzött hűség és a hűségben megőrzött szabadság” eszményéről értekeznek. Ráadásul nemes veretű szakszöveget szerkeszt, amelynek örvendetes jellemzője, hogy nem hajlik át a modernkedő szakbarbárok tolvajnyelvébe, nem lesz belőle „chicagói zsargon”, megmarad emelkedetten tudományosnak és magyarnak.

Rangos irodalomtörténész és írástudó kritikus Ködöböcz Gábor, az átlagolvasó tudatában mégiscsak úgy él, mint a párbeszéd nagymestere. A kötet címével vállalja ezt a státust, mély értelmű a jelzős szerkezet: *Megtartó párbeszéd*. Egy kivétellel a *Magyar Naplóban* megjelent interjúkat gyűjtötte össze a könyv utolsó, harmadik fejezetében, habár élre is kerülhetek volna, mert az írott és az elektronikus médiában túlburjánzó műfajban egészen kivételes, rendhagyó megvalósítások. Ködöböcz olyan kérdéskultúrával rendelkezik, és olyan szakmai felkészültséggel ült le a mikrofon elé, amelyhez hasonlatosat keveset találni kortárs (szak)irodalmunkban. És nemcsak kérdez! Olyan adalékok, források sorjázhatnak bevezetőiben, megjegyzéseiben, amelyekkel átéli és megéli Csiki László izzását (*A kint- és bentvalók*), Farkas Árpád erdélyi sorskrónikáját (*Jelentés a völgyből*), Ferenczes Istvánnak a kétségbeesés kútjából kimászó sorsvállalását és szerelmét népe, anyanyelve, szülőföldje iránt („*A nyelv nekem a hazám*”), Serfőző Simon otthon teremtő gondját (*Fészkét is javítgatja a madár*), Szokolczay Lajos garabonciás szellemi kalandozásait (*Felparcellázható-e a comberdő? Élet és művészet labirintusában*), Konczek József tájímádatát („*Én a verseimet az elfogulatlan őszinteség helyzetéből akarom írni*”). A Szokolczay Lajossal folytatott beszélgetés fölér egy vívópárbajjal, sakkjátszmához is hasonlítható, de csak abban az értelemben, hogy nincs vége a tornának, s a képzeletbeli végtelenben mindketten győznek. Ködöböcz fejezetekre osztja a kiválóan megszerkesztett prózaszöveget, címekeket is ad a fejezeteknek, így valóban műfaji rangra emeli az interjút. Mi az irodalmon, irodalomtudományon kívüli titka a jó interjúnak? Az, hogy az olvasó érzi, ő is része, részese az alkotás révületének.

Nagy Gábor: *Az értelmezésig és tovább*

A József Attila-i allúzió („*Én túllépek e mai kocsmán, / az értelemig és tovább!*”) egyértelművé teszi fiatal költőnk és szakírónk, Nagy Gábor kettős szándékát. Pörös szájjal követelni vissza azt, amit nemzeti értékeinkből elzabráltak vagy el akarnak zabrálni, és

tudós kutatóhoz méltó hűvös mértéktartással értelmezni az irodalomelmélet, az irodalomtörténet, az irodalompolitika suvadásos rétegeit, tektonikus mozgásait. Mikroelemzéseit, szemiotikai versértelmezései legalább olyan izgalmasak, mint az irodalom immanenciáját boncoló nyomozásai, nyelvfilozófiai észrevételei, az értékviszonyok változásairól felszínre hozott jelzései.

Mindjárt az első tanulmányában a sok vitát kiváltott, Szegedy-Maszák Mihály szerkesztette *A magyar irodalom története I–III.* című kézikönyv kritikáját a hazai és európai szakirodalom ismeretének birtokában, imponáló szakmai felkészültséggel, higgadtan, mértéktartóan végzi el úgy, hogy a nemzeti irodalom – posztmodern irodalom áldatlan szembekerülésében egyértelműen az első, a nemzeti mellé áll, és úgy kritizálja a sokszerzőjű szakmunkát, hogy annak aránytévesztéseire irányítja a figyelmet, felsorolja például azokat a jelentős anyaországi és nemzetiségi sorsban élő magyar írókat, költőket, akik kimaradtak, akikről igaztalanul nem vettek tudomást. (*Irodalomelmélet az irodalom történetében. Szegedy-Maszák Mihály (főszerk.): A magyar irodalom története I–III.*)

Azonos az alapállása a Nagy László-pörben is. Nem személyeskedik, azok nevét, akik bántották nagy költőnket, csak a jegyzetanyagban említi meg, inkább a bartóki modell lényegét jellemzi kimerítő, megnyugtató módon, azt a szellemi munkát méltatja, amely következtében a folklór archaikus rétegeiből megújult zenénk, költészetünk. Két szaktársára hivatkozik szívesen, Jánosi Zoltánra és Görömbei András akadémikusra, mindketten alapvető kutatásokat végeztek, s behelyezték Nagy Lászlót a huszadik századi magyar és világirodalom kánonjába, ehhez járul hozzá Nagy Gábor olvasmányos tanulmányával. („...a világ képeiben mi vagyunk”. *A Nagy László-i líra korszerűségéről*)

Nem változik alapállása, attitűdje és elkötelezettsége akkor sem, amikor irodalomtörténészként (és költőként!) töpreng Nagy Gáspár, Szilágyi Domokos, Baka István, Buda Ferenc, Utassy József költészetének domináns jegyein, a nemzeti, a népi jellegén, a forradalmiságon, a játékosságon, a zeneiségen, a politikumon, európaiságon, regionalizmuson... Helyszűke miatt cím szerint se lehet megemlíteni a tanulmányokat, csupán azt lehet itt jelezni, hogy esztétikumot, morált, etikát keres (és lát) minden költői megnyilatkozásban, és irtózik a vers referenciális megközelítésétől.

Külön fejezetbe sorolja a tudományos munkákról írott olvasatait, világirodalmi kitekintéseit és a kortársairól írott jegyzeteit. Okos kalauzok – az ugyancsak kalauzoknak szánt írások jobb megértésére. Csak egyet

emelünk ki: *A „félelmen túli tartomány” költője – Görömbei András: Nagy Gáspár.* Tudja azt, hogy nagy felelősség monográfiát írni egy életműről (Ő Baka Istvánról írt!), ezért erre az írástudói felelősségre figyel és figyelmeztet, miközben Görömbei András sommázó munkáját méltatja.

„*A magyar irodalmat nem csak írók írják: irodalomtudósok is*” – olvassuk Nagy Gábor kötetében. Akaratlanul saját, igaz jellemzését fogalmazta meg.

Pomogáts Béla: Példázatos krónikák

Pomogáts életműve jelenlegi állapotában leginkább deltához hasonlít. Bő vízhozam, színes, gazdag vegetáció, elágazások, tengerhorizont. (Nemrég fejezte be a *Magyar irodalom Erdélyben* című nagyméretű munkájának második kötetét. Kutatóintézetek penzumát végezte el.)

A *Példázatos krónikák* kötetéhez írt „Bevezetésben” minden fontos útbaigazítást megkapunk, éppen csak azonosulnunk kell a Pomogáts-tól megszokott egyenes beszéd áramlásával; irodalomtörténészeink közül az ő írásművészete, tudományos stílusa áll legközelebb a kulturált, a pallérozott élő beszédhez.

Négy évtized tanulmányait gyűjtötte kötetbe, a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas és a kilencvenes évek termését. Csak prózáirókról értekezik, azok horizontját nyitogatja, szélesíti, akiket vagy behelyezett a kanoizáció a klasszikusok panteonjába, vagy nem is vett róluk soha tudomást. Legalábbis érdemük szerint nem.

Megdöbbenő, milyen nyíltan, nyitott sisakrostéllal ír már 1963-ban például Ottlik Gézaról: nem érezzük, hogy a tanulmány diktatúrában született. Az akkor kötelező társadalomábrázolással és kincstári optimizmussal ellentétben – mint pozitívumot – emeli ki a sorsszerűséget, az ember lélektani determináltságát, pszichéjének sokrétűségét: „*Nem egy adott társadalom helyzetét vizsgálja tehát, hanem elsősorban a közösségi kultúrák belső természetét, az emberi személyiség és a társadalom viszonyát. Nem x és y sorsát, morális konfliktusát akarja ábrázolni, hanem egyfajta emberi lehetőséget, sorstípust, etikai változatot.*” (Ottlik Géza, 1963)

Ez érdekes Pomogáts tanulmánygyűjteményében. Ez az időtávlat. Szerzőtársai, akikkel együtt, egy évben, a Vízjel sorozatban tanulmánykötete megjelent, 1963-ban még meg sem születtek, vagy kisgyerekek voltak, mégis az a benyomásunk, az igazi, nagy művészek alapállása nem sokat változott. Pomogáts elsősorban Ottlik elméleti munkáit tanulmányozta, annak alapján jutott arra a következtetésre, hogy a művész mindenkor a lehetőse-

gek, sorstípusok, etikai változatok rögzítésére törekszik, a „valóság és az értelem” egyesítésén fáradozik.

Örkény István feszes világának jellemzésére a szerző egyik pompás hasonlatát idézi: „*Ha egy híres novellát olvasok, mindig az a szép mozzanat ötlök eszembe, melylyel az íjász felajzza fegyvere idegét, és ellövi nyilát...*” A világirodalom bármelyik alkotására alkalmazható lehetne Örkény szóképe, bármelyik költő, próza- vagy drámaíró szívesen vállalná.

Csak nevek felsorolásával lehet a továbbiakban jelezni azt a gazdag világot, amelyet Pomogáts higgadtan, okosan, körültekintően vizsgál: Szabó Magda, Hubay Miklós, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Sarkadi Imre, Karinthy Ferenc, Cseres Tibor, Fekete Gyula, Sütő András, Beke György, Sánta Ferenc, Galgóczi Erzsébet, Moldova György, Hernádi Gyula, Konrád György, Kertész Imre, Sándor Iván, Rákosy Gergely, Bertha Bulcsú. Olyan arcképcsarnok, amely nélkül jelenkori irodalmunk elképzelhetetlen.

Huszoney életmű kontúrját rajzolja föl, vagy végez egy-egy mű elemzésével mélyfúrást, szövegtani vizsgálatot, s ami a legörvendetesebb a (Pomogáts által vállalt vagy nem vállalt) szellemtörténeti módszerrel nyomoz a négy évtized eszmerendszerében, áramlataiban, stílustörékvéseiben, ezáltal az olvasó a legkülönbözőbb politikai, filozófiai felfogású és stílustörékvésű írókról azt érzi, hogy végső fokon egy családból valók. Szó sincs arról, hogy Pomogáts egybemosná a felsorolt prózaírók világát, mindenik szuverenitását jelzi és elismeri, mégis szuggerálja a hitet, mindnyájunk hitét a szépben, a jóban, a nemesben, hisz ez a művészet egyik alapvető célja, missziója. Annak a Beke Györgynek egyik mondata kívánkozik ide, akinek alakját emberi melegséggel, baráti együttérzéssel rajzolta meg Pomogáts. Szabadon idézem: Hinni kell a győzelminkben is, mert az állandó veszteségtudat elsorvasztja a jövő reménységét.

Vincze Ferenc: Hagyományok terhe

A négy szerző közül Vincze született Erdélyben, a köldökzsinór éltető ereje még táplálja, ezért szinte kizárólagosan szülőföldje vagy onnan elszármazott alkotókról ír, az alcím is jelzi ezt: *Tanulmányok, kritikák a magyar, a román és a német irodalom köréből.*

Még számunkra is, akik ott ettük meg kenyérünk javát, lélegzetelállító az a bornírtság, amellyel a romániai bolsevista kurzus magyar képviselői Dsida Jenőt, az ő világirodalmi nagyságát megtámadták, gyalázták, sárba tiporták. Vincze Ferenc feleleveníti az egész vitát (Nem

árt egy ilyen emlékeztető!), megnevezi a személyeket (Szilágyi András, Méliusz József), akik ezt a törekeny, finom ember-tünetment és légies, míves költészetét írottollhoz méltatlan szavakkal utasították ki az irodalomból. A köztudatban az él, hogy Láng Gusztáv nagyszerű Dsida-monográfiája után lezárult a kutatás, éppen ezért öröm a laikusnak, elégtétel a szakértőnek az új adatok, tények kibányászása. Tehertételeikkel együtt kell vállalnunk hagyományainkat – ismételteti Vincze. Az megpláne kevésbé ismert, hogy költő-utódok idézik Dsida Jenőt, beépítik sorait, strófáit, szállóigéit saját alkotásaikba, kiknek „*végtelen játéka továbbnyúlik, előre és vissza ugrál térben és időben, megőrzi és feleleveníti a Dsida-verset.*”

A magyar irodalom lefordítása más nyelvekre évszázados gondunk. Volt idő, amikor a román irodalmat – hivatalból vagy hivatásszerűen – szinte száz százalékban lefordították magyar nyelvre, és most, 1989 után lassan-lassan olvadozik a jég, enyhült a románság idegenkedése a magyar kultúrával szemben, és sorra jelentek meg magyar alkotók munkái románul.

Ezt a műhelymunkát követi nyomon Vincze Ferenc. Két fórumot említ, Szávai Géza Pont kiadóját és a kiadó Conflux programját (Sajnos, alig tudunk valamit erről!) és a Balatonfüreden működő Fordító Házat (Ez is ismeretlen a szakmán kívüliek számára!). Sok munkát felsorol, lehetetlen valamennyit megemlíteni, de öröndetes a közeledés és a szellemi közlekedés, még irodalomtörténet-írásunk (például Pomogáts *Hidak épülnek* tanulmánykötete) is eljutott a román olvasókhöz. Román részről Gavril Scridon írt irodalomtörténetet (*Istoria literaturii maghiare din Romania 1919–1989*), Vincze Ferenc részletesen foglalkozik ezzel is.

Érthető, hogy Vincze nagy empátiával és szeretettel bíbelődik nemzedéktársaival, a fiatalokkal, akik közül egyesek elhagyták Erdélyt, mások otthon élnek, de ma már olyan intenzív a lüktetés a szülőföld és az anyaország között, hogy egy bolyba tartozónak tekinti őket. (Lövetei Lázár László, Fekete Vince, Király Farkas, Iancu Laura és még sokan mások.)

A kötet végén törleszt még egy régi adósságot. A magyar–szász kapcsolatokat tekinti át a múltba is visszapiillantva, s hozzáértéssel foglalkozik a téma szakirodalmával, egy-két német szépíróval, költővel.

Felnőttek számára lehetne kötelező „házi” olvasmány Hajdú Farkas-Zoltán: *Szászok – egy árulás* című munkája. Nem kevesebből van szó ebben, mint a két erdélyi nép, a magyar és a szász történelmének kéreggyűrődéseiről – a XX. századi bolsevista, román diktatúrában.

Hegedűs Imre János

Nyugati magyar irodalom?

Arday Géza:
Írók az emigrációban
Mikes International,
Hága, 2009.

Nem tudom, miféle képződmény a hágai Mikes International nevű új keletű magyar könyvkiadó. Az azonban bizonyos, hogy az 1951-ben Tóth Miklósék alapította Hollandiai Magyar Ifjúsági Munkaközösséghez – a jó emlékü Mikes Kelemen Körhöz – nem sok köze van. Ezt a patinás, régi társaságot olyan előadók fémjelezték, mint Mészöly Miklós, Cs. Szabó László, Határ Győző és Hanák Tibor, vagy a nemzetközi tudományos élet olyan kiválóságai, mint Kerényi Károly; kiadványai között pedig többek között Weöres Sándor *Tűzkútja* szerepel.

Nagy nevek a Mikes International új kiadványát is díszítik. A 2009-es hágai kötet tucatnyit vonultat fel a „régiek” közül. Szó esik itt például Tóth Z. Lászlóról, övé a legnagyobb terjedelem, Agota Kristofról (sic!) és Wass Albertről, sőt még „Chicagói Szathmáry Lajost”-t (sic!) is előbányássza a szerző. Egy nagyobb méretű feldolgozásban természetesen helyük van nekik is. Karátson Endre, Nagy Pál, Papp Tibor, Kibédi Varga Áron vagy Albert Pál helyett azonban – nehezen. A Mikes International kiadványának jobb lett volna valami más, szerényebb címet adni, a *Nyugati Magyar Irodalom* vagy az *Írók az emigrációban* – a borítón mindkettő szerepel – nagy ígéretei helyett. Az *Előljáró szavakban* a szerző közli, hogy Magyarországon nem vállalták e tanulmányok megjelenését, vagy egy-egy részlet kihagyására akarták rávenni. „Szembesülnöm kellett azzal a ténnyel, hogy jelenleg is államosítva van a magyar irodalom, csak más módszerrel, mint az ún. »átkosban«. Azonban számos írás egy szabad országban: Hollandiában, előadás formájában is elhangozhatott a Mikes Tanulmányi napjain, amit mindig a valóságnak megfelelően fel is tüntettem.” Így magyarázza a szerző tanulmánykötetének hollandiai kiadását.

A nyugati magyar irodalomról manapság kevés szó esik. Örülnünk kellene, ha csak töredékes feldolgozására is vállalkozik valaki. De így? „(...) szintén a Repozitóriumban kapott helyet Szathmáry Lajos hagyatéka is, mely Amerikából tért haza. Szathmáry Lajosra egy bronzplakettel díszített pad is emlékezik a kollégium udvarán. Cs. Szabó László és Rácz István sírja az öreg református temetőben nyugszik” – olvasható a kötet 11. oldalán. Sárközi Mátyás *Feljegyzések a zöld füzetből* című naplójegyzeteiről szólva Arday megjegyzi: „Finom stílusú naplójegyzetei nemcsak szórakoztatóak, hanem érdekesek is, hiszen egy külföldön élő magyar író gondolatait és asszociációit tartalmazzák.” Sárközi *Vízszintes*

zuhanás című naplójegyzetei kapcsán viszont így kritizál: „(...) nem sikerül az olvasói érdeklődést fenntartani, ugyanis túl sok élményanyag ömlött ránk, és nagyjából minden történet és esemény végkicsengése negatívra sikerült. Ez önmagában nem jelent problémát, ám megnehezíti az érdeklődő és derűs olvasást, az események fanyar és megkeseredett hangulata miatt. Egyedüli élvezete e naplónak, hogy ugyanúgy mint eddig: finomtollú és intelligens megfigyeléseket és asszociációkat tartalmaz. Valószínű (a leírtak alapján), hogy az átéljük a legtöbb eseményt negatívan élte meg, s nem hajlandó vagy nem tudja az életet másképp szemlélni, ami lehet kortünet is, de optikai hiba is.” (51–52. oldal)

Érdeemes a Faludy Györggyel készült két interjúkötetről szóló írásból idéznünk. „Faludy György a ’45 utáni magyar líra egyik legtisztább hangú és leghitelesebb költője. Ezt a mondatot tételmondatnak szánom írásom elejére, nem mintha bizonyítanunk kellene, bár a neve sem szerepel a magyarországi tankönyvekben, valamint kevés a róla és művészetéről szóló írás is. Ezért jelentős és élvezetes olvasmány mindkét Faludy riportkönyv [sic!], annak ellenére, hogy a beszélgetéseknek nincs gondolati fonaluk, s a kérdések is ad hoc jellegűek.” Megtudjuk továbbá, hogy „Faludy György számára a földi pokol is osztályrészsül jutott, ahol víg napokat töltött”. Nyilván, mert „számos erdélyi költővel-íróval állt kapcsolatban: pl. Böszörményi Zoltánnal (...)”. Vele ellentétben Illyés Gyula „meg sem nyikkant az *Egy mondatán* kívül...” A szerző kedvence, Tóth Z. László belgiumi költő viszont „Olyan mintha nem is a zagyva posztmodern szerzők kortársa lenne. Költeményeinek van mondanivalója, komoly gondolati, filozófikus [sic!] és lélektani háttere. Gazdag életanyaggal rendelkezik, ami a sorok között »átjön«, s „hasonló lelki és szellemi hullámhosszon éli meg a világot és az érzéseket, mint az önmagát vállaló Szabó Lőrinc vagy a finom hangú Áprily.”

A tájékozatlanságnak és a hozzá nem értésnek sajnos gyakran velejárója a sanda rosszindulat. A Mikes International nyugati magyar irodalomtörténetében erre is nem egy példa akad. A szerző, a harmincas éveit taposó ifjú titán például gátlástalanul ítélkezik az idősebbek képzelt megalkuvásai felett.

A magyar nyelvű könyvkiadás ilyen torzszülöttjeivel nem szokott foglalkozni a kritika. Ha most mégis kivételt teszünk, annak nyomós oka van. A Tóth Miklós alapította Mikes Kelemen Kört ugyanis akarva-akaratlanul besározza egy ilyen – a nevét idéző – dilettáns kötet. Szigorúan el kell határolódnunk tőle. Ennyivel, legalább ennyivel! – a nagy elődök emlékének mi, Cs. Szabó László osztályfőnök úr régi tanítványai tartozunk.

Ferdinandy György

Ágoston Csilla (1988, Kapuvár) az ELTE pszichológia szakán és az Illyés Sándor Szakkollégiumban tanul. Tizennégy éves kora óta ír verseket, a *Hús és sakk* című antológiában debütált.

Czigány György (1931, Budapest) költő. Legutóbbi könyvei: *Hála – 101 vers; Ahol mindörökké nyár van* – portrékötet Czigány Györgyről; „*Kalitkám is madár*” – Czigány György költészete – Németh István Péter esszékötete. Fontosabb kiténtetése: József Attila-díj, Pulitzer életműdíj, Stephanus-díj, Prima Primiissima díj.

Csábi Domonkos (1976, Budapest), irodalomtörténész, kritikus. Kutatási területe: Babits Mihály levelezése. Rendszeresen publikál irodalmi és könyvkritikai folyóiratokban. Írásai 2002 óta jelennek meg. Budapesten él. Kötete Juhász Ferencsel: *Szívbe nyomott mag* (2008).

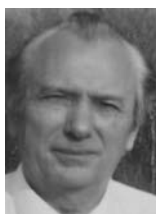
Cseh Károly (1952, Borsodszegst) költő, műfordító. A miskolci KELET Irodalmi Alkotócsoport vezetője. Mezőkövesden él. Legutóbbi kötetek: *Atlantisz felé* (orosz versantológia, 2008), *Kutyahúség* (német-osztrák-svájci fordításkötet, 2008) Gennadij Ajgi: *Csillagkép ablakomban* (fordítás, 2009).

Dalos Margit (1938, Budapest) író. 1961-ben végzett a soproni Felsőfokú Óvónőképzőben, 1961-től 1995-ig óvónőként dolgozott Sopronban. Prózái 1985 óta jelennek meg folyóiratokban. Legutóbbi kötete: *Ködünnyögések* (regény, 2006).

Ferdinandy György (1935, Budapest) író. 1964-től a Puerto Ricó-i Egyetem tanára. 1964 és 1970 között a Szomorú Vasárnap című lap kiadója. 1976-tól 1985-ig a Szabad Európa Rádió külső munkatársa. A francia írószövetség és a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság tagja. József Attila- (2000) és MAOE Életműdíjas (2006). Legutóbbi kötete: *Csak egy nap a világ* (2008).

Hegedűs Imre János (1941, Székelyhidegkút) író, irodalomtörténész. Sepsiszentgyörgyön gimnáziumi tanár és szakfelügyelő, 1984-ben emigrált Ausztriába. Bécsben és Budapesten él. Legutóbbi kötetek: *A néma esküje*, (önéletrajzi regény, 2004), *Benedek Elek* (monográfia, 2006).

Hermann Róbert (1963, Székesfehérvár) történész, az MTA doktora. 1987 óta a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum munkatársa, egy ideig igazgatója, majd a Bécsi Állandó Levéltári Kirendeltség vezetője, jelenleg a Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztőségének igazgatója. Fontosabb munkái: *1848–1849. A szabadságharc hadtörténete* (2001), *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849* (2001), *Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei* (2007), *A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez* (2008).

Jámborné Balog Tünde (1938, Hódmezővásárhely) író, pedagógus, művészeti iskolában tanít Makón. A kilencvenes évek elején kezdett el novellákat írni. A Magyar Írószövetség nívódíjasa (2003). Legutóbbi kötete: *Utazások a labirintusban* (novellák, 2009). Elbeszélése a Honvédelmi Minisztérium és a Magyar Írószövetség Közös Díját nyerte 44. irodalmi pályázatukon.

Jelenits István (1932, Berettyóújfalú) piarista szerzetes tanár. Rendjének gimnáziumaiban hittant és magyart tanított, majd a rendi teológiai főiskolán bibliatudományt. A PPKE BTK Esztétika Tanszéke és a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola tanára. 1985 és 1995 között a piarista rend magyar tartományának főnöke. Tótfalusi István néven verseket is publikált. Kempis Tamás és Simone Weil fordítója. Összegyűjtött írásai 1999 és 2001 között jelentek meg öt kötetben. Széchenyi-díjas.

Kollarits Krisztina (1968, Szombathely) tanár, irodalomtörténész. Az ELTE magyar–német szakán végzett 1998-ban. PhD fokozatát 2009-ben szerezte az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájában Tomnay Cécile-ről szóló munkájával, amely idén jelenik meg.

Kovács István (1945, Budapest) költő, polonista, történész, a Kilenckek költőcsoport tagja. Az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa. József Attila-díjas. Legutóbbi kötetek: *A gyermekkor tündöklete* (önéletrajzi regény, 2006), *Az idő torkában* (válogatott versek, 2007), *A barátság anatómiája I–II. (Írások a magyar–lengyel kapcsolatokról és a lengyel kultúráról, 2007, 2009). „Egy a lengyel a magyarral”* (történelmi esszék, 2008).

Lőrincz György (1946, Kápolnás) író. A Zetelaka környéki tanyai iskolákban tanított, majd a székelyudvarhelyi Élelmiszeripari Gépgyár technikusaként. 1989-től a Nemzeti Mentési Frontnál dolgozott, 2000-tól Hargita Megye Művelődési és Vallásügyi Felügyelőségén, ma Igazgatóságán. Székelyudvarhelyen él. Szabó Zoltán- és Székelyföld-díjas. Legutóbbi kötete: *Pusztulás* (regény, 2007), amely megkapta az EMIL és az Irodalmi Jelen prózadíját.

Marosi Lajos (1950, Debrecen) műfordító. Hajótervezést Leningrádban, filozófiát Budapesten tanult. A szociológia kandidátusa. Orosz nyelvből fordít verseket, 2002 óta főleg Viszockijt. Budapesten él, statisztikai folyóiratot szerkeszt.

Nagy Gábor (1972, Körmend) költő, irodalomtörténész. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar–német szakán végzett 1996-ban, majd 2000-ben doktorált. Jelenleg a szombathelyi Nyugat-magyarországi Egyetem Kommunikáció és Médiatudományi Tanszékének docense. Legutóbbi kötete: *Ki a konkolyt vetette* (regény, 2009), melynek megírásához 2008-ban elnyerte a Barankovics István Alapítvány ösztöndíját. Bella István-díjas (2009).

Szauder Ágoston (1963, Pápa) költő. A szombathelyi főiskolán és a pécsi egyetemen szerzett magyartanári diplomát. 1995 óta a szombathelyi Bolyai János Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium tanára. Legutóbbi kötete: *Kódolt krónika* (versek, 2005).

Vasadi Péter (1926, Budapest) költő, író. *A Magunk kenyere* című antológiában indult 1972-ben. József Attila- (1991), Füst Milán- (1996), Kortárs- (2003) és Arany János-díjas. 2001-ben a Magyar

Köztársaság Arany Érdemkeresztjében, 2005-ben Stephanus-díjban részesült. Legutóbbi verseskötetei: *Séta tűzben, virágban* (2005), *Válogatott versei* (Magyar Napló, 2009).

Volodarszkij, Leonyid (1950) a mai orosz líra jelentős költője, Moszkvában él. Különösen vonzódik a magyar történelemhez és a magyar témákhoz, *Ogyinnadcaty sznov* (Tizenegy álom) címmel kis-

eposzt is írt a nándorfehérvári diadalról, amely megjelent a Magyar Napló 2006. novemberi számában. Munkásságáért megkapta az MTA Füst Milán Fordítói-díját.

Szavazzon a hónap versére!

Honlapunk **VERSEK** rovatába minden hónap közepén fölkerül néhány vers név nélkül, melyekre Olvasóink szavazhatnak egy hónapon keresztül. A legtöbb szavazatot kapó verset megjelentetjük a Magyar Naplóban! Az április lapszámba kerülő versre **2010. márciusi 22-ig** lehet szavazni.

A legutóbbi versszavazás győztese **Ágoston Csilla: Élő anyag** című verse, amely lapszámunkban olvasható. Gratulálunk a Szerzőnek!

Szerkessze Ön is a Magyar Naplót, látogasson el honlapunkra!

www.magyarnaplo.hu

Kulturális hírek

A Magyar Írószövetség programjából

1062 Budapest, Bajza utca 18. I. em.
Telefon: 06-1-322-8840

Március 4–6., csütörtök–szombat

Terézvárosi Könyvbörze – a Könyves Szövetség tagkiadóinak kedvezményes könyvvására mindhárom nap 12–20 óra között.

Március 8., hétfő, 18 óra

Szín-Tér – vendég: Zalán Tibor.

Március 9., kedd, 18 óra

Rózsássy Barbara *Éjszakai tárlat* című kötetének bemutatója.

Március 16., kedd, 18 óra

Ésiás István szobrászművész kiállításának megnyitója.

Március 22., hétfő, 18 óra

Határ Győző *Télikék. Az utolsó évek versei* című posztumuszkiadvány bemutatása (Széphalom Könyvműhely). Az est házigazdája Mezey Katalin kiadóigazgató, a kötet szerkesztője.

Március 30., kedd, 18 óra

Vietnámi magyar könyvek bemutatója.

Március 31., szerda, 18 óra

Parnasszus est

Balatonfüred Város Önkormányzata ismét meghirdeti verspályázatát a Salvatore Quasimodo Emlékdíj elnyerésére

Valamennyi pályázó két magyar nyelvű, kiadatlan, más pályázatokon nem díjazott és nem említett művel vehet részt.

A pályamunkákat gépirással **5 példányban** kérik eljuttatni **2010. május 31-ig** a következő címre:

Polgármesteri Hivatal 8230. Balatonfüred, Szent István tér 1.

A kettőnél több verset küldők pályázatát nem veszik figyelembe, illetve a csak egy példányban küldött pályázatokat sem.

Valamennyi beküldött példányon fel kell tüntetni a pályázó teljes nevét és címét, a borítékra a pályázó írja rá: **Quasimodo költői verseny!**

A beküldött műveket nem küldik vissza.

A pályázaton első díjas költemény elnyeri az Emlékdíjat, valamint 400 000 Ft összegű ösztöndíjat.

A zsűri a fődíjon kívül más díjakat is kiadhat.

A díjkiosztót a **2010. szeptember 4-én** rendezendő nemzetközi költőtalálkozó keretében, az este 6 órakor kezdődő gálaesten – a zsűri jelenlétében – tartják meg.

Megjelent

A X. századi magyarok kísérleti régész szemmel

címen Magyar Attila sorozatindító könyve. A száznyi fotóval és grafikával illusztrált írás két évtized kutatómunkáját és gyakorlati tapasztalatait összefoglalja. A hétköztetesre tervezett sorozat első része *A vitézekről...* alcímet kapta, utalva a szerző nem titkolt szándékára, mely szerint elsősorban a hagyományörzőknek, a történelmi életmód rekonstrukciója iránt érdeklődőknek kíván jól használható kézikönyvet, gyakorlati útmutatót adni.

Magánkiadás, 105 oldal, puha kötés, ára: 2500 Ft

Megrendelhető és megvásárolható a Magyar Napló szerkesztőségében (1092 Budapest, Ferenc körút 14.)

A MAGYAR NAPLÓ a világhálón!

A Magyar Napló világhálós változatának ingyenes rovatai:

- Irodalmi hírek
- Könyvruház
- A Hónap verse költői vetélkedő
- Fényképes beszámolók
- Határon túli szerkesztőségek adatai
- Irodalmi kvízzjáték

Előfizetőink részére elérhető rovatok:

- a legfrissebb Magyar Napló lapszámok
- a teljes archívum 2000-től
- szerzői lexikon fényképekkel, folyamatosan frissített adatokkal

A Magyar Napló előfizetői ingyenesen regisztrálhatnak az világhálós változatra is!

Csak internetes előfizetőink részére az előfizetési díj 1 évre

- belföldre 3000 forint
- külföldre 12 euró

Az előfizetéssel kapcsolatban kérjen bővebb tájékoztatást, valamint befizetési csekket az elofizetes@magyarnaplo.hu e-mail címen!

www.magyarnaplo.hu

IRATKOZZON FEL A MAGYAR NAPLÓ LEVELEZŐLISTÁJÁRA!

Csatlakozzon elektronikus hírlevelünk népes olvasótáborához, és a jövőben rendszeres, közvetlen tájékoztatást kap rendezvényeinkről és új kiadványainkról.

Küldje el nevét és e-mail címét az info@magyarnaplo.hu e-mail címre, vagy iratkozzon fel honlapunk Hírlevél rovatában: <http://www.magyarnaplo.hu/hirlevel.php>

Kérjük, ajánlja a Magyar Napló hírlevelét barátainak, ismerőseinek is!

EGYEDÜLÁLLÓ ELŐFIZETÉSI AKCIÓ A MAGYAR NAPLÓ IRODALMI FOLYÓIRATRA!

*Fizessen elő a Magyar Napló irodalmi folyóiratra, és mi egy ajándékkönyvet küldünk Önnek!
Régi előfizetőink minden karácsonyra könyvajándékot kapnak!*

- Megrendelem a Magyar Napló havi folyóiratot
- 1/4 évre ~~2010 Ft~~ helyett **1930 Ft-ért**pld.-ban
 - 1/2 évre ~~4020 Ft~~ helyett **3870 Ft-ért**pld.-ban
 - 1 évre ~~8040 Ft~~ helyett **7390 Ft-ért**pld.-ban

Név:

Kézbesítési cím:

Telefonszám:

E-mail cím:

Számlázási cím:

Megrendelés kezdete:

Aláírás:

Kérjük, az előfizetési szelvényt juttassa el szerkesztőségünkbe postán, faxon vagy személyesen.

Megrendelését leadhatja telefonon és világhálós oldalunkon is.

Magyar Napló Kiadó Kft.
1450 Bp., Pf. 77. Telefon és fax: 413-6672
E-mail: info@magyarnaplo.hu
Honlap: www.magyarnaplo.hu